

T.C.
YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİKA AÇISINDAN
2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Hüsniye ASAROĞLU

125130230

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. İ.Yaşar HACİSALİHOĞLU

İstanbul, 2015

T.C.
YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİKA AÇISINDAN
2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Hüsniye ASAROĞLU

125130230

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. İ.Yaşar HACİSALİHOĞLU

İstanbul, 2015

T.C.
YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİKA AÇISINDAN
2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Hüsniye ASAROĞLU

125130230

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih:.....

Tez Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Unvan ve Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı: Prof.Dr.Yaşar HACİSALİHOĞLU

Jüri Üyeleri: Yrd.Doç.Dr.Tülay YILDIRIM

Yrd.Doç.Dr.Mehmet BARDAKÇI

İstanbul, 2015

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER	i-iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	viii-ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İRAN'IN TARİHSEL ARKA PLANI VE TEMEL DİNAMİKLERİ	
1.1 İran Tarihinin Arka Planı.....	4
1.2 Türkiye İran İlişkilerine Genel Tarihsel Bakış	12
1.3 İran'ın Coğrafi Konumunun Siyasi ve Sosyo- Ekonomik Dinamikleri.....	16
1.4 Tarihsel Süreç İçinde İran'ın Dış Politikası.....	18
1.4.1 Türkiye İran İlişkilerinde Bölgesel Politikalar.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. 2000'Lİ YILLARDA İKİ ÜLKE ARASINDAKİ GELİŞMELER VE ETKİLERİ	
2.1 Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi.....	25
2.1.1 Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İkili Siyasi İlişkileri.....	29
2.1.2 Türkiye'nin Komşu Ülkeleriyle İkili Ekonomik İlişkileri.....	29

2.2 Türkiye- İran Arasında Ticari İlişkiler.....	36
2.2.1 İki Ülke Arasındaki Anlaşma ve Protokoller.....	40
2.3 Türkiye- İran Arasında Gelişen Enerji İlişkileri.....	41
2.4 İran ve Nükleer Silahlandırma Politikası.....	47
2.4.1 Nükleer Faaliyetleri Kapsamında İran'a Yönelik Yaptırımlar ve Türkiye.....	48
2.4.2 İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri.....	51
2.4.3 Nükleer Teknolojisinin Türkiye için Yaratacağı Sonuçlar.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-İRAN (2005-2013) EKONOMİ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

3.1 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2005.....	55
3.1.1 Ekonomik İlişkiler.....	60
3.2 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2006.....	62
3.2.1 Nükleer Müzakereler; İran'ın Müzakere Stratejisi.....	64
3.2.2 Müzakerelerin Sonucu: Ekonomik Yaptırımlar.....	66
3.2.3 Ekonomik İlişkiler.....	67
3.3 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2007.....	68
3.3.1 İran ile İlişkiler.....	69
3.3.2 Güvenlik Alanında Stratejik Hamleler.....	71
3.3.2.1 İran'ın PKK'ya Karşı Türkiye İle İşbirliği.....	71
3.3.2.2 İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Müdahale İhtimali.....	73

3.3.3 Ekonomik İlişkiler.....	75
3.3.3.1 Doğalgaz Anlaşması.....	77
3.3.3.2 Elektrik Anlaşması.....	79
3.4 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2008.....	80
3.4.1 Güvenlik; Teröre Karşı İşbirliği.....	81
3.4.2 İran'ın Nükleer Çalışmaları.....	83
3.4.3 Ekonomik İlişkiler.....	85
3.5 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2009.....	88
3.5.1 Güvenlik; Teröre Karşı İşbirliği.....	88
3.5.2 İran Nükleer Sorunu Karşısında Türkiye'nin Tavrı.....	90
3.5.3 Ekonomik İlişkiler.....	91
3.5.3.1 Doğalgaz İşbirliği.....	92
3.5.4 Siyasi İlişkiler.....	93
3.6 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2010.....	95
3.6.1 İran ile İlişkiler; İran Nükleer Sorunu.....	95
3.6.2 Tahran Anlaşması.....	101
3.6.3 Yeni Yaptırımlar ve Türkiye'nin Tutumu.....	104
3.6.4 Ekonomik İlişkiler.....	108
3.7 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2011.....	112
3.7.1 Füze Kalkanı Sorunu.....	115
3.7.2 PKK/PJAK Konusundaki İlişkiler.....	122
3.7.3 Ekonomik İlişkiler.....	124

3.8 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2012.....	129
3.8.1 İran ve Uluslararası Toplum ; Nükleer Sorunun Çözumsuzlüğü.....	130
3.8.2 Nükleer Müzakereler: İran ve Uluslararası Toplum.....	132
3.8.3 Diplomatik Görüşmeler: İstanbul, Bağdat ve Moskova.....	135
3.8.4 İran'ın Bölgesel Politikası.....	139
3.8.5 İran'la Artan Sorunlar.....	140
3.8.6 Ekonomik İlişkiler	144
3.9 TÜRKİYE İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA – 2013.....	145
3.9.1 Ekonomik İlişkiler	145
3.9.1.1 AB'nin İran'dan Doğalgaz İthalatı Planları.....	148
3.9.1.2 Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması.....	150
3.9.2 İran-ABD Yakınlaşması ve Perde Arkası.....	151
4. SONUÇ.....	152
5. KAYNAKÇA.....	157

ÖNSÖZ

Bu tezin konusu Uluslararası Ekonomi Politika Açısından 2000’li yıllarda Türkiye-İran ilişkileri’dir. Tezin araştırmasında birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

Giriş bölümünde ele aldığım Türk-İran ilişkilerinin tarihsel süreci, yerli ve yabancı birçok kitaptan faydalanılmıştır.

2000–2013 yılları arasında Türkiye-İran ilişkileri Ekonomi ve Politikaları öne çıkan yıllar incelenerek değerlendirilmiştir. Genel olarak ekonomik, siyasi, güvenlik ve kültürel ilişkiler incelenmiştir.

Tezin sonuç kısmında ise; konu genel olarak özetlenmiştir. İlişkilerin sorunları ve çözüm yolları hakkında kişisel değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılarından dolayı pek çok kimseye teşekkür borçluyum. Öncelikle Yüksek Lisans eğitimim boyunca ve tezin tüm aşamalarında destek ve teşviklerinden dolayı danışmanım sayın Prof. Dr. İ.Yaşar HACISALİHOĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle bana manevi destekte bulunan Doç. Dr. Tülay YILDIRIM’a müteşekkirim. Bu tezi bitirebileceğime yürekten inanan eşim Enver ASAROĞLU’na, oğlum Taha İbrahim ASAROĞLU’na ve maddi-manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen ve beni bugünlere getiren anneme ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı, 2000’li yıllarda Türkiye İnan ilişkilerinde Ekonomi ve Politikanın nasıl geliştiğini hangi dönemlerden geçerek şu anki duruma geldiğini incelemektir. Türkiye ve İnan ilişkileri hakkında şimdiye kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak özellikle 2000’den sonraki dönem ve günümüze (2013) kadar ki dönemde Türkiye-İnan ilişkileri hakkında yazılmış fazla eser bulunmamaktadır. Tezimin konusunu oluşturan 2000’li yıllarda Türkiye İnan ilişkilerinde Ekonomi ve Politika bu açıdan önemlidir.

2000-2013 yılları arasında Türkiye ve İnan ilişkileri üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 2005 yılına kadar iktidarda olan Muhammed Hatemi dönemidir. İkinci dönem ise 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinecad dönemidir. Üçüncü dönem ise Hasan Ruhani dönemidir. İnan devriminin öncüsü ve kurucusu Ayetullah Humeyni’nin Batı’ya karşı dış politikası olumsuz olduğundan İnan uzun bir süre Batı ile ilişkilerde zorlanmıştır. Ayetullah Humeyni’den sonra İnan’ın Batı ile olan ilişkileri düzelmeye başlamıştır. 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen yenilikçi Muhammed Hatemi döneminde İnan’ın Batı politikası tamamıyla değişmiştir. Muhammed Hatemi dış politikada milletleri diyalog etmeye çağırdı. Hatemi’nin bu politikası kısmen de olsa başarıya ulaşmıştır. İnan’ın bu dönemdeki politikası Türk-İnan ilişkilerinde de olumlu sonuçlar vermiştir. Hatemi döneminde Türkiye ve İnan arasında birçok ekonomik ve siyasi işbirliği gerçekleşmiştir. Muhammed Hatemi 2005 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür. 2005 yılında İnan’ın yeni Cumhurbaşkanı muhafazakar aday Mahmud Ahmedinecad olmuştur. Mahmut Ahmedinecad dönemi İnan’ın dış politikası değişmeye başlamıştır. Özellikle ABD ve Batı ülkelerinin İnan’ın nükleer faaliyetleri konusundaki yaptırımlarını Ahmedinecad sert bir şekilde reddetmiştir. Ahmedinecad’ın dış politikadaki sert tavrı, Türkiye ile olan ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. İnan, devrimden sonra ABD ve Batı ile olan ilişkileri bitirmişti. Mahmud Ahmedinecad dönemi eski politikanın bir devamı niteliği taşımaktadır. Bu da hem Batı devletlerini hem de Türkiye’yi İnan’dan uzaklaştırmaya başlamıştır. Ruhani’nin 2013 yılında göreve gelmesiyle birlikte dünya ya kısmen ılımlı mesajlar içeren bir söylem değişikliği görülmüştür. Hasan Ruhani’nin Batı için modern siyasi, terminolojiye göre, “eli sıkılabilir” bir figürdür.

İnan Ortadoğu’nun en önemli ülkelerinden biridir. Bu açıdan İnan’ın ABD ve Batı devletleri ile olan diplomatik ilişkileri Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye’yi etkilemektedir. İnan’ın ABD ile olan ilişkilerinde yaşamış olduğu sorunlar Türkiye için önem arz etmektedir. ABD’nin İnan’a uygulamış olduğu ekonomik ve siyasi yaptırımlar, Türk ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde Türkiye’nin Dış devletlerle diplomatik ilişkileri İnan’ı etkilemektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye-İnan ilişkileri, Muhammed Hatemi, Mahmud Ahmedinecad, Ruhani, ABD.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyse the economic and politic progress between Turkey and Iran from 2000 until now. Many studies have been performed about Turkey-Iran relations until this time. However, there are hardly a few studies on Turkey-Iran relations especially between the period after 2000 and the current year (2013). The subject of my thesis “ Economics and politics in Turkey- Iran relations in 2000s” is important in this respect.

Turkey and Iran relations is divided into three phases between the years of 2000-2013. The first period is the period of Mohammad Khatami who held the power until 2005. The second period is the period of Mahmoud Ahmadinejad who selected as President of Iran in 2005. The third period is the period of the Hassan Rouhani. Pioneer and founder of the Iranian revolution of Iran Ayatollah Khomeini was against the West's foreign policy. Iran's relations with the West began to improve After Ayatollah Khomeini. In 1997 western policy has been changed completely during the time of Mohammad Khatami who selected president of Iran. Mohammad Khatami urged the nation to dialogue . Policy of Khatami was partly successful. Iran's policy in this period have yielded positive results in Turkish-Iranian relations. Many economic and political cooperation between Turkey and Iran has been realized in the period of Khatami He hold the presidency and served until 2005. In 2005, conservative candidate Mahmoud Ahmadinejad became Iran's new President. Iran's foreign policy has begun to change in Mahmoud Ahmadinejad era. Ahmadinejad denied the the United States and Western countries sanctions on Iran's nuclear activities. Ahmadinejad's tough stance on foreign policy has a negative impact on relations with Turkey. After the revolution Iran had finished its relations with the United States and the West. Mahmoud Ahmadinejad era was a continuation of the old policy. This began to send away Iran from Western states as well as Turkey. Rouhani gave positive message to the world after taking office in 2013. Hassan Rouhani is a faithful figure in modern Western political terminology.

Iran is one of the most important countries in the Middle East. In this respect, Iran's diplomatic relations with the United States and Western countries are affected Turkey. The problems with the United States are also important for Turkey. Economic and political sanctions of United States has applied Turkish economy negatively. In the same way Turkey's foreign relations are affected Iran.

Keywords: Turkey-Iran relations, Mohammad Khatami, Mahmoud Ahmadinejad, Rouhani, USA.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AB Troykası: Avrupa Birliği Üçlüsü

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CENTO: Central Treaty Organization, Merkezi Anlaşma Teşkilatı

CISADA: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi

ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü

ECOTA: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşma

EIA: Enerji Enformasyon İdaresi

ICC: Milletlerarası Ticaret Odası

ICCIM: İnan Ticaret, Sanayi ve Maden Odası

İMB: İnan Merkez Bankası

NATO: North Atlantic Treaty Organisation, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

NPT: Nuclear Non-Proliferation Treaty, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

OECD: Organisation for Economic Co Operation& Devolopment, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

PKK: Partiya Karkeren Kurdistan, Kürdistan İşçi Partisi

PJAK: Partiya Jîyana Azad a Kurditan, Kürdistan Özgür Hayat Partisi

RCD: Regional Cooperation for Development, Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TÜVASAŞ: Türkiye Vagon Fabrikaları Anonim Şirketi

UAEA: International Atomic Energy Agency, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Ibid: İbidem (Aynı yerde)

a.g.e: Adı Geçen Eser

GİRİŞ

Türkiye ve İran değişik yönetim türlerine sahip olarak gerek jeopolitik konumları gerekse tarihi mirasları, nüfusları ve çok eski zamandan bu yana Ortadoğu bölgesinin kilit pozisyonundadırlar. Yüzyıllardan beri bölgedeki varlıklarını devam ettiren bu iki kayda değer ülke, zaman zaman gerginlikler yaşamalarına karşın dönem dönemde işbirlikleri ortaya koymuşlardır. İki ülke arasında değişik zamanlarda uluslararası sisteme değişik yaklaşım neticesinde de ilişkilerde değişimlere tanık olunmuştur. Türkiye ve İran yüzyıllarca varlığını devam ettiren rekabete karşın komşuluk münasebetlerini sürdürebilmişlerdir. İdari yapılarıdaki farklılıklar ve menfaat alanlarındaki mücadeleye karşın bu iki ülke, birbirleri için ne kadar değerli olduklarının farkında olarak politika geliştirme yolunu tercih etmişlerdir.

2000'lerin başında başlayan Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasına paralel olarak Türkiye-İran ilişkileri çok muazzam bir yakınlaşma sürecinden geçmişlerdir. İki komşu arasındaki ilişkiler üzerinde hakimiyet kuran ideolojik ve güvenlik konularının yerini her iki tarafta da pragmatik mülahazalar almıştır.¹ Hem devlet hem de bölgesel birçok gelişme faydacılığı desteklemiştir. Türkiye-İran ilişkilerinde devam eden gelişme iki ülke arasında hızlı bir biçimde yükseliş kaydeden iktisadi etkileşimlerin yanı sıra birçok konudaki güvenlik ve diplomatik işbirliği ile taçlandırılmıştır.

İkili ilişkilerin seviyelerin yükseltilmesiyle birlikte, her iki ülkenin Filistin sorununa, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve İran'ın barışçıl nükleer programa sahip olma konularındaki bölgesel görüşleri giderek uyumlu bir hale gelmiştir.

¹ Bayram Sinkaya, "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits", Insight Turkey, Vol. 14, Number 2, (2012), ss. 137-138.

1979 İnan İslam Devrimi'nden günümüze iki ülke ilişkilerinde ise kabaca  dönemden bahsedilebilir. İlk dönemde Türkiye doğrudan İnan'ı hedef almadan mesafeli bir politika izlemiş; seküler sistemini bahane ederek ve İnan devriminin ihracından korkarak, siyaset alanında İnan'dan uzak durmaya zen göstermiş olmakla beraber İnan-Irak Savaşı sırasında İnan ile ekonomi alanında ilişkilerini geliştirme yollarını da aramıştır. Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal, İnan ile yakın ekonomik ilişkiler kurulmasının Türkiye'nin çıkarına olduğuna inanmış ve tüm dünyanın İnan'a cephe aldığı bu dönemde Tahran'ın izolasyonuna karşı çıkmıştı.² Nitekim zal'ın yönetimde olduğu dönemde RCD, Ekonomik İşbirliği rgt (ECO) olarak canlandırılmış; daha sonra Afganistan ve Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte eski Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan Müslüman lkeleri de bu örgüte dahil edilmiştir.

İkinci ise 1990'lı yılları kapsayan ilişkilerin döngüsel olarak inişli çıkışlı ama genel itibariyle sorunlu olduğu dönemdir. Bu dönemde ideolojik faktörlerin yanı sıra ayrılıkçı terör rgt PKK'nın Türkiye'ye karşı yrttğu faaliyetler ikili ilişkilerin en hassas noktalarından biri olmuştur.³ 1990'lı yıllarda İnan'ın PKK'yı desteklemesi, Tahran'ın Türkiye'de "İslami fikirleri yaymak istemesi endişesi" ve İnan ile Kafkaslar ve Orta Asya'daki rekabet gibi sorunlar Türkiye'nin İnan ile ilişkilerini belirleyen temel unsurlar olmuş, Türk dış politika yapıcıları bu sorunları dışsallaştırarak İnan'ı suçlamış ve ilişkiler mesafeli kalmıştır.⁴

² Ramazan Gzen, "Turgut zal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision", Foreign Policy, C: 20, No: 3-4, 1996, s.70.

³ Ali Nihat zcan, "İnan'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili bir Manivela: PKK", Avrasya Dosyası, C:5, No:3, 1999, s.327.

⁴ John Calabrese, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", British Journal of Middle Eastern Studies, C:25, No:1, 1998, ss.75-94.

Günümüze kadar uzanan üçüncü dönem ise AB süreci ve reformlar ile özgüvenini kazanan Türkiye'nin komşularla sıfır problem yaklaşımı ile şekillenmekte ve "ticaret devleti" kavramsallaştırması çerçevesinde anlam bulmaktadır. Türkiye'nin, azınlık hakları, ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi gibi AB kriterlerini yerine getirme çabası Türk siyasal kültüründe, korku politikasından daha açık, özgür ve çoğulcu bir kültüre doğru bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün olumlu etkileri özellikle sivil-asker ilişkilerinde ve dış politikada görülmüştür.⁵

Türkiye bu normalleşme çabaları çerçevesinde, 1990'lı yıllarda teröre destek iddiaları ve karşılıklı rejime müdahale tartışmaları çerçevesinde çok olumsuz bir seyir gösteren İran'a ilişkilerini 2000'li yıllarda hızlı bir şekilde iyileştirme yoluna girmiştir. "Komşularla sıfır problem" ilkesi çerçevesinde, diğer komşu ülkeler ve bölge devletleriyle olduğu gibi İran'la da ilişkilerin işbirliği ve uzlaşma eksenli bir temele oturtulmaya çalışılmasının temel gerekçesi, bu ülkeyle olması gerekenin çok altında kalan ticaret hacminin artırılması suretiyle Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına hizmet etmek ve bu şekilde dış politikanın bir başka hedefi olan "merkez ülke" konumuna gelme yolunda bir adım daha atmaktır. "Kazan-kazan" yaklaşımı açısından bakıldığında, bu yeni işbirliği eksenli ilişki tarzıyla Türkiye'nin yanında İran'ın da fayda sağlaması ve böylece bölgenin bir "işbirliği havzasına" dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği'ne benzer şekilde, karşılıklı bağımlılık ilişkisi düzeyinin son derece yüksek olduğu bu "işbirliği havzası"nın oluşturulması bölgede kalıcı barışın sağlanmasının temel şartı olarak görülmektedir.⁶

⁵ Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", (<http://www.bulentaras.com/fp/files/495.pdf>), (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2014), s. 498.

⁶ Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009", SETA Türk Dış Politikası Yıllığı, 2009, s. 96.

1. İRAN'IN TARİHSEL ARKA PLANI VE TEMEL DİNAMİKLERİ

1.1 İRAN TARİHİNİN ARKA PLANI

İran toprakları, 661 yılından 1258 tarihine kadar geçen süre içinde (kısa bir süre hariç), genel olarak Sünni devletler (Emeviler, Abbasiler, Selçuklular) tarafından yönetilmiştir. 1200'lü yılların başından itibaren ise Moğol kontrolüne girmiştir. 600'lü yılların ikinci yarısından itibaren İslam hakimiyetine girmesi İran toprakları birinci dönüm noktası ise, ikincisi Moğol istilasıdır. Bu tarihten 1500'lü yılların başına kadar İran, irili ufaklı Moğol, Türk, Arap ve Fars hanedanlarının hakimiyetinde, çatışmaların istikrarsız ortamında bir dönem yaşamıştır. İslam medeniyetinin iki ana kolu bu tarihlerde şekillenmeye başlamış ve günümüze kadar ulaşmıştır: Batıda Türkler (Osmanlı İmparatorluğu - Sünni), doğuda İranlılar (Safevi Devleti - Şii).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması batıdaki kolu Sünni dünyanın liderliği kapsamında sonlandırmıştır. Anadolu'da örgütlenen Kurtuluş Savaşı genel olarak işgalci güçlere karşı yürütülmüş, sonuçta geçmişin İslami iddiaları terk edilerek modern Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur.

Doğu kanadının serüveni ise 1502 tarihinde kurulan Safevi İmparatorluğu ile önemli bir aşama kaydetmiştir. Safevi Hanedanı, İran'ı sistematik olarak Şiileştirmiş ve diğer devletlerle mezhep temeli üzerinden rekabete girmiştir. Bugün tüm çevre ülkelerde önemli oranda Şii nüfusun varlığında Safevilerin bu siyasetinin katkısı bulunmaktadır.

19. yy'ın son çeyreğindeki "Tütün İsyanı" ile 20.yy'ın başındaki "Anayasa Hareketleri"ni İran tarihi içerisinde kayda değer gelişmeler olarak sıralayabiliriz. Bu iki olay, İran halkının yönetime katılma çabalarının ve ileride ortaya çıkacak devrimci hareketlerin anlaşılması bakımından önemlidir. İran siyaseti son iki yüzyıl boyunca sürekli olarak yabancı baskı ve müdahalesi altında kalmıştır.

1800'lü yılların ortalarından itibaren birkaç defa fiilen işgal edilerek, devletin karar süreçleri felç edilmiştir. Saray yönetimi yabancı güçlerin müdahalesi neticesinde

aslında 20. yy başlarında fiilen çökmüş durumdadır. Bu çöküşün resmen ilan edilebilmesi 1924 yılında iktidarı ele geçiren Pehlevi Hanedanı'nın marifetiyle ancak 1979 yılına kadar ertelenebilmiştir. Bu çerçevede, İran İslam Devrimi, İslam'ın Şii kolunun yeniden dirilmesi olarak görülebilir. Devrim, genel olarak İran'daki yabancı nüfuzuna, yabancıların İran'ın içişlerine karışmasına, Pehlevi-ABD yakınlaşmasına, bozuk ekonomik koşullara, İran'ın batılılaştırılması ve modernleştirilmesi çabalarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Şehid Hüseyin, Kerbela, Hz. Ali, Ehli Beyt, Yezid, Hz. Fatıma gibi Şiiilerin önemli isim ve olayları her vesile ile gündeme getirilmiştir.

1979 Devrimi genel olarak İslam, özelde ise İran tarihinde birçok "ilk"i bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi, İslam tarihinde ilk defa bir yönetim çok geniş katılımlı halk hareketi sonucunda el değiştirmiştir. Halkın yönetime bu denli geniş bir biçimde katılması, Türkiye'deki demokratik süreçleri bir derece dışarıda bırakırsak, İslam dünyası açısından önemli bir gelişmedir. Bu süreçte üretim sektörünün devreye girmesi (sendikal hareket ve genel grevlerle) Pehlevi idaresini adeta felç etmiştir. Ayrıca, değişik meslek kesimlerinin de muhalefet saflarında yer almasıyla Şah yönetiminin "yönetemezlik krizi" derinleştirilmiştir.

Devrimin ikinci ve belki de en farklı ve şaşırtıcı özelliği ise, din adamları (ulema) önderliğinde bir hareketin mevcut siyasi rejimi devirmesi ve akabinde iktidarı ele geçirmesidir. Ulemanın güncel siyaset dahil, toplumsal konuların çoğunda müdahil olduğu, görüş belirttiği, halkı yönlendirdiği, mevcut rejimi suçlayarak tavır aldığı ve hepsinden de öte, yeni bir yönetim modeli (*Velayet-i Fakih*) ortaya koyarak, iktidar alternatifini olduğuna halkı ikna ettiği, sonunda başarıya ulaşarak bu modeli hayata geçirdiği bir örnek ya da benzeri örnekler İslam dünyasında çok nadir görülmüştür. Velayeti Fakih modelinin temel yaklaşımı, "siyasi yönetimin meşruiyet temelini" hem halka, hem de İslam inancına yaslamasıdır. Daha önce din adamları, siyasi önderler olarak ortaya çıksa da, bu hep sınırlı kalmış, ulema devletin başına hiç bir zaman geçmemiştir. Bu model, klasik "İmamet" ve "Beklenen Mehdi" inancına dayanan Şii siyasi düşüncesinden ve bin dört yüz yıllık Şii siyasi pratiğinden farklıdır. Daha önce iktidarların baskı ve zalimce uygulamalarındaki artışın, Mehdi'nin dünyaya gelmesi için gerekli olduğunu öncülleyen Şii siyasi düşünce, en

azından Ayetullah Humeyni nazarında terkedilerek yerini, İmamın yokluğunda ulemanın yönetiminin meşru olduğu inancına bırakmıştır. Ayetullah Humeyni'ye göre, İmam'ın yokluğunda illa adaletsizliğin artması ve sonuç olarak İmam'ın beklenmesi gerekmemektedir. Bunun yerine İmam'ın gelişini kolaylaştıracak ve kısmi de olsa adaleti tesis edecek ulema önderliğinde bir yönetimin kurulması pek ala mümkün olabilecektir. İran'daki Şii dindar kesimlerin kitlesel halde devrimci sürece katılmalarının gerisinde yatan neden budur. Bu aynı zamanda farklı ulema gruplarının birbirleriyle kıyasıya çatışmaya düştüğü alandır. İran'da devrin önde gelen alimlerinden Ayetullah Şeriatmedari'nin devrime karşı koyuşunun gerisinde bu reformcu düşünceye başkaldırı yatmaktadır.

İran İslam Devrimi, yukarıda sayılan özellikleri ve devrim sonrası gelişen politikaları nedeniyle, entelektüel, siyasi, ekonomik ve kültürel çevrelerde muazzam bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu ilgi üç konu başlığı altında özetlenebilir: 1) devrime sebep olan nedenlerin ve devrimci süreçte ortaya çıkan olayların analizi; 2) devrim sonrası oluşan yeni devletin felsefi ve kurumsal arka planı; 3) İran İslam Cumhuriyeti'nin politikaları.

Devrimci süreçte üzerinde en fazla durulan konuların başında 1953 yılında ABD ve İngiltere destekli bir darbe ile görevden uzaklaştırılan Başbakan Dr. Musaddık olayı gelmektedir. Halk tarafından sevilen ve İran ulusal çıkarlarının savunucusu olarak bilinen Başbakan Musaddık'ın bu şekilde iktidardan uzaklaştırılması, İran halkının uzun yıllar sürececek bir travma yaşamasına yol açmıştır. İran uzmanları büyük bir ittifakla Musaddık olayının bir zincirleme etki yaptığını ve devrime varan sürecin tetikleyicisi olduğunu kabul etmektedirler. Devrimci süreç Ayetullah Humeyni'nin 1960'ların başından beri monarşi ve ABD karşıtı söylemleri olmadan tam olarak anlaşılmaz. Humeyni, Ortadoğu'nun en eski ve köklü medeniyetlerinden birisine sahip İran halkının Şah ve ABD tarafından kırılan onurunun sözcüsü olmuş, bu uğurda hapisanelerde yatmak, suikastlere uğramak, oğlunun öldürülmesi gibi büyük bedel ödemekten kaçınmamış, ömrünün son on beş yılını ülkesinden ayrı sürgünde geçirmiş birisidir. Monarşi, Şah ve ABD karşıtlığından hiç taviz vermeyen düşünceleri ve kararlı tutumu; sade ve basit yaşam tarzıyla halka yakın tavırları;

geleneksel Şii düşüncüyü reform ederek modern kitlelerin kabullenmelerini sağlayan entelektüel açılımları; İslam tarihinin olayları ve şahsiyetleri ile modern zaman olay ve şahsiyetleri arasındaki kurduğu sembolik bağlar; ve hepsinden öte, bütün bunları yaparken ortaya koyduğu belagatli söylem, onu bir müddet sonra tüm İran muhalefetinin doğal lideri konumuna ulaştırmıştır.

1950 ile 1979 yılları arasında geçen dönemde Şah, Ak Devrim ile ekonomi ve toplumsal hayatın her alanına nüfuz eden politikalar geliştirmek istemiştir. Ak Devrim temeli itibariyle toprak reformu çerçevesinde bir modernleştirme programıdır. Doğal olarak, bu dönemde büyük ölçüde toprağa bağlı bir yaşam sürdüren geleneksel kitlelerin, toprak reformu marifetiyle yine geleneksel yapılarının parçalanması, ittifaklarının çözülmesi ve yaşam tarzlarına müdahale edilmesi, büyük toprak sahiplerini, ulemayı, esnaf, çiftçi ve tüccarı kızdırmış ve rejim karşıtı bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. Şah, dinin ve ulemanın toplumsal etkinliğinin azaltılması için programlar geliştir ve medrese eğitiminin öneminin azaltılmaya çalışmıştır. Bu politikalar dini kesimleri kızdırsa da asıl sorun bürokratik çürümeye görülmüştür. Devlet bürokrasisinde liyakatin terk edilerek ehil olmayan fakat rejime sadık kimselerin başa getirilmesi, yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma, irtikab, hile, nepotizm uygulamalarının yaygınlaşması, savcı ve hakimlerin rejim yanlısı kararları toplumun devlete ve adalete olan güveninin sarsılması sonucunu doğurmuştur. Kişi hak ve özgürlüklerine getirilen kısıtlamalar, güçlü ordu, polis ve istihbarat teşkilatları ile toplum üzerinde yaygın şekilde baskı kurulması, sivil toplum kuruluşlarının engellenmesi, sadece devlet güdümündeki siyasi ve ekonomik faaliyetlere izin verilmesi, toplumun mevcut rejime daha fazla yabancılaşmasına neden olmuştur.

Ekonomik alanda, üretime dayalı yapının oluşturulamayışı, adil bir gelir dağılım sisteminin kurulamaması, işsizliğin artması, petrol gelirlerinin üretimin artışı veya işsizlik sorununa çözüm bulunması yerine daha çok askeri yatırımlarda hoyratça kullanılması, şehirli ve köylü fakir kitlelerin sistemden duydukları hoşnutsuzluğu artırmıştır. Şehirlerin çarpık şekilde büyümesi, zaman içinde şehirli dışlanmış kesimlerin olağanüstü oranda artması, altyapı problemlerinin bir türlü çözülemeyişi, neslin kalitesiz ve sağlıksız barınaklarda yaşam mücadelesi vermesi, eğitim ve sağlık

sisteminin çökmesi sonucu yaşam seviyeleri giderek daha da düşmüştür. Bütün bunların üzerine, saray mensuplarının dilden dile dolaşan servetleri ve lüks/şatafatlı yaşam pratikleri, geniş halk kitlelerinin Şah'dan bireysel olarak nefret etmeleri sonucuna yol açmıştır.

Bir devrim neticesinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti, siyasi sistem açısından demokrasi-teokrasi karışımı bir devlettir. Bu yönetimin başında bizzat ulemadan bir "Rehber" bulunmaktadır. Rehberin ilk vazifesi İslam'ın ve İran'ın çıkarlarının anayasa çerçevesinde korunmasıdır. Rehber'in yanında bir nevi ulema konseyi olarak adlandırılabilir olan bir yapılanma bulunmaktadır. Rehber ile birlikte bu konsey, çok rahat biçimde modern devletlerde görülen anayasa mahkemeleri veya anayasa koruma kurullarına benzetilebilir. Buradaki fark, batıda bu tür kurumlar daha çok hukuk düzeni içinde ve yine daha çok kişi hak ve özgürlüklerinin korunması yönünde gelişmişken, İran'daki bu konsey İslam'ın ve İran'ın ulusal çıkarlarını önceleyen din adamlarından oluşmaktadır. Rehberlik varlığı itibariyle teokratiktir. Ancak, makamı ve fonksiyonları itibariyle moderndir. Modern anlamda kontrol yetkileriyle donatılmıştır. Anayasayı korumaktadır. Önemli devlet yetkililerini atamaktadır. Seçimleri gözetlemekte, devletin uyum içerisinde çalışmasını sağlamaktadır.

İran yönetimi modern kurumlara sahiptir. Cumhurbaşkanlığı, bakanlıklar, Meclis, adli ve hukuki kurumlar, istihbarat, milli güvenlik konseyi gibi kurumlar İran'ın gündelik işlerini yürütmektedirler. Bu kurumlar, ülkenin iç ve dış konularıyla ilgili kararlar almakta, ilişkiler tesis etmekte ve gelir dağılımını yönlendirmektedirler. Mahkemeler ise anayasal sınırlar içerisinde halkın kendi arasındaki ve devletle olan ilişkilerindeki sorunlarda devreye girmektedir. Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimleri düzenli olarak belirlenen tarihlerde yapılmaktadır. Bu seçimlerde kıyasıya rekabet yaşanması, seçimlerin sembolik olmaktan öte anlamlar taşıdığını göstermektedir. Geniş halk kitleleri kendi taleplerinin rejim katında temsil edilmesi yönünde büyük çaba sarf etmektedirler. Öyle ki, sonu çatışmalara varan büyük çaplı gösteriler seçimlerden önce veya sonra düzenlenebilmektedir. Bu, halkın siyasete ve yönetime katılmasının derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Seçime

katılacakların veto tehdidi altında siyaset yapmaları sistemin en büyük zaaflarından birisidir. Bu durum, seçme ve seçilme hakkı gibi önemli özgürlüklerden birisi hakkında şüpheler oluşmasına yol açmakta, ayrıca çok rahatlıkla rejim sınırları içerisinde demokratik mücadele verecek kesimler, sistemden dışlanarak illegal örgütlenmeye zorlanmaktadırlar.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyen en önemli etken devrim ideolojisidir. Bu ideoloji devrimin lideri Ayetullah Humeyni tarafından formüle edilmiştir. Bu ideolojinin dış politikaya yansıyan temel özellikleri arasında, müstekbir-mustazaf ayırımı, monarşi, ABD, İsrail, kapitalizm ve sosyalizm karşıtlığı bulunmaktadır. Müstekbir-mustazaf ayırımı İslam'ın hak-batıl ayırımından ilham alan bir kavramsallaştırmadır. Buna göre, tüm insanlığı sövmeye çalışan, onların ulusal ve kişisel varlıklarında gözü olan, bunun için her türlü kötülüğü yapan veya yapmaya hazır olan müstekbirler ile varlıkları elinden alınmış, zayıf bırakılmış, hakları gasp edilmiş mustazaflar arasında kıyasıya bir savaş vardır. Bu savaşta ABD, İsrail, Rusya ve kısacası egemen güçler müstekbirler tarafında, başta İran olmak üzere sömürülen ülkeler ve halklar ise mustazaflar tarafında resmedilmektedir. İslam dünyası açısından ise müslümanların iradelerine muhalif olarak işbaşına gelen monarşiler ile diktatörler müstekbir, geniş halk kitleleri ise mustazaflar olarak değerlendirilmektedir.

İran'ın diğer bir dış politika ilkesi ise "Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İslam" sloganı ile ifade edilebilir. Daha çok soğuk savaş döneminin ilişkilerine uygun olan bu ilkeye göre İran, ne ABD önderliğindeki batı, ne de Sovyetler Birliği önderliğindeki doğu ile birlikte hareket edecektir. Üçüncü yol olarak müslüman halkların yanında yer alacaktır. Egemen güçlerle ilişkilerini eşitlik üzerinden yürütecek, her türlü vesayet ve siyasi bağımlılık fikrini reddedecektir.

İran Devrimi köklü bir monarşiyi sonlandırmıştır. Bu açıdan monarşi karşıtı olması doğaldır. Ancak, diğer monarşi karşıtı devrim veya hareketlerin aksine, İranlı devrimciler bu özelliği İslam içerisinde bir doktrin haline getirmişler ve aslında İslam siyasi anlayışının monarşi karşıtı olduğunun, bu yüzden İslam dünyasında monarşi yönetimlerinin sona ermesi gerektiğinin propagandasını yapmışlardır. Bu

propaganda, özellikle Körfez'in Arap monarşilerinde büyük bir endişe kaynağıdır ve günümüze kadar süren gerginliğin arka planını oluşturmaktadır.

İran Devrimi doğası gereği Pan-İslamisttir. Ayetullah Humeyni tüm dünya Müslümanlarının birliğinden yanadır ve müslüman dünyanın karşı karşıya kaldığı problemlerin çoğunun temelinde, müslümanların İslam'ın kutsal yoluna yabancılaştırılmalarını; doğu veya batının çürümüş hayat tarzlarını benimsemelerini; baskıcı ülkelerin entrikalarının bir sonucu olarak ülkelerinin parçalanmışlığını görmekteydi. Kurtuluşun yegane yolu İslam'a dönmek, gerçek ve doğru İslami hükümetler kurmak ve suni farklılıkları ortadan kaldırarak yeniden birliği sağlamaktı. Müslümanlar ve ezilen diğer milletler küresel güç dengesini değiştirebilmek, esarete ve sömürüye son verebilmek için birbirleri ile işbirliği yapmalıydılar. Ancak, Ayetullah Humeyni'nin bu düşünceleri İslam dünyasında çok fazla destek bulamamıştır. Bunda da, İran Devrimi'ni Şiilik kalıplarına sokmakta gösterdikleri başarıdan dolayı Sünni dünyanın önemli katkısı bulunmaktadır. İran'ın bu ve benzeri her çağrısı, "Şiiliğin yaygınlaştırılması propagandası olduğu" şeklindeki karşı propagandayla etkisiz hale getirilmiştir.⁷

İran İslam Cumhuriyeti'nin özellikle ilk on yılındaki dış politikalarında "devrim ihracı" çabaları yoğun biçimde yürütülmüştür. Devrimciler yeni cumhuriyetin, başta müslüman toplumlar olmak üzere, tüm dünyadaki ezilmişlere yardım etmesini, İslami devrimci hareketlerin koruyuculuğunu üstlenmesini temel hedef olarak belirlediler. Elbette, bunu yaparken sadece barışçıl yöntemlerin kullanılmasını bir zaruret olarak görüyorlardı zira güç kullanılarak ele geçen iktidarlar meşru kabul edilemezdi. Bu boyutu ile İranlı liderler, devrim ihracından çok İslam ve ezilenler arası dayanışma kavramını öne çıkarmışlardır.

Devrim ihracı çabalarında ilk başlarda Şiiliğe özel kavramlardan özellikle uzak durulmaya özen gösterilmiştir. Çünkü devrimcilere göre devrim, Şiilikten ziyade İslam'ın evrensel mesajları etrafında gerçekleşmişti. Öyle ki, bu noktada Şii ve Sünni müslümanların kardeşliği konusuna sürekli vurgu yapıldığı görüldü.

⁷ http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011513_makale8.pdf

Bu zamanda mezhepsel farklar ihmal edilebilirdi, çünkü mezhep farklılıkları İslam kardeşliği yanında tali meselelerdi. Önemli olan herkesin “Müslüman kimliği”nde birleşmesi ve zulme karşı birlikte hareket etme iradesini ortaya koymasıydı.⁸

Genel kabulün aksine, devrim ihracı çabalarının gerisinde sadece devrimcilerin idealizmi bulunmamaktaydı. Buna ilaveten yeni devletin güvenlik ihtiyacı gibi reel bir gerekçe de vardı. Yıkılan rejim uluslararası sistem ile uyumluydu. Şimdi devrimci ülke bu sistemden çıkmakla bir nevi yalnızlığa düşmüştü. Uluslararası sistemde yalnızlık (izolasyon) hiçbir ülke için istenen bir durum değildi. Özellikle dünyanın egemenleri şeytan, komşu ülkeler de işbirlikçiler olarak düşman kategorisine alındığında ve bu ülkelerin yönetim şekilleri ile yöneticileri gayri meşru ilan edildiğinde, bu yalnızlığın ölümcül sonuçlar doğurması kaçınılmaz olabilirdi.

Bundan kaçınmanın genel olarak iki yolu vardı:

- 1) Komşu devletlerde kendi ideallerini paylaşan benzer rejimlerin kurulması;
- 2) Sistemin egemen güçlerine karşı bu sisteme başkaldıran büyük küçük tüm ülke veya gruplarla ittifaklar oluşturulması (ABD ve İsrail’e karşı Rusya, Çin, Avrupa, diğer üçüncü dünya ülkeleri vs). İran her seçeneği de denemiştir.

İran İslam Devrimi’nin son 30 yılına bakıldığında, devrim ihracı çabalarının sınırlı/etkisiz kaldığı çok rahatlıkla söylenebilir. Bu sürede, İran benzeri bir devrim İslam dünyasında meydana gelmemiştir.

Bu sonuca yol açan faktörler şunlardır:

- 1) Devrimin ve yeni devletin Şii ve Fars niteliği,
- 2) İslam ülkelerindeki mevcut rejimlerin radikal hareketlere karşı mücadelede kazandıkları tecrübeler,
- 3) İran İslam Cumhuriyeti’nin ekonomik ve askeri gücünün sınırlılığı,
- 4) Devrimin evrensel mesajlarının müslüman olmayan dünyada yankı bulmayışı,
- 5) ABD’nin İran’ı kuşatma politikasının başarısı,

⁸ http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011513_makale8.pdf

6) İran rejiminin yanlışları (ABD ile silah ticareti, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler, baskıcı Suriye yönetimi ile yakın ilişkiler, Irak Savaşında mutlak zafer ısrarı, Ermenistan ile yakın ilişkiler, vs.).

Devrim ihracı çabalarının etkisizleştiren reelpolitik, İran'ın sadece ideolojiye dayalı bir dış politika izleyememesi sonucunu da doğurmuştur. Çünkü, her ne kadar ideoloji dış politikaya yön veren etkenler arasında önemli bir yer tutsa da, hiçbir ülkede dış politikanın tek belirleyicisi olamaz. Herhangi bir ülkede olduğu gibi, devrim sonrasında da İran'ın dış politikasını belirleyen etkenler arasında ideolojiden başka, 1) jeostratejik gerçekler, 2) tarihsel miras, 3) İran'ın etnik, dini ve kültürel yapısı, 4) ülkenin ekonomik koşulları 5) ordunun durumu ve askeri ihtiyaçlar, 6) stratejik-doğal kaynakların varlığı, 7) basın-yayın ve kamuoyunun etkisi, 8) anayasal kurumların etkisi, 9) rejim içi çekişmeler ve 10) uluslararası sistemin yapısı bulunmaktadır. Doğal olarak, bazı olaylarda ideolojinin rolü ön planda olurken, diğer bazı olaylarda ise, jeostratejik konum, ekonomik durum veya rejim içi çekişmeler vs. daha önemli olabilmektedir. Örneğin, büyük şeytan olarak görülen ABD-İran ilişkilerinde tarihi süreç içerisinde oluşan Amerikan karşıtlığı etkili olurken, bu sefer küçük şeytan olarak adlandırılan Sovyetler Birliği ile ilişkilerde uluslararası sistemin yapısı etkili olmuştur. Her iki devleti de şeytan olarak niteleyen İran, birisiyle ilişkilerini kökten bozarken, diğeriyle sıcak ve yakın ilişkiler kurabilmiştir. İran'ın Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile ilişkileri ise ideoloji ve petrol ekonomisi etrafında şekillenmiştir. İdeolojik olarak düşmanca bir tutum sergilemesi gerekirken, Türkiye-İran ilişkileri devrim öncesine nazaran karşılaştırma yapılamayacak ölçüde iyi ve yakın olmuştur. Bu konuda pragmatik yaklaşımlar etkili olmuştur.⁹

1.2 TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL TARİHSEL BAKIŞ

Türk-İran ilişkileri tarihin en köklü uluslararası ilişkilerini teşkil eder. Türk tarihinde bu kadar geniş bir zaman zarfında bu kadar yoğun ilişki sürecinde devam edegelen ikinci bir ülke yoktur. Bu ilişkiler tarihin çok eski dönemlerine dayanmaktadır.

⁹ http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011513_makale8.pdf

Davutoğlu bu iki ülke arasındaki tarihi birikimi çarpıcı bir kıyas ile ortaya koyarak, Türkiye-İran sınırının tarihinin (1639 Kasr-ı Şirin) bile ABD'nin tarihinden (1774) ve Alman birliğinin sağlanmasından (1871) daha eski olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰

Osmanlı ve Safevi devletleri Türk olmalarına rağmen, Şii ve Sünni çerçevesinde baktığımızda kimlik tanımlamaları içinde birbirlerine düşman konumda oldukları görülmektedir.¹¹ 20. yüzyılın başlarında Şii-Sünni ayrımı iki ülke ilişkilerinde önemini yitirse de, günümüze kadar her iki ülkenin bilinç altında bulunmaktadır. Türkiye-İran ilişkilerinde 20. yüzyılın başından itibaren, Türk ve Fars ayrımı kendini göstermeye başlamıştır. İran'da 1924'te Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han Pehlevi iktidara gelmiştir. Türkiye'de ise Türk kimliğini esas alan Cumhuriyet rejimi kurulmuştur.

Rıza Han, Atatürk'n Türkiye'deki ađdaŐlaŐma politikalarını desteklese de, Türkiye Cumhuriyetinin İttihat ve Terakki geleneğinin devamı olduğu ve Pantürkist yapıda olduğu düşüncesini taŐımıŐtır.¹² Bu nedenle ülke içinde Türk karşıtı politikalar uygulamıŐtır.

1926'da ve 1932'de iki ülke arasında 'Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması' imzalanmıştır. 1937 yılında da Afganistan ve Irak'ın da dahil olduğu Sadabad Paktı'nı oluŐturmuŐlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra her iki ülke de Batı ile ittifak politikasını izlemiŐlerdir. Bu dönemde İran ve Türkiye, Pakistan'ı da yanlarına alarak Merkezİ Anlaşma Organizasyonu'nu (CENTO) ve bu bölgede ilk bölgesel ekonomik işbirliği rgtt olan Kalkınma İçin Bölgesel İŞbirliği'ni (RCD) kurmuŐlardır. Özetle, 1979 İran Devrimi'ne kadar ikili ilişkiler benzer dış politika ilkeleri doğrultusunda oldukça iyi seyretmiştir.¹³

¹⁰ Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, s. 434.

¹¹ Adel Allouche, a.g.e s 132.

¹² Arif Keskin, "Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler", Avrasya Dosyası, cilt 10, sayı, 1, Ankara 2004, s 60.

¹³ Michael B.Bishku, "Turkey and Iran During the Cold War," Journal of Third World Studies, C:16, No:1, Bahar 1999, s.13.

İran'da yoğun Türk nüfusu bulunmasına rağmen, kültürel üretimin ve devletin resmi dilinin Farsça olması, Fars merkezli yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. İran tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği esasında kendini tanımlamıştır.¹⁴

İki ülkenin iki farklı kimliği tanımlaması, onların Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. İran Türkiye ilişkisini belirleyen bir diğer olgu İran'ın bölgesel politikalarıdır. İran ve Türkiye arasındaki rekabet ve siyasi farklılıklar, Orta Doğu'da kendini göstermiştir. İran ve Türkiye'nin Orta Doğu denkleminde farklı siyasi arayışlarının önemli bir göstergesi de İsrail'dir. İran, İsrail'in varlığını kabul etmezken Türkiye'nin, İsrail'le çok derin ilişkileri bulunmaktadır ve bu durumdan İran rahatsızlık duymuştur.¹⁵

İran ve Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi de önemli rol oynamaktadır. Orta Asya ve Kafkasya'nın, İran'ın özellikle Türkiye politikasının belirlenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. İran içinde yoğun Türk nüfusu bulunmaktadır. Türkiye, İran'daki Türk nüfus ile ilgilenmese de, İran Türkiye'ye bakış açısında bu konuya dikkat etmektedir. Kendi sınırlarında yaşayan Türklere birinci derecede önem veren İran, bu bölgede Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak çıkmasından endişe duymaktadır. İran'ın öncelikli ilgisi, Orta Asya ve Kafkaslardan etrafa yayılarak kendi içindeki azınlıkları (özellikle de % 30'u Azeri nüfusu) etkileyecek bir istikrarsızlığı önlemek olmuştur.¹⁶

¹⁴ Arif Keskin, "Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Analiz, sayı, 53, Ankara 2004, s 23

¹⁵ Nihat Ali Özcan-Emre Bayır, "Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", Stratejik Analiz, sayı 22, Ankara 2002, s 45.

¹⁶ F.Stephen Larrabee. Lan O.Lesser, a.g.e, s 153.

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya jeopolitiğinde iki farklı cephe ortaya çıkmıştır. Birinci cephe, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ve ABD'nin desteklediği cephe. İkinci cephe ise Rusya'nın liderliğinde İran Ermenistan ve Yunanistan'dır. Ayrıca ikinci cepheye dışarıdan Çin'in de destek verdiği söylenebilir.¹⁷

Ömer Budak'a göre bölgede, Rus ve İran politikası örtüşmektedir.¹⁸ Ermenistan ile Azerbaycan arasında başlayan 1990 yılındaki savaşın akabinde Rusya, Ermenistan'ı askeri açıdan desteklemiştir. İran da bu dönemde Ermenistan'ı desteklemiş, 141 km uzunluğundaki bir boru hattı projesinin masraflarını karşılamıştır.¹⁹ Deniz ile bağlantısı olmayan Ermenistan'ın çıkış noktası İran'dır. Bu yüzden hem ekonomik hem de stratejik açıdan İran ile iyi ilişkiler kurmak istemektedir.

Bu amaçla 25–27 Aralık 2001 tarihinde İran-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir adım atıldığı görülmektedir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan İran'a resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sonrası yapılan açıklamada, iki ülke stratejik ve ekonomik alanlarda işbirliği yapacaklarını tüm dünyaya ilan etti.²⁰ Bu ziyaretten üç ay sonra İran, Ermenistan ile askeri anlaşma imzaladı. Anlaşma Erivan'da, İran Savunma Bakanı Ali Şamkani ile Ermenistan Savunma Bakanı Serc Sarkisyan arasında imzalandı. İranlı Bakan Kafkaslar bölgesindeki tüm ülkelerle işbirliğini arttırmaya çalıştıklarını söyledi.²¹

¹⁷ Svante E Cornell, "Iran and the Caucasus", Middle East Policy Council: Journal Middle East Policy, Cilt 5, Haziran 1998, http://www.mepc.org/journal_vol5/9801_cornell.asp

¹⁸ Ömer Budak, Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri, Ankara 2006, s 269.

¹⁹ a.g.e, s 269.

²⁰ Gökçe Ogan, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri" Stratejik Analiz, Ankara 2002,cilt II, sayı 22, s 3.

²¹ Sabah, 06.03.2002

İran ve Türkiye'nin askeri gücü Ortadoğu ve Dünya politikasında önem arz etmektedir. Bu yüzden her iki devletin askeri gücünü söylemek gerekmektedir. İran'ın askeri gücü Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları olmak üzere iki temel birimden oluşur. Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Rehber'dir.(Dini Lider) Komutanları rehber atamaktadır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarının kendi Genelkurmay Başkanlıkları vardır. Ayrıca, her iki ordunun faaliyetlerini koordine eden Silahlı Kuvvetler Karargahı mevcuttur. Bunun dışında Besiç denilen gönüllüler (Seferberlik Güçleri) bulunmaktadır. Bunlar Humeyni'nin İran-İrak savaşında 20 milyon İranlı savaşçı bulmak için halka yaptığı çağrıyla teşkil edilmiştir.

İran'ın devlet yapısı hem Batı devletleri hem de Türkiye'nin devlet yapısına göre farklı olduğu görülmektedir. İki ülkenin farklılıkları sadece devlet yapılanmasında olmamıştır. Siyasi, dini, kültürel ve özellikle milli kimlik anlayışında ciddi farklar bulunmaktadır. İran ve Türkiye ilişkilerinin biçimlenmesinde çeşitli unsurlar etkili olmaktadır. Bu iki ülke ilişkilerinin seyrini anlamak için bütün bu unsurları bir bütünlük içinde ele almak gerekmektedir. Türkiye-İran ilişkilerinin belirlenmesinde kimlik tanımlaması temel rol oynamaktadır. Tarih boyu her iki ülke kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması, onların sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir.

Her iki ülkede de yeni bir dönemin başladığı 1920'leri milat olarak alırsak, bu tarihten 1979 İran Devrimine kadar iki ülke arasındaki ilişkileri kabaca iyi ilişkiler dönemi olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemde, Türkiye ve İran benzer dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

1.3 İRAN'IN COĞRAFİ KONUMUNUN, SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK DİNAMİKLERİ

Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya gibi stratejik açıdan dünyanın en önemli bölgeleriyle komşu olan, bölgedeki su ve enerji nakil hatlarının tam ortasında yer alan İran, gerek sahip olduğu tabii kaynakları, köklü devletçilik geleneği, gerekse

kültürel zenginliği, etnik yapısı ve potansiyelleriyle bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olarak kabul edilir.

Yaklaşık 75 milyon nüfusa sahip İran'da özellikle sınır bölgeleri, etnik çeşitliliğe sahiptir. İran'da İrani, Türki, Sami ve diğer etnik gruplar bir arada yaşamaktadır. İran'ın sahip olduğu derinlikli kültür ve medeniyet tarihini sahiplenerek Fars dili ve edebiyatı üzerinden halk arasında bir bütünlük sağlanırken, aynı zamanda Hristiyan, Musevi, Zerdüşt ve diğer dini azınlıklarda İran kültürü içinde kendilerine yaşam alanları açmışlardır.

İran'ın küresel ve bölgesel düzeyde politikalarına avantaj sağlayan en önemli özelliklerinden biri, jeopolitik konumudur. İran, petrol ve doğalgaz zengini kuzey-güney hattında Hazar Denizi ve Körfez arasındaki coğrafyada yer almakta ve dünya ekonomisinin temelini oluşturan petrol ve doğalgazın bölgeden dünyaya açılacak kapılarını tutmaktadır. Hürmüz Boğazı üzerindeki egemen yapısıyla İran, her ne kadar ideolojik olarak karşısında yer alsada, Körfez ülkelerini işbirliğine zorlayabilmektedir. Aynı şekilde Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına da açılması noktasında önemli bir geçiş yolu olan İran ekonomisinin temelini de, petrol ve doğalgaz sanayisi oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük petrol üreticileri arasında yer alan İran'da temel sanayi faaliyetleri, petrol ve petrol yan ürünlerine dayanmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren özel sektör girişimlerine hız verilen İran'da, ekonomideki baş aktörün devlet olduğu bir ekonomik yapı işlenmektedir. ABD ve BM yaptırımlarının hedefi olan İran'da ekonomik ve ticari hayat, ciddi darbe almakta ve bu yaptırımlar ekonomisinin gelişmesi önünde engel oluşturmaktadır.²²

²² Michael G. Roskin, Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, s.691

1.4 TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Dış politika uluslararası ortamda uygulanan fakat hem iç politika oluşum sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsayan dışa dönük eylemler bütünüdür. Bir ülkenin diğer ülkelere yönelik tutumu, uluslararası sorunlara savaş ve barış ortamında çözüm aranırken izlediği düşünce ve yaklaşımı, o ülkenin dış politikası olarak adlandırılır.

Tüm devletler ideolojik, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı her ne olursa olsun savaş hâli dışında başka devletlerle mutlaka ekonomik, ticari, hukukî, sportif, kültürel, siyasî vb. alanlarda çeşitli düzeylerde ilişki içindedir.

Dış politika daha çok bir devletin barış ortamında diğer devletlere yönelik ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, askerî vb. ilişkilerindeki tutumunu, düşüncesini ve yaklaşımını kapsar. Yani İran'ın 1980-1988 yılları arasında savaş hâlinde olduğu Irak için bu yıllarda doğrudan Bağdat yönetimine yönelik izlediği dış politikası diyebileceğimiz bir olgu, sadece savaş şartlarını kapsayan bir yaklaşımı içerecektir. Bir ülkenin dış politikasının oluşması ve izlenmesinde, bölgesel ve uluslararası yaklaşımlar sergilenmesinde belirli amaçlar gözetilir ve değişik faktörler bunu etkiler. Her devletin siyasal gücü, ihtiyaçları ve imkânlarının farklı düzeylerde olmasından dolayı, dış politikalar arasında da bir çeşitlilik gözlenmektedir. Devletler, ihtiyaçlarına, imkânlarına ve bölgesel/uluslararası ortamın durumuna göre dış politika hedefleri belirler ve bu amaçlara ulaşabilmek için çeşitli plân ve programlar yaparak diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle ilişki içinde olurlar. Yapısı her ne olursa olsun devletlerin öncelikli politika hedefi, güvenlik oluşumu ve kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu hedeflere ulaşılması için devletler, jeopolitik ve jeostratejik yapısı, tarihî, kültürü, ekonomik ve siyasî yapısı ile bölgesel ve uluslararası konjonktürel şartları göz önünde bulundurmaktadır. Aslında bir devletin dış politikasını belirleyen en önemli faktör, ulusal çıkarlarıdır. İdeolojik yapısıyla dünyada bir başka benzerinin olmadığı, kendine has anayasal yapısı ve kurumları bulunan, güçlü bir devlet geleneğine sahip İran da, diğer devletler gibi çeşitli saiklerle dış politika oluşturmaktadır.

“Bir ülkenin coğrafyası o ülkenin dış politikasını belirler.” Napolyon

İran tarih boyunca Ortadoğu'nun vazgeçilmez bir unsuru olagelmıştır. Özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, kendisini bölgenin yeni süper gücü olarak tanımlama eğilimine girmiştir. 70 milyonu geçen dinamik nüfusu, Müslüman kimliği, sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları ve jeopolitik durumu İran'ın bu iddiasını destekler niteliktedir.²³

Değişen dengeler dahilinde ve zorlamasında İran dış politikası da evrim yaşamakta ve kendi dış politika parametrelerini yeniden belirlemektedir. İran İslam Devrimi'yle hız kazanan dış politikanın yeniden şekillendirilmesi süreci Hatemi döneminde çok önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Ortadoğu coğrafyası genellikle demokratik devletlere pek alışık değildir. Bölgede yer alan devletler uzun bir zaman ya diktatörlükle ya da monarşi ile yönetilmişlerdir. Bundan dolayı, ülkelerin dış politikaları da diktatörlerin kişisel istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. İran'ı da bu ülkeler grubuna dahil etmek mümkündür.²⁴

İran'ın devrim sonrasında karşılaştığı en olumsuz durum, hem bölgedeki komşuları, hem de küresel güçler tarafından aşırı izole edilmesidir. Şiiliğin ve etnik olarak da Farsiliğin getirdiği bölgesel yalnızlaşma yanında, devrimin de İran'ı bölgesel ve uluslararası arenada daha da yalnızlaştırdığı görülmektedir.

İran'ın dış politikasının ideolojik temelli oluştuğu ve reel politiğinde devrimci ideolojiyle şekillendiği görülmektedir. Devrimci güçlerin katı sömürgecilik karşıtı tutumu ve kapitalist Batılı ülkelerle ilişkilerde yaşanan sıkıntılar devrim kadroları arasında da farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Ayetullah Humeyni'nin geçici hükümetin başbakanı olarak atadığı Mehdi Bazergan gibi liberal görüşlere sahip gruplar, emperyalist politikalara karşı çıkmakla beraber, başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkelerle eşitlik ilkesi çerçevesinde ilişkilerin devam etmesini istemişlerdir.

²³ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 15.05.2014.

²⁴ Ayşegül Dora Güney, İran'da Devrim, İstanbul, Haziran Yayınları, 1979, s.35.

İran anayasasında dış politika ve diğer devletlerle ilişkilerin nasıl olacağına dair temel ideolojik yaklaşımı oluşturan maddeler, Tahran yönetiminin girişimlerinin kaynağı olarak görülmüştür. Anayasada yer alan küresel İslami bir yönetim kurulması, dünyada ezilenlerin desteklenmesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması, Müslümanların haklarının savunulması ve İslami devrimin diğer ülkelere ihraç edilmesi gibi maddeler, Ayetullah Humeyni yönetimindeki Tahran'da ilk dönem dış politikasının da temel dinamiklerini oluşturmuştur.

İran dış politikasının bu dönemde karşı karşıya kaldığı en büyük engel, uluslararası arenada İran'ın en büyük düşmanı haline gelen ABD'nin Tahran karşıtı politikaları ve Washington'un, İran'a komşu ülkeleri, devrimin ihracı konusunda kendisinin kapıldığı paranoyaya²⁵ inandırmasıdır. Böylece İran, komşu ülkeleri tarafından şüpheyle karşılanan ve güvenliği tehdit eden bir devlet olarak algılanmıştır. Öncelikle devrim sonrası süreç içinde yer alan çeşitli siyasî akımları karşısına alan devrimciler, gerek iç politikada güçlenerek yalnızlaşırken, gerekse de dış politikada ideolojik eğilimleriyle zayıflayarak izole olmuşlardır.

İran, dış politika aracı olarak silahlanmayı keşfettiği yıllar, aynı zamanda Irak ile amansız bir savaş verdiği yıllardır. Caydırıcı güç olarak Körfez bölgesinin silahlandırılması ve Körfez'deki geçiş bölgelerinin yabancı güçlere kapatılabilir kılınması, bu yıllardan sonra İran dış politikasının en önemli hedeflerinden biri haline dönüştürmüştür.²⁶ İran dış politikası bu dönemde iç politik ortamdan, liderlerinin dünya görüşünden, sosyo-politik yapısından, ihtiyaç duyulan günöbirlik savaş ortamı gereksinimlerinden etkilendiği kadar, bölgesel gelişmelerden de bir o kadar etkilenmiştir.

²⁵ Bülent Aras, "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri", Avrasya Dosyası, cilt 3, sayı 3, Ankara 1996, s. 168

²⁶ Saideh Lotfian, "Irans Middle East Policies under President Khatami", The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 10, No 4 1998-99. p. 423: bkz: Refet Yinanç-Hakan Taşdemir, Gökhan Çetinsaya (Editörler), "İran ve Güvenlik Algılamaları", Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s.149-150

İran'da dış politika oluşumu etkileyen içerdeki politik gelişmeler yanında, İran dış politikasını doğrudan etkileyen bölgesel ve uluslararası gelişmeler de yaşanmıştır. İran'ın dış politikasında görülen en önemli değişim, revizyonist ve devrimci niteliği öne çıkan dış politika söylemlerinin yumuşaması ve Tahran'ın bölgesel ve uluslararası düzeyde daha pragmatik ilişkiler inşa etme çabasıdır. İran'ın devrimci kadrolarının hâlâ yönetici profilini oluşturduğu, savaşın bittiği ve sancılı başlayan yeniden yapılanma sürecinin yaşandığı Tahran'da, dış politikada karar alıcıların çatışmadan kaçınmaya çalışması ve bu doğrultuda neredeyse tüm sınırlarını tehdit altında gören Tahran'ın, savunma hatlarını sınırları ötesine taşıma ve yumuşak güç araçlarını oluşturmaya çalışması çok pahalıya mal olmaktadır. Bir yandan bu tür stratejik hamlelerle uğraşan Tahran, diğer taraftan kendisini her alanda sınırlayan ambargolarla boğuşmakta ve örtülü stratejik rekabetleri ve soğuk savaşları için çok para harcamaktadır. Bu dönemde iç politikadaki çekişmeler ve bunun yanı sıra devrimin ekonomik alanda hedeflediği gelişmeleri yakalayamaması, silahlanma ve silah sanayisinin neredeyse tüm bütçeye hakim olması, İran halkını rahatsız etmeye başlamıştır. Üstelik İran'ın sınırlarında yeni kurulan devletlerdeki milliyetçilik akımları, İran'ın içinde potansiyel tehdit olarak algılanmış ve Tahran yönetimi, katı güvenlik politikalarıyla halkın tepkisini çekmeye başlamıştır.²⁷

İran'ın iç ve dış politikasını etkileyen dikkat çekici bir diğer önemli faktörde, İran milliyetçiliğinin tekrar yükselişe geçmesidir. İran'ın kuzey ve doğu sınırlarında (Kafkaslar ve Afganistan gelişmeleri) yaşanan gelişmeler ve bu bölgelerde gelişen milliyetçi akımlar, İran'ı da daha milliyetçi kılmıştır.²⁸

²⁷ Robin Wright, Iran's New Revolution, <http://www.foreignaffairs.com/articles/55624/robin-wright/irans-new-revolution> (Erişim: 01.07.2014)

²⁸ İran'ı bu dönemde daha milliyetçi yapan etkenlerin başında sayıları milyonları bulan Afgan ve Iraklı mültecilerin varlığı da gelir.

İran'da milliyetçiliğin yükselmesinin dış politikaya yansımaları da, İslami çıkarların korunması söyleminin değişerek, İran'ın dış politikasında ulusal çıkarların belirleyici olduğunun tescil edilmesiyle olmuştur.²⁹

1997 yılından günümüze kadar İran'da rejim konusunda reform yanlıları ve muhafazakârlar arasında iç siyasi çekişmeler, Devrim Muhafızları gibi silahlı güçlerin de politik figür haline dönüşmesine, muhafazakârların bu silahlı güçle birlikte iç ve dış politika dizaynına yönelmesine neden olmuştur. Son 16 yıl içinde reformist ve muhafazakar kanat içinde iç fraksiyonel çekişmeler, reform yanlısı Hatemi yönetiminin iki dönemlik cumhurbaşkanlığı ardından İran'ın doğu ve batı sınırlarında (Afganistan ve Irak) Tahran yönetimini bir kez daha ciddi güvenlik kaygılarıyla baş başa bırakan ABD'nin askeri varlığı, Mahmud Ahmedinecad önderliğinde muhafazakarların yönetimde söz sahibi olması ve Devrim Muhafızları'nın görünür politik figüre dönüşmesi, bu dönemde İran nükleer faaliyetlerinden dolayı Tahran yönetiminin uluslararası baskılara maruz kalması, uluslararası yaptırımların neden olduğu ekonomik sıkıntılar gibi birçok etken, İran'ın, iç ve dış politikalarını doğrudan etkileyen faktörler olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında jeopolitik³⁰ ve siyasi kültürün getirdiği sabit değişkenler yanında, bölgesel ve uluslararası gelişmeler, iç politik dengelerdeki değişimler gibi sabit olmayan etkenler de politika oluşumlarını yakından etkilemiştir. İran'da devrimin ideolojik yapısı, karar alıcıların karakteristik özellikleri, dış politikanın dini retoriği, devrim ihracı söylemi, rejim içi fraksiyonel çekişme, jeopolitik ve jeostratejik yapısı, dil, kültür, etnik ve dini yapıdan kaynaklanan ortam, ekonomik kalkınma ve güvenlik arayışı ve Devrim Muhafızları gibi unsurlar, İran dış politikasının oluşmasında etkin olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁹ Zira İran, ilk olarak dış politikasında İslami çıkarların korunması ilkesinin en ciddi sınavı olan Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Rusya-Ermenistan-İran eksenli tutum sergileyerek, ulusal güvenlik çıkarlarını önceliğini ortaya koymuştur.

³⁰ İran'ın dış politikasının oluşumunda tabii kaynakları ve enerji potansiyelleri jeopolitik sabit değişken olarak tanımlanmıştır. Ayrıca enerji-politik ve enerji güvenliği açısından İran'ın bu alanda çalışılması da oldukça faydalı olacaktır.

İran'ın Orta Asya'ya yönelik politikalarını etkileyen ve stratejik hesaplarına yön veren faktörlerin başında, bölgeyle ilgili diğer güçlerin politikaları ve stratejik hesapları da gelmektedir. Özellikle de ABD, Rusya, Türkiye, AB ve Çin'in Orta Asya'ya yönelik ekonomi, enerji ve kültür politikalarını yakından takip eden Tahran yönetimi, rejimin getirdiği siyasal yapı, iç politik yapılanması, kurumsal ve lider profilinin yanı sıra, bölgesel ve küresel güçlerin politikalarına göre bölgesel yaklaşımını belirlemektedir.

İran, bölgesinde Rusya ve Çin'i, AB-ABD ve Türkiye'nin Orta Asya'ya nüfuz etme çabaları karşısında doğal stratejik ortağı olarak görmekle birlikte Pekin ve Moskova yönetimleriyle Orta Asya bağlamında stratejik açmazlar da yaşamaktadır. Tahran, Orta Asya'da yeni kurulan devletlerin Rusya ekseninden kaçışının sonucunda küresel güçlerin bölgeye çekilmesiyle birlikte, dolaylı olarak İran ve Rusya'nın karşı karşıya geldiğini de görmektedir. Ancak Tahran yönetimi, SSCB'nin dağılması ardından Orta Asya'da yeni kurulan devletlerle birlikte İran'ın bölgesel ve küresel konumunun daha da önem kazandığını, Orta Asya'nın açık denizlere ulaşabileceği en uygun coğrafyanın İran olduğunu, bölgede uygulanacak doğru stratejilerle sanayi, ticaret, kalkınma ve hatta güvenlik açısından bölgesel gelişmenin yakalanabileceğine inanıyor. Ama İran bu noktada, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için bölgesel ve küresel güçlerle işbirliği yaparak bu güçleri bölgeye çektiğini, özellikle de ABD'nin bölgesel varlığının Tahran yönetiminin önünde ciddi engel oluşturduğunu düşünüyor. Kimi İranlı uzmanlar da, İran ve Çin arasında Orta Asya pazarları, ticari ve ekonomik ilişkiler noktasında rekabetin bölgesel ve küresel diğer rakiplerin işine yaradığını düşünmektedir. Bu doğrultuda İran'ın Orta Asya'da enerji kaynaklarına kolay ulaşabilecek en önemli enerji müşterisi Çin'i kaybetme kaygısı yaşadığı, ABD karşısında Çin ile işbirliği stratejisi peşinde olan İran'ın, aynı zamanda Çin'in Orta Asya'da nüfuzunu çok da artırmaması gerektiği gibi bir açmaza düştüğü görülmektedir. İranlı uzmanlar, İran ve Çin arasında bölgede Türkçülük akımı, radikal dinî akımlar, uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle mücadele gibi alanlarda işbirliğinin derinleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. İran'ın, özellikle Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda kuzey- güney koridorunu bir an önce hayata geçirebilecek stratejiler geliştirmesi

gerektiği üzerinde durulmaktadır. İran burada ABD'nin politikaları ve Orta Asya'daki varlığının İran'ın önündeki en önemli engel olduğunu ileri sürmektedir.

1.4.1 TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE BÖLGESEL POLİTİKALAR

Türkiye ve İran'ın çok yönlü jeopolitik yapılanması bu iki ülke arasındaki ilişkilerin, dolayısıyla da Türkiye'nin İran'a dönük politikasının, en azından üç kanatlı olmasını gerektirmektedir: Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya. Her iki ülkenin de temelde birer Batı Asya ülkesi konumunda bulunmaları gerek tek tek bu bölgelere yönelik politikalarda gerekse bu bölgeler arasındaki etkileşim alanlarında her iki ülkenin de bir diğeri gözeten politikalar geliştirmesini kaçınılmaz kılmaktadır.³¹

Bu çerçevede İran'ın bu üç bölge arasında bir geçiş ülkesi konumunda bulunması Türkiye'nin bu üç bölgeyle ilgili politikalarında da İran faktörünü, göz önünde bulundurmasını stratejik bir zorunluluk haline getirmektedir. Uluslararası dinamik konjonktürü bu üç bölge üzerindeki etkileri ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi derinliği, Türkiye İran ilişkilerinin sadece üçüncü taraflarla ilgili küresel tercihlerin sıradan bir uzantısı olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bölge ötesi büyük güçlerin bu ilişkilerin belirleyici unsuru halinde tutulması bu tarihi birikime de, reelpolitik gerçekliklere de aykırıdır.

Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni durum Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya politikalarındaki İran ağırlığını önemli ölçüde artırmıştır. Daha önce NATO-Varşova Paktı ya da Türkiye-SSCB ilişkilerinin doğal ve statik bir boyutu gibi görülen Kafkaslardaki stratejik yapılanma yeni dönemde küresel güç dengeleri ile Türk-Rus-İran bölgesel dengelerinin kesişim alanında şekillenmeye başlamıştır.³²

³¹ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 433-434

³² Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 433-434

2. 2000'Lİ YILLARDA İKİ ÜLKE ARASINDAKİ GELİŞMELER VE ETKİLERİ

2.1 TÜRKİYE'NİN EKONOMİK GELİŞİMİ

2000'li yıllarda Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri daha ziyade askeri ve siyasi çerçevede belirlendiği 1990'ların aksine, ekonomik ve ticari dinamikler çerçevesinde şekillenmiştir. Siyasi düzeyde artan diyalog ve gelişen işbirliği ekonomik ilişkilere olumlu bir şekilde yansımıştır. 2000'li yıllarda iş çevrelerinin ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki istekliliği, siyasi iradenin yoğun desteği ile ekonomik ilişkiler dikkat çekici bir biçimde artmıştır.

1990'lı yıllarda karşılıklı ekonomik bağımlılık ve diplomatik diyalogdan ziyade bölgeyi etkisi altına alan sıfır toplamlı oyun ve aracılı siyasetin bir parçası olan Türkiye, 2000'li yıllarda çatışmanın yerine yeni ve pozitif bir işbirliğini kullanıma sokmuştur. Türkiye'nin son yıllarda ekonomik gelişimi ve küresel ekonomiye entegrasyonu, dış politikasını ticaret ve ekonomik dinamikler ile şekillendiren bir devlet kimliğine dönüşmesini hızlandırmıştır. 1980'li yıllarda ilk temelleri, ithal ikame stratejisini bırakıp ihracat odaklı büyüme stratejisini benimseyen Turgut Özal tarafından atılmaya çalışılan "ticaret devleti" 1990'larda kesintiye uğramış, 2000'li yıllarda sağlanan siyasi istikrarla tekrar canlanma imkanı bulmuştur. Her ne kadar AB ile Gümrük Birliği anlaşması 1995 sonunda imzalanmış olsa da bu geçişi pekiştirmek için akdedilen bir dizi serbest ticaret anlaşması ancak 2000'li yıllarda imzalanabilmiştir.³³

³³ Bugüne kadar, AB üyelikleri nedeniyle STA'ları feshedilen 10 adet Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi hariç, 19 ülke ile STA imzalanmıştır: EFTA, İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye (Türkiye ile Suriye Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır.), Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Lübnan, Morityus ve Güney Kore. Söz konusu STA'lardan, Lübnan, Morityus ve Güney Kore ile imzalanan Anlaşmalar dışındaki STA'lar halihazırda yürürlükte bulunmakta olup, bu üç ülke ile imzalanan anlaşmalar taraflarca iç onay sürecinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecektir. STA müzakeresi yürütülen veya müzakerelere başlanması yönünde girişim yapılan 21 ülke (Ukrayna, Libya, Seyşeller, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Cezayir, Meksika, Malezya, Ekvator, Moldova, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kolombiya, Faroe Adaları, Endonezya, Peru, Hindistan, Japonya, Vietnam, Kosova, Kanada ve Gana) ve 5 ülke grubu (Körfez İşbirliği Konseyi, MERCOSUR, ASEAN, Orta Amerika Topluluğu, CARIFORUM) bulunmaktadır.

Türkiye'nin bölgede yatırım ve ticari faaliyetler ile görünür hale gelmesi ve ticaret devletine dönüşmesi sadece tek bir dinamikle açıklanamamakla birlikte, büyük ölçüde 2002'den sonraki siyasi istikrar ortamı ile ilişkilidir. Bu istikrarın getirdiği ekonomik dönüşümle birlikte Gayri Safi Yurt İçi Hasıla son 10 yılda yüzde 234 artarak, 2011 yılında 772 milyar doları bulmuş ve Türkiye 30 OECD ülkesi arasında 16. Büyük ekonomi haline gelmiştir. Türkiye 2012 yılının ilk dokuz ayında ise yüzde 2,6 büyümüştür. 2001'de 2.905 dolar olan kişi başı milli gelir 2011 yılında 10.576 dolara çıkmıştır. Aynı dönemde ihracat da önemli ölçüde artmış, 2000'de 28 milyar dolar iken 2011'de 135 milyar dolara, 2012 yılında ise (Orta Vadeli Programda öngörülen değeri aşarak ³⁴) 151 milyar 860 milyon dolar olmuştur. Yaklaşık 152 milyar dolarlık ihracat ile 2011 yılında binde 7,4 olan Türkiye'nin dünya ihracatından aldığı pay, 2012 yılında yaklaşık binde 8,2'e yükselmiştir. 2012 yılı 11 aylık TÜİK verileri baz alındığında, toplam 66 ülke/bölgeye ihracat rekoru kırılmıştır. 2012 yılında 243 Ülke ve Gümrük Bölgesine ihracat gerçekleştirilmiş, Mikronezya Federe Devletleri ve Nauru haricindeki tüm ülkelere ihracat yapılmıştır.³⁵

³⁴ Orta Vadeli Programa göre 2012 yılında ihracat hedefi 148,5 milyar dolardı. Daha sonra bu rakam 149,5 milyar dolar olarak revize edilmiştir. Orta Vadeli Program'da 2013 ihracat hedefi ise 158 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin 2013 yılı hedefi ise 160 milyar dolardır. Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İhracat 2012 yılını da tarihi rekorla tamamladı: 151.9 milyar dolar/ Büyükeksi: İhracatçıya güvenin Türk Malı damgasını tüm dünyaya vuralım", (<http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-2012-yilini-da-tarihi-rekorla-tamamladi-1518-milyar-dolar-buyukeksi-ihracatciya-guvenin-turk-mali-damgasini-tum-dunyaya-vuralim.html>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

³⁵ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, 2012 Yılı İhracat Rakamlarını Değerlendirdi", (<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=gundem&kat=CF702B04D8D3856645209E35C619A72C&icerik=DAA37A7B-BD87-5AF8-0C7850CC9864731C>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

Türk ekonomisinin dönüşümü ve yeni yönelimi, yaratılan ticaret imkanlarının muhafaza edilip arttırılmasını isteyen yeni bir siyasi taban yaratmakla kalmamış, bu ekonomik gerçekliği de dikkate alan yeni dış politikanın da geniş ölçüde kabullenebilmesini sağlamıştır. Türk Dış Politikasının belirlenmesi sürecinde geleneksel bir biçimde özellikle de 1990'lı yıllarda etkin olan Dışişleri Bakanlığı³⁶ ve ordu gibi kurumlarda yaşanan dönüşümün yanı sıra, bazı kurum ve kuruluşların dış politika yapım sürecinde öne çıkmaları söz konusu olmuştur. Bunlardan özellikle Dış Ticaret Müsteşarlığı³⁷ (Ekonomi Bakanlığı) özellikle Dış Ticaretten sorumlu Eski Bakan Kürşad Tüzmen ve Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan önderliğinde Türk dış politikasının ekonomik ve ticari boyutuna şekil veren en etkin kurumlardan biri olarak öne çıkmıştır.

2010-2013 yılları arasında Ekonomi Bakanlığı koordinasyonunda ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)³⁸ ve İhracatçı Birlikleri organizatörlüğünde çeşitli sektörlerde 142 ticaret heyeti düzenlemiş, sadece 2012 yılında 46 alım heyeti programı gerçekleştirilmiştir.³⁹

³⁶ Türkiye'nin 2008 yılında dünyanın 172 yerinde dış temsilciği varken, 2012 yılında bu sayı 209'a yükselmiştir. 2000 yılında 1400 olan diplomat sayısı ise 2012'de ancak 2100'e çıkmıştır.

³⁷ 2011 yılında yapılan düzenleme ile Ekonomi Bakanlığı olarak yapılandırılmıştır.

³⁸ TİM, Türkiye çapında faaliyet gösteren 60 İhracatçı Birliğini, 26 ihracatçı sektörü, ihracatçılara ve İhracatçı Birlikleri'ne hizmet veren 13 Genel Sekreterliği temsil eden çatı kuruluşudur.

³⁹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, (<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=326AA810-D8D3-8566-4520F1426BA2974A>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

Son yıllarda Türkiye'nin dış ticareti artan ekonomik potansiyelinin bir uzantısı olarak şekillenmekte ve dış politikanın yapımında ticaret kaygıları yani yeni pazar bulma, yeni müşteri bulma ve bu müşterileri kaybetmeme kaygıları ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin ticaret ve ekonomik dinamikler ile dış politikasını şekillendiren devlet olarak meydana çıkmasının en önemli göstergesi komşuları ile olan ekonomik ilişkilerdir. Türkiye, "komşularla sıfır sorun" stratejisi aracılığıyla bölgede daha aktif dış ticaret politikası yürütmeye başlamıştır. Türkiye'nin sınırı olan ülkelerle ticaret ve yatırım bağlantıları herhangi bir diğer devletle ya da bir grup devletle olan bağlarından çok daha hızlı gelişmiştir. Türkiye'nin yakın komşularıyla 1991'de 4 milyar dolar olan ticaret hacmi 2001 yılında 12 milyar dolara, 2011'de ise 90 milyar dolara ulaşmış, 2012'de ise 100 milyar doları aşmıştır. 2001 yılından bu yana Türkiye'nin komşularına yönelik ihracatı toplam ihracatının iki katı fazla artış göstermiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı yaklaşık 10 kat artarken, komşularına yönelik ihracatı yaklaşık 5 kat artmıştır. AB'ye yönelik ihracat ise ancak 3,4 kat artmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin komşularına ihracatının tüm ihracatındaki payı ise yüzde 17'den yüzde 26'ya yükselmiş, AB'nin payı ise yüzde 56'dan yüzde 39'a düşmüştür.

Türkiye'nin ekonomik dönüşümü, "karşılıklı bağımlılık" yaklaşımının Türk dış politikasının bir aracı olarak kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ekonomik anlamdaki karşılıklı bağımlılığın özellikle Ortadoğu'da "düzen" sağlanması için önemini altını çizmiş ve bu düzenin "izole edilmiş ekonomilerin olduğu bir atmosferde sağlanamayacağını" belirtmiştir.⁴⁰Türkiye bölgesel ticareti, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmek için sürekli ve sürdürülebilir ekonomik gelişmenin önemli bir aracı olarak görmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracatı 2012 yılında yüzde 12 artmış, Ortadoğu'nun ihracattan aldığı pay yüzde 17,8 olmuştur.

⁴⁰ Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 396.

2.1.1 TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkileri en fazla zorlayan faktörlerin başında egemenlik boyutuyla ön plana çıkan ve bir kısmı giderek daha da karmaşık bir hale gelen sorunların varlığı gelmektedir.

Türkiye’nin çevresindeki sorunlara bakışta birbirine zıt iki farklı duruşun varlığı dikkat çekmektedir. Birincisi, Türkiye’nin en büyük talihsizliği komşularından kaynaklanmaktadır ve sorunlarla baş edebilmesi için öncelikle güçlü bir caydırıcılık ve ödün vermeyen bir tutumun benimsenmesi gerekmektedir. İkincisi ise, Türkiye’nin tarihi ve kültürel bağları ve stratejik derinliği ona birçok imkan sunmakta ancak Türkiye bundan yeterli ölçüde faydalanamamaktadır. İyi komşuluk ilişkileri, her boyutta temasın artırılması ve özellikle ekonomik ticari ilişkilerin geliştirilmesiyle tesis edilebilecektir.

Türkiye’nin komşularıyla ortak kültürel ve tarihi bağları ona önemli imkanlar sunmaktadır ancak öncelikle kalıcı bir barış ve işbirliğinin önündeki en önemli engel olarak duran egemenlik ve kimlik sorunlarının çözümü üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu sorunlar çözülmediği oranda birbirleriyle iç içe geçerek Türkiye’nin çevresinde bir çember oluşturmakta zaman zaman Türkiye’nin büyük güçlerle olan ilişkilerini de zorlayacak dinamikler yaratabilmektedirler. Gerek Türkiye’nin komşularıyla gerekse de komşularının birbirleriyle olan bu tür sorunlarının çözümünün demokrasiye geçiş zorluklarıyla çok daha ağırlaştığı görülmektedir.

2.1.2 TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin Dış Ticaretinde Komşu Ülkelerin Payı Komşuları ile ticaret yapabilme kabiliyeti, kapasitesi ve bu ticarete olanak sağlayacak her türlü alt yapı ve istikrar ortamı bir ülkenin ekonomik refahını etkileyen önemli unsurlardır. Ekonomik açıdan dünyanın müreffeh bölgelerine bakıldığında, ülkelerin “komşum zenginse ben de zenginim” mantığına sahip oldukları görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika’nın Kuzey Batı

Avrupa’da oluşturduğu ekonomik sinerji komşu ülkeler arasında geliştirilen ortak ticaret zihniyeti ve iktisadi iş birliğinin ne denli bir refah unsuru olduğunun dünya tarihindeki en başarılı örneklerinden birisidir. Aynı şekilde ABD, Meksika ve Kanada’nın NAFTA çatısı altında oluşturduğu komşu ülkeler arası ticari birlik, Meksika’nın son dönemlerde gelişmekte olan ülkeler arasında ön sıralarda yer almasındaki en önemli etkenlerdendir.⁴¹

Türkiye’nin komşuları ile geliştirmeye çalıştığı ticari ve iktisadi işbirliği ortamının ve bu ortamın oluşturduğu zenginlik ve refah atmosferinin bölgenin potansiyelini yansıttığı söylenemez. Türkiye’nin komşuları ile oluşturduğu bölgede 20. yüzyıl boyunca savaşlar, anlaşmazlıklar, siyasi karışıklık ve devrimler çok yoğun olarak yaşanmış, 21. yüzyılda da devam etmiştir.

Güvenlik ve istikrarı tehdit eden söz konusu olaylar bölgesel ticaretin gelişmesini engellemiş ve iktisadi işbirliğinin istenilen seviyelere ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte, her şeye rağmen, özellikle Yunanistan ve Bulgaristan’ın AB üyeliğinin bölgeye etkisi, İran’ın sahip olduğu zengin yeraltı kaynaklarının öneminin daha da artması, Suriye ve Gürcistan’ın yavaş fakat sağlam bir şekilde dışa açılma sürecine girmeleri bölgenin refahını ve dış ticaretini geliştirme potansiyeli anlamında umut verici olmuş, bu gelişmelerin sağladığı olumlu atmosfer ekonomik göstergelere de yansımıştır.

⁴¹ Eryaman, 2011: 1.

Türkiye'nin ihracatında ilk 20 ülke (1000 \$)

(2004 Yılı)

(2010 Yılı)

ÜLKE	TOPLAM	%	ÜLKE	TOPLAM	%
Almanya	8.852.991	13,83	Almanya	11.461.453	10,21
İngiltere	5.469.934	8,55	Birl. Krallık	6.974.740	6,22
İtalya	4.792.580	7,49	İtalya	6.557.692	5,84
A.B.D.	4.768.927	7,45	Fransa	6.135.972	5,47
Fransa	3.663.143	5,72	Irak	6.026.368	5,37
İspanya	2.704.779	4,23	Rusya	4.679.476	4,17
Hollanda	2.196.858	3,43	A.B.D.	3.773.185	3,36
Rusya	2.132.101	3,33	İspanya	3.648.996	3,25
Irak	1.859.909	2,91	İran	3.028.338	2,70
İsrail	1.334.347	2,08	B.A.E.	2.755.240	2,46
Romanya	1.260.444	1,97	Romanya	2.605.779	2,32
Belçika	1.208.699	1,89	Hollanda	2.474.851	2,21
Yunanistan	1.189.521	1,86	Mısır	2.325.814	2,07
B.A.E.	933.941	1,46	S.Arabistan	2.271.446	2,02
Bulgaristan	845.370	1,32	Çin	2.268.924	2,02
Cezayir	832.613	1,30	İsrail	2.086.054	1,86
İran	812.239	1,27	Libya	2.011.130	1,79
S.Arabistan	789.522	1,23	Belçika	1.965.625	1,75
Polonya	713.133	1,11	Suriye	1.854.743	1,65
Danimarka	644.508	1,01	Nahçıvan	1.576.844	1,41
İlk 20 Toplam	47.005.560	73	İlk 20 Toplam	76.482.670	68,15
Genel Toplam	64.010.231	100	Genel Toplam	112.219.270	100,00

Tablo-1 Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> verilerinden yararlanılarak tarafımca hesaplanmıştır.

Türkiye'nin ihracatındaki ilk 20 ülke, 2004 ve 2010 yılları karşılaştırılarak incelendiğinde, Almanya'nın ilk sıradaki yerini koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Tablo-1 Türkiye'nin sınır komşularına ihracatı bağlamında incelendiğinde önemli bir entegrasyon göze çarpmaktadır. Özellikle Irak, 2004 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 9. ülke (%2.91 pay) iken 2010 yılında 5. ülke(%5.37 pay) konumuna gelmiştir. İran da 2004 yılında 17. sırada iken (%1.27 pay) 2010'da 9. sırada (%2.70 pay) yer almaktadır.

Suriye ve Azerbaycan-Nahçıvan 2004’de listede yer almaz iken 2010’da sırasıyla 19. ve 20. sırada yer almaktadır. 2004 yılında, en fazla ihracat yapılan 20 ülkeden 13’ü batı ülkeleri iken; 2010’da söz konusu rakamın 9’a düşmüş olması, Türkiye’nin ihracat eksenini Uzak Doğu, Orta Doğu ve sınır ülkeleri yönünde değiştirdiğini göstermektedir.

Türkiye’nin ithalatında ilk 20 ülke (1000 \$)

(2004 Yılı)

(2010 Yılı)

ÜLKE	TOPLAM	%	ÜLKE	TOPLAM	%
Almanya	12.515.655	12,83	Rusya	21.599.563	11,64
Rusya	9.033.138	9,26	Almanya	17.548.289	9,46
İtalya	6.865.811	7,04	Çin	17.180.629	9,26
Fransa	6.201.348	6,36	A.B.D.	12.318.562	6,64
A.B.D.	4.745.195	4,86	İtalya	10.203.337	5,5
Çin	4.476.077	4,59	Fransa	8.176.442	4,41
İngiltere	4.317.140	4,43	İran	7.644.782	4,12
İsviçre	3.404.540	3,49	İspanya	4.839.988	2,61
İspanya	3.253.675	3,34	Güney Kore	4.764.042	2,57
Japonya	2.684.287	2,75	İngiltere	4.680.551	2,52
Güney Kore	2.572.537	2,64	Ukrayna	3.832.744	2,07
Ukrayna	2.509.351	2,57	Romanya	3.449.173	1,86
Belçika	1.991.728	2,04	Hindistan	3.409.809	1,84
İran	1.962.059	2,01	Japonya	3.297.750	1,78
Hollanda	1.908.145	1,96	Belçika	3.213.707	1,73
Romanya	1.699.553	1,74	Hollanda	3.155.965	1,7
Libya	1.514.125	1,55	İsviçre	3.153.682	1,7
Cezayir	1.255.679	1,29	Polonya	2.620.952	1,41
S.Arabistan	1.231.507	1,26	Kazakistan	2.470.967	1,33
Tayvan	1.206.365	1,24	S.Arabistan	2.437.304	1,31
İlk 20 Toplam	75.347.919	77,25	İlk 20 Toplam	139.998.236	75,47
Genel Toplam	97.539.766	100	Genel Toplam	185.492.859	100

Tablo-2 Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr> verilerinden yararlanılarak tarafımca hesaplanmıştır.

Türkiye’nin ithalatındaki ilk 20 ülke, 2004 ve 2010 yılları karşılaştırılarak incelendiğinde, Almanya ile Rusya’nın yer değiştirdiği görülmektedir (Tablo-2). Bununla birlikte, Türkiye’nin sınır komşularından yaptığı ithalatı bağlamında incelendiğinde; sadece İran göze çarpmaktadır. 2004 yılında Türkiye’nin en fazla ithalat yaptığı 14. ülke olan İran’ın 2010 yılında 7. sırada yer alması, Türkiye açısından öneminin daha da arttığını göstermektedir.

En fazla ihracat ve ithalat yapılan 20 ülke genel olarak ele alındığında, Türkiye'nin sınır komşularıyla olan dış ticaretinde ihracat tarafının daha ağır bastığı görülmektedir. Keza, 2010 yılı dış ticaret rakamlarına göre (ilk 20 ülke bazında); Türkiye toplam ihracatının yaklaşık yüzde 10'unu sınır komşularına gerçekleştirirken; toplam ithalatının yüzde 4'ünü sınır komşularından gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin özellikle sınır komşusu İran ile dış ticaret hacminin önemli boyutlarda olduğu söylenebilir (2010 yılı itibariyle 10 milyar \$ civarında).

Türkiye'nin sınır komşularına ihracatı (milyon \$)

ÜLKELER	1990	1995	2000	2005	2010
İrak	215	123	0	2.750	6.043
İran	495	268	236	913	3.043
Suriye	194	272	184	552	1.849
Azerbaycan-Nahçıvan	0	161	230	528	1.551
Bulgaristan	10	183	253	1.179	1.498
Yunanistan	139	210	438	1.127	1.456
Gürcistan	0	68	132	272	770
Ermenistan	0	0	0	0	0

Tablo-3 Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, 02.04.2011

Tablo-3'de, Türkiye'nin sınır komşularına olan ihracatının yıllar itibariyle artmakta olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ağırlıklı doğu ve güney komşularına olan ihracatının yüksekliği ve gösterdiği ivme dikkat çekmektedir. Bu durum, son yıllarda Türk siyasetindeki ve ekonomisindeki eksen kaymasını işaret etmektedir. Keza, AB üyesi ülkeler olan Yunanistan'a ve Bulgaristan'a yapılan ihracatın boyutları nispi olarak düşük olup, artış hızı son yıllarda azalmıştır.

Türkiye'nin sınır komşularından ithalatı (milyon \$)

ÜLKELER	1990	1995	2000	2005	2010
İran	492	689	816	3.470	7.645
Bulgaristan	32	402	465	1.190	1.701
Yunanistan	129	201	431	728	1.542
Irak	1.047	0	0	459	1.355
Azerbaycan-Nahçıvan	0	22	96	272	865
Suriye	84	258	545	272	663
Gürcistan	0	50	155	303	291
Ermenistan	0	0	0	0	0

Tablo-4 Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>, 02.04.2011

Tablo-4, Türkiye'nin sınır komşularından gerçekleştirilen ithalatının da yıllar itibariyle artmakta olduğunu göstermektedir. Türkiye, en fazla ithalatı İran ve Bulgaristan'dan gerçekleştirmektedir.

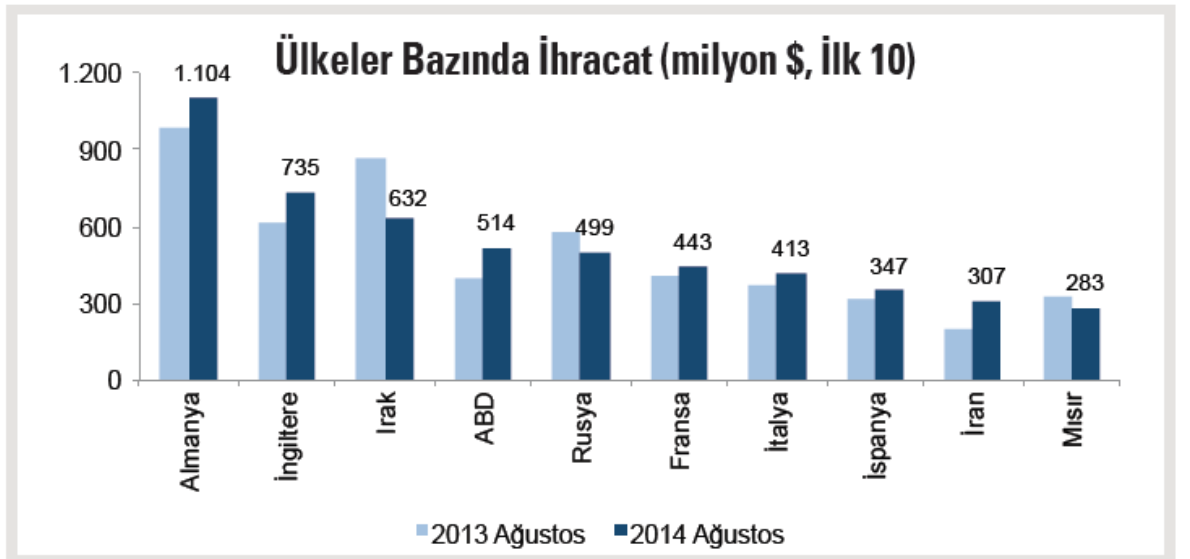
Tablo-3 ve Tablo-4 birlikte incelendiğinde, Türkiye'nin İran'a (özellikle petrol ve ürünleri talebi sebebiyle) karşı önemli bir dış ticaret açığı bulunduğu görülmektedir. Söz konusu tablolarda, Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan'a karşı da dış açık verdiği görülmektedir.

Türkiye'nin, ulusal ekonomik büyüklüğü kendisinden küçük ülkeler olan Yunanistan ve Bulgaristan'dan kayda değer miktarda ithalat gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, sözü edilen ülkelere olan ihracatın ciddi oranda yetersiz olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, her iki ülkenin de AB üyesi olması, bu ülkelerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi gereğini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu konuda, Türkiye'nin AB'ye ihracatında pazar çeşitlendirmesi stratejisi geliştirmesi; gerek ürün, gerekse coğrafya bazında ortaya çıkabilecek riskleri dağıtması gerekmektedir. Zira, Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yarısının gerçekleştirildiği AB içinde de Almanya, İtalya, Fransa'ya yönelik bir pazar yoğunlaşması söz konusudur.

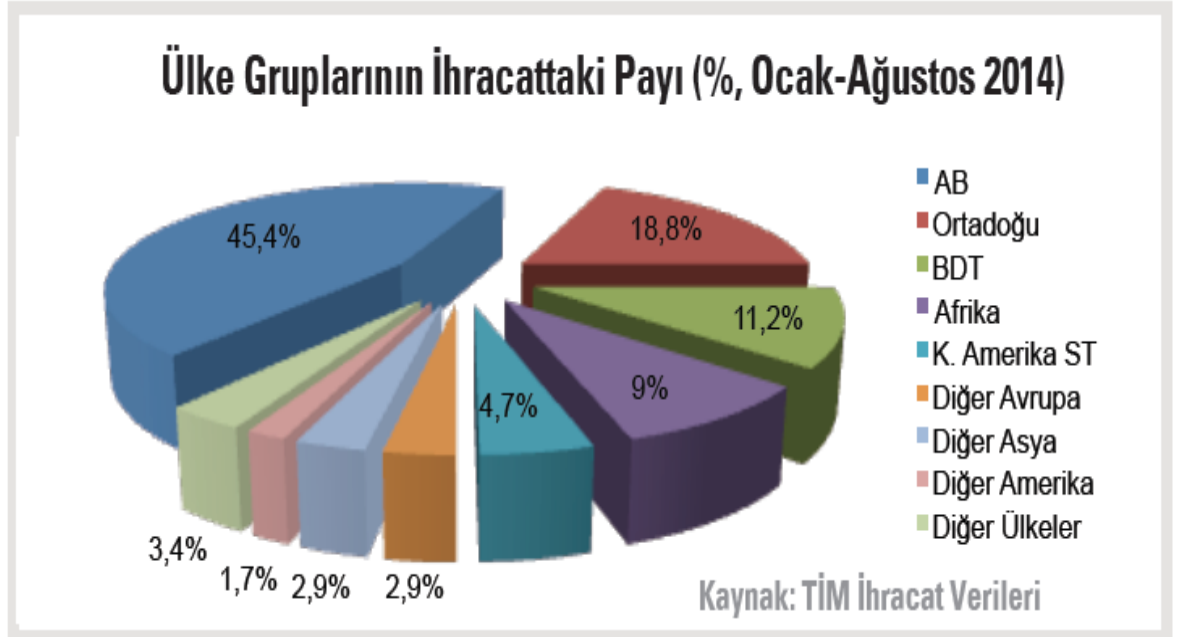
2014 yılı Ağustos ayında en çok ihracat yapılan ilk 5 ülke, sırasıyla Almanya, İngiltere, Irak, ABD ve Rusya oldu. Bu dönemde Almanya ve İngiltere pazarlarına yapılan mal ihracatı, bir önceki yılın aynı ayına göre sırasıyla %11,8 ve %19,1 oranlarında artış kaydetmiştir. Haziran ayından bu yana daralma yaşayan Irak pazarı ise, Ağustos ayında %26,9 düşüş kaydetmiştir. Aynı dönemde Rusya'ya yapılan

ihracat %14,1 ile gerilemesini sürdürürken, ABD pazarı ise %30,5 oranındaki büyüme hızıyla Ağustos ayında 4. sıraya yükselmiş, İtalya ve Fransa'ya yapılan ihracatta ise, sırasıyla %11,8 ve %8,7'lik artışlar gözlenmiştir. Söz konusu dönemde ilk 10 ihracat partneri arasında en büyük ihracat artışının gerçekleştirildiği ülke ise, %57,9 ile İran oldu. Öte yandan, Ocak-Ağustos döneminde, Türkiye'nin ihracat pastasında en büyük dilimlere sahip pazarlar, sırasıyla %10, %7 ve %6,4'lük paylarla Almanya, Irak ve İngiltere oldu. Irak pazarı daralmaya devam ederken İran'a İhracat %57,9 artış kaydetti.

Yılın ilk 8 aylık döneminde AB ülkeleri, geçen yılın aynı dönemine göre 3,1 puanlık güçlü bir artışla Türkiye'nin ihracatında %45,4'lük bir paya sahip oldu. Bu dönemde ülke grupları arasında 2. sırada gelen Ortadoğu da, payını yıllık bazda 0,2 puan artırarak %18,8'e yükseltti. Buna karşılık, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Afrika ülkelerinin pastadaki payları sırasıyla 1,1 ve 1,2 puan daralma kaydetti. Ocak-Ağustos döneminde Kuzey Amerika ve diğer Avrupa ülkelerine yapılan ihracatın payı bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,1'er puanlık artış kaydederken, diğer Amerika ve diğer Asya pazarlarındaki dilim daralmaları bu dönemde de devam etti.

Kaynak: TİM İhracat Verileri

2.2 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE - İRAN TİCARİ İLİŞKİLER

2000'li yıllar boyunca, siyasi ilişkilerin gelişimine paralel olarak Türkiye'nin İran'la ikili ticari ilişkileri ciddi bir biçimde artış göstermiştir. Bununla birlikte, bu artış büyük ölçüde İran'dan yapılan petrol ve doğalgaz ithalatına bağlı olmuştur. Böylelikle, giderek artan enerji ithalatı ile Türkiye'nin İran'a olan bağımlılığının arttığı sonucuna varılabilir. Öte yandan giderek artan nüfusu ve enerji ihtiyacı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlaması adına stratejik ortaklıklar ve işbirliği alanları yaratmasının zarureti de net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁴² Bu anlamda, dünyanın dördüncü en geniş ispatlanmış petrol ve Rusya'nın ardından ise en zengin ikinci ispatlanmış doğal gaz rezervlerine⁴³ sahip olan İran gelecekteki talebin karşılanabileceği uygun bir pazar konumundadır.

⁴² Türkiye halihazırda (1999 yılında imzalanmakla birlikte henüz devreye girmediği için toplama dahil edilmeyen Türkmenistan anlaşması hariç olmak üzere) üç farklı ülkeden uzun dönemli doğal gaz alım anlaşmaları kapsamında boru hatlarıyla doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir. Rusya'yla 1986 yılında imzalanan yıllık 6 milyar m³ (plato) miktarındaki ilk alım anlaşmasının ardından, artan tüketim miktarının karşılanabilmesi amacıyla imzalanan diğer alım anlaşmaları kapsamında sırasıyla Rusya (ilave Batı Hattı), İran ve Rusya (Mavi Akım Hattı)'dan doğal gaz alımına devam edilmiştir. 12.03.2001 tarihinde imzalanan alım anlaşması kapsamında 2007 yılından itibaren Azerbaycan'dan da doğal gaz alımına başlanmıştır. T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2011 Yılı Sektör Raporu, Ankara, 2012, s.32.

⁴³ Energy Information Administration, Country Analysis Briefs:İran, 21.11.2011, s. 1, (<http://www.eia.gov/emeu/cabs/iran/pdf.pdf>), (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2014)

Türkiye'nin doğalgazda önemli ölçüde ithalata ve ithalatta da büyük ölçüde Rusya'ya bağımlılığı düşünüldüğünde, İran'la mevcut enerji işbirliğinin geliştirilmesinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak İran'la kurulan enerji işbirliğinin de enerji güvenliğinin başlıca unsurlarından olan kaynak ülke çeşitlendirmesi (diversification) ilkesiyle de ters düşmeyecek bir biçimde yapılandırılması gerekmektedir.⁴⁴

İki ülke ilişkilerinin gelişiminde dış ticaretin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımlar da pay sahibidir. 2000'li yıllar boyunca Türkiye'den İran'a yönelik yapılan doğrudan yabancı yatırımlar toplamı 156 milyon doları bulurken, İran'da Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırımlar toplamı 122 milyon dolar olmuştur. Bununla birlikte aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, bu dönemde doğrudan yabancı yatırım akımları oldukça düşük düzeyde seyretmiştir. İran'dan Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım girişleri 2000'li yılların ikinci yarısında başlamış ve payı yüzde 0,1'den yüzde 0,6 oranına varacak şekilde giderek artış göstermiştir. Türkiye'den İran'a doğrudan yabancı yatırım çıkışlarına bakıldığında ise inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmekte ve ortalama yüzde 0,7'yi bulmaktadır.

⁴⁴ Türkiye'nin ithal edilen doğal gazın neredeyse yarısını (%48) elektrik üretiminde kullandığı ve bu oranın gelişmiş ülkelerde yaklaşık %26 seviyelerinde olduğu dikkate alındığında, enerji güvenliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bkz. T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2011 Yılı Sektör Raporu, Ankara, 2012, s.69. Türkiye'nin enerji stratejisi ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Ahmet K. Han, "Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place", Turkish Studies, C:12, No:4, 2011, ss. 603-617.

Türkiye-İran Arasındaki Yabancı Sermaye Akımları				
Yıllar	İran'dan Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon \$)	İran'ın Payı (%)	Türkiye'den İran'a Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışları (Milyon \$)	İran'ın Payı (%)
2002	0	0	3	1,2
2003	0	0	3	0,6
2004	0	0	4	0,5
2005	0	0	3	0,3
2006	12	0,1	0	0
2007	3	0	0	0
2008	25	0,2	128	4,9
2009	30	0,5	3	0,1
2010	42	06	12	0,7

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Öte yandan İran'daki Türk yatırımlarının sorunsuz bir biçimde yapılabildiği söylenemez. İki ülke arasında 1996'da imzalanan yatırım anlaşması ancak Nisan 2005'te yürürlüğe girebilmiştir.⁴⁵ Örneğin İran'daki en büyük havalimanı olan İmam Humeyni Uluslararası Havalimanı'nı yapan TAV Havalimanları Holding buranın işletmesini de üstlenmiş olmasına rağmen havalimanını açılışı tartışmalı başlamıştır. Havalimanının işletmesinin TAV'a devredilmesinden sonra resmi açılış töreninde, TAV şirketinin İsrail ile bağlantılı olduğu iddiası ile İran Devrim Muhafızları tarafından ilk uçağa iniş izni verilmemiş ve bu havalimanında iniş yapmakta olan yolcu uçağı Mehrabad Havalimanına doğru yönlendirilmiştir. Sonunda İran Şura Meclisi'nin TAV şirketi ile anlaşmayı feshettikten sonra ancak bu havalimanı resmi olarak iniş ve uçuşlara açılabilmiştir. Benzer bir örneği ise Türk telefon operatörü Turkcell yaşamıştır. Turkcell İran'daki GSM operatörü ihalesi için İran ile sözleşme imzalamış ancak daha sonra ülkede çıkartılan bir yasaya dayanarak, lisans Güney Afrikalı başka bir şirkete verilmiştir.

⁴⁵ T.C.Resmi Gazete, Tarih: 25.02.2005, Sayı: 25738,

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2014).

Yaşanan bu türden sorunlar İran'daki yatırım risklerine ilişkin kaygıları güçlendirmekte ve İran'a yönelik doğrudan yatırımları olumsuz etkilemektedir. Zaman zaman yaşanan bu türden sıkıntılara rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin gelişiminde özel sektörün payı göz ardı edilemez. 2000'li yılların başlarından itibaren TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) ve ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) gibi özel sektörü temsil eden kuruluşlar Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmışlardır.⁴⁶ Denilebilir ki 2000'li yıllar boyunca Türk-İran ilişkileri siyasetçiler ve bürokratların tekelinde olmaktan ziyade, giderek artan bir biçimde kilit ekonomik aktörlerce belirlenir hale gelmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Mustafa Kutlay, "Economy as the 'Practical Hand' of 'New Turkish Foreign Policy': A Political Economy Explanation," *Insight Turkey*, C: 13, No: 1, 2011, ss. 67-88. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bkz. Altay Atlı, "Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy", *Insight Turkey*, C. 13, No:1, 2011, ss. 109-128

⁴⁷ Ziya Öniş, "Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique," *Insight Turkey*, C:13, No:1, 2011, s. 55.

2.2.1 İKİ ÜLKE ARASINDAKİ ANLAŞMA VE PROTOKOLLER

İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma / Protokol İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı	
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması		12.05.1980
Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması		09.03.1982
Ticaret Anlaşması	11.06.1997 (23016)	21.12.1996
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması(YKTK) Anlaşması	25.02.2005 (25738)	21.12.1996
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	15.06.1997 (23020)	21.12.1996
Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması	01.08.2001 (24480)	23.11.2000
Türk Eximbank-İran İhracat Garanti Fonu (EGFİ) Mutabakat Zaptı		14.06.2001
Türkiye- İran 16. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	17.04.2002 (24729)	26.12.2001
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması	09.10.2003 (25254)	17.06.2002
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı	22.01.2003 (25001)	26.09.2002
Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması	15.01.2003 (24994)	02.10.2002
Türkiye-İran 19. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı		21.02.2007
Ortak Ticaret Komitesi 3. Dönem Toplantısı		13.12.2007
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 4. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı		31.05.2008
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı		12.10.2008
Enerji Mutabakat Zaptı		17.11.2008
Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı		26.11.2008
Türkiye-İran 4. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı		27.04.2009
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 6. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı		07.2009
Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı		03.02.2010

Kaynak: T.C.Ekonomi Bakanlığı⁴⁸

⁴⁸ <http://www.serka.org.tr/downloads/iran.pdf>

2.3 TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ GELİŞEN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin doğalgaza toplam talebi 2002 yılında 18 milyar metreküp iken bu miktar iki kattan fazla artarak 2011 senesinde 39,5 milyar metreküpe yükselmiştir. Bu tarz gereklilikler çerçevesinde enerji, Türkiye'nin İran ile ikili ekonomik ve ticari ilişkilerinin en önemli boyutlarından birisini oluşturmaktadır. Ankara'nın Tahran ile işbirliği Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme perspektifinden ele alınmalıdır.⁴⁹ Türkiye için 2011 senesindeki % 51'lik oranla petrol ithalatları bakımından bakımından en büyük kaynak ülke ve gaz ithalatları açısından ikinci sırada olan bir ülke olarak İran, Türkiye için vazgeçilmez bir ortaktır. Genişletilmiş enerji ticaretinin olasılığı İran ile siyasi ilişkileri geliştirmek için ortaya konan çabalarda ana bir karşılıklı teşvik unsurudur. Fakat ilişkilerin bu yönü çeşitli ekonomik ve teknik sebeplerden ötürü potansiyeline ulaşmaktan uzaktır. Irak'taki ve Suriye'deki gelişmeler, bu ilişkilerin kaderinde de belirleyici rol oynayacaktır. İran ile enerji ticareti Suriye ve Irak konusunda İran'la artan gerilimler ve bölgedeki siyasal değişimden dolayı ortadan kalkmış gibi görünmektedir.

İran, günün birinde uluslararası gaz pazarlarında önemli bir oyun değiştirici haline gelecek fakat birçok jeopolitik ve ticari sebeplerden dolayı günümüzde hala tamamen keşfedilmemiş potansiyele sahip olan uluslararası gaz ticaretinde odadaki kalıcı büyük bir fildir.⁵⁰ Tahran sahip olduğu 34 trilyon kübik fitlik doğal gaz rezerviyle Moskova'nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Fakat 1997'den bu yana net bir doğal gaz ithalatçısıdır. Örneğin, 2012 senesinde Tahran 160 milyar metreküp gaz üretmiş, 156 milyar metreküp gaz tüketmiştir. Ayrıca Türkmenistan'dan 9 milyar metreküp gaz ithal etmiştir. Türkiye'ye yaptığı ihracatı ise 7,5 milyar metreküp olup 1 milyar metreküp de Ermenistan ve Azerbaycan'a ihraç etmiştir.

⁴⁹ Tuncay Babalı, "The Role of Energy in Turkey's Relations with Russia and Iran", Center for Strategic and International Studies, Paper Prepared for International Workshop, "The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic and Energy Dimensions", 29 Mayıs 2012, http://csis.org/files/attachments/120529_Babali_Turkey_Energy.pdf, ss. 6-7, (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2014).

⁵⁰ Simone Tagliapietra, "Turkey as a Regional Natural Gas Hub: Myth or Reality? An Analysis of the Regional Gas Market Outlook, Beyond the Mainstream Rhetoric", Fondazione ENI Enrico Mattei Nota Di Lavoro, Şubat 2014, <http://www.feem.it/userfiles/attach/2014114155224NDL2014-002.pdf>, ss. 17-18, (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2014)

Bu paradoksal durum çok çeşitli sebeplerden ileri gelmektedir. İran'ın en büyük doğalgaz sahası Güney Pars sahasıdır ki bu saha Basra Körfezi'nde İran ve Katar'ın kara sınırları boyunca uzanan dünyanın en büyük bağımsız gaz rezervlerinden birisidir. Bu alan 9700 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır ki bu alanın 3700 kilometrekarelik bölümü İran'a aittir. İran bölümünde 14 trilyon metreküp civarında bir gaz rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. Bu yaklaşık olarak dünya doğal gaz rezervlerinin % 75'una denk gelmektedir. Mevcut durumda, yılda 290 milyar metreküp üretime erişmeyi hedefleyen 24 sahanın geliştirilmesini içeren bazı temel ve karmaşık projeler geliştirilmiştir. Ocak 2013 itibariyle ilk dokuz saha yılda 79 milyar metreküp çıktı kapasitesine sahip olacak biçimde faaliyete geçmiş olup 10. saha ise kısa bir zamanda tamamlanmış olacaktır

Güney Pars sahaları birçok ertelemeyle yüz yüze kalmıştır ve 12, 15, 16, 17, 18, 20 ve 21. Sahalarda (şu ana kadar en fazla geliştirilmiş olandır) özellikle uluslararası yaptırımların artmasından ötürü 2014 yılının sonuna kadar çalışmalara başlanabilmesi olasılık dışı görünmektedir. Güney Pars sahası, İran Ulusal Petrol Şirketi'nin bir iştiraki olan ve 1998 senesinde kurulan Pars Petrol ve Gaz Şirketi tarafından işletilmektedir. Bu firmanın görevi hem Güney Pars sahasının hem de Kuzey Pars sahasının geliştirilmesidir.⁵¹ İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Pars gaz sahasındaki haklarına sahip çıkmak ve bundan yararlanma konusunda Petrol Bakanlığının kararlılığı Pars Petrol ve Doğal Gaz Şirketi'nin kuruluşuna yol açmıştır. *(Pars Özel Ekonomi Enerji Bölgesi İran hükümetinin onayı doğrultusunda 1998 senesinde Güney Pars sahasıyla ilgili rafineri faaliyetleri, çeşitli petrol, gaz ve petrokimya alanlarındaki upstream ve downstream faaliyetleri ve bu sanayileri destekleyecek hizmetlere yönelik olarak kuruldu)*. Deniz aşırı Güney Pars sahasının geliştirilmesi Tahran bakımından hem siyasi hem de ekonomik açıdan hayati derecede önemlidir.

⁵¹ U.S. Energy Information Administration, "Country Analysis Brief – Iran", 28 Mart 2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/iran.pdf>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2014).

Güney Pars sahasından doğal gaz üretimi sonuç olarak İran artan iç talebini ve ülkenin mevcut ve de gelecekteki ihracat taahhütlerini karşılamak için kritik öneme sahiptir. Güney Pars'a ilaveten İran'ın mevcut an saha geliştirmeleri Kuzey Pars ve Kish doğalgaz sahaları ki bu sahalar İran'daki en büyük sahalar arasında yer almaktadır, deniz aşırı Arash sahası ve Lavan ve de Balal sahalarıdır. Ayrıca İran'ın petrol sahalarında keşfedilen birleşmiş gazın miktarı Forouzan sahasındaki Kharg adalarında inşa edilmekte olan gaz toplama ve NGL geri kazanma sisteminin tamamlanması ile daha da artacaktır. Buna ek olarak, İran Ulusal Petrol Firması birçok önemli keşfi ilan etmiştir. Bunlar; 350 milyar metreküp geri kazanılabilir gaz kaynağı olduğuna inanılan ve Zagros havzasında yer alan muazzam Madar sahasının keşfi, Körfez kıyısının açıklarındaki Horumzgan bölgesinde ve 190 milyar metreküp olduğu düşünülen rezervleri ile Khayyam sahası ve 85 milyar metreküp olduğu tahmin edilen Güney Hazar bölgesindeki Sardar Jandar sahalarıdır. Fakat siyasi, fonlama ve yatırım konuları, uluslararası yaptırımlar ve Batı baskısı bu projelerin geliştirilme hızını güçlü bir biçimde sınırlandırabilir. Jalilvand'a göre İran gaz sahalarını geliştirme konusunda birçok engeller yüz yüzedir. Bunlar; uluslararası yaptırımlar, İslam Cumhuriyeti'nin politik ekonomisindeki hizipçilik, teşvikler ve aşırı iç tüketim, dış katılıma karşı çıkılması, politika ve kurumsal anlaşmazlıklardır.

Moskova ile karşılaştırıldığında Tahran, Ankara için daha az güvenilir bir ortak olarak düşünülmüştür. İran'ın Rusya'dan sonra Türkiye'nin en büyük petrol tedarikçisi ve en büyük ikinci gaz tedarikçisi olan olmasına rağmen Ankara'nın Tahran ile enerji ilişkileri asla kolay olmamıştır.⁵²

⁵² Babalı, "The Role of Energy in Turkey's Relations with Russia and Iran", s. 7.

Sıklıkla gaz kalitesinde ve miktarında üzerinde anlaşılan koşullar altında düşüşler olmasına rağmen Tahran karşılaştırılmalı olarak daha yüksek fiyatlar talep etmektedir. Türkiye-İran gaz boru hattında 10 yıldan fazla bir süredir faaliyette olmasının ertesinde Tahran, Ankara'ya taahhüt etmiş olduğu yıllık 10 milyar metreküplük gazı tedarik edememektedir. Sadece son iki yılda İran, Türk pazarına olan tedarikini arttırmıştır: 2007'de 6,16 milyar metreküp, 2008'de 5,8 milyar metreküp, 2010'da 7,7 milyar metreküp ve 2011'de 8,3 milyar metreküptür. Hem Ocak 2007'de hem de 2008'de Tahran, İran'daki yüksek iç talepten ötürü Türkiye'ye olan gaz tedarikinde kısıtlamaya gitmiştir. Buna ilaveten İran gazının niteliğinde sorunlar cereyan etmiştir. İki ülke arasında fiyat ve miktar konusunda “al ya da öde” sözleşme yükümlülüklerindeki anlaşmazlıkların ertesinde Türkiye konuyu uluslararası tahkime götürmüştür. Geçmişte yaşanan bu sorunlara ve artan endişelere rağmen Türkiye, kendi iç talebini karşılamak için İran gazına ihtiyaç duymaktadır.

Ankara ve Tahran, geçmişte Tahran'ın ticari sözleşmelerin koşullarına uymamasından ötürü de karşı karşıya gelmişlerdir. Mayıs 2004'te İslami Devrim Muhafızları Gücü, 15 yıllık sözleşmesi olmasına karşın Türk inşaat konsorsiyumu olan TAV'ı Tahran havaalanından atmaya zorlamıştır. Aynı yıl içinde İran hükümeti, Turkcell firmasının kazandığı ve İran pazarına girme şansını elde ettiği ihaleyi iptal etmiştir. Bunlara ilaveten İran'ın nükleer faaliyetlerinden ötürü uluslararası toplumla yaşadığı gerilimler neticesinde Türkiye'nin İran'a yönelik büyük ölçekli yatırımlarının önüne siyasi ve teknik engeller konulmuştur. Yakın gelecekte diplomasinin ve yaptırımların başarısızlığa uğraması durumunda İran bir çatışma bölgesi haline gelebilir. Ancak 2007'den bu yana İran'la enerji ilişkilerini sürdürmeye yönelik yeni bir motivasyon görülmüştür.⁵³

⁵³ Karabekir Akkoyunlu, “Turkey's Iranian Conundrum: A Delicate Balancing Act”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu, Mehmet Karlı (der.), *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party*, (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2012), ss. 265-266.

Temmuz 2007’de her iki ülke 2200 kilometrelik büyük gaz boru hatları inşa etme konusunda bir mutabakat muhtırası imzalamışlardır (bu boru hatlarından birisi Güney Pars sahasından, diğeri Türkmenistan’dan Türkiye’ye gitmek suretiyle Türkmenistan’ın doğusundaki çok zengin gaz kaynakları ile kara bağlantısını sağlayacaktır). Bunlar, uzun süreli görüşmeyi gerekli kılan maliyetli ve on yıllar boyunca süren durumlardır. Tüm bu projeleri finanse etmek temel bir meydan okuma olacaktır. Eğer tamamlanırsa, bu projeler yılda 40 milyar metreküp gazı Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşıyabilecektir. Ankara ve Tahran elektrik üretme konusunda da işbirliğini arttırma karar vermişlerdir. Bu çerçevede her iki ülke, Doğu Anadolu’da özellikle uzun kış ayları boyunca gerçekleşen ve yerel ekonomi üzerinde ciddi etkileri olan güç kesintilerine karşı doğalgaz güç istasyonları inşa etmeyi planlamaktadırlar. Bu yatırımın, İran üzerindeki olası yaptırımlardan kaçınmak için her iki ülkenin özel sektörlerinin liderliği tarafından yapılması öngörülmektedir.

Bu çerçevede enerji sahasındaki işbirliğinin en kayda değer merhalesi 13 Temmuz 2007’de imza konulan doğalgaz mutabakatı olmuştur. İran nükleer sorunun en gergin zamanlarında imza konulan bu mutabakat ilk başta Washington olmak üzere bazı devletlerin tepkisine de yol açmıştır. Tahran’ı izole etmek suretiyle uranyum zenginleştirme aktivitelerinden vazgeçirme amacıyla olan Beyaz Saray böylesi bir zamanda Ankara’nın Tahran’la bu kadar geniş ölçekli bir mutabakata imza koymasını eleştirmiştir.⁵⁴ Bunun sebebi Ankara’nın bu girişimi Washington’un izolasyon politikası ve yaptırım rejimini de delebilme özelliğine sahipti. İki ülke arasında imza konulan mutabakat zaptına göre; Tahran ve Aşkabat doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınması ve Tahran’ın 14 trilyon metreküp rezerve sahip Güney Pars gaz sahaslarından üçünü “ihale yapmaksızın” Ankara’ya vermesi ve TPAO’nun bu sahalarda yatırımlar gerçekleştirerek sahaları geliştirilmesi düzenlenmiştir.

⁵⁴ Ekinci, “11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, s. 130.

Üretimi yapılması öngörülen takriben 20 milyar metreküplük gazın Tahran'ın payı ayrılmasının ertesinde bir bölümünün Türkiye'nin iç tüketiminde kullanılmasına yönelik Ceyhan Limanı'na getirilmesi, diğer bölümünün ise Türkiye-Avrupa Birliği Doğalgaz Hattı'ndan Avrupa'ya gönderilmesi öngörülmüştür.

Bu mutabakatın imzalanmasını takip eden bir sene içerisinde ilgili anlaşmaya imza konulması öngörülmüştür. Fakat bazı sebeplerden ötürü henüz imzalanamamıştır. Bunun en kayda değer sebebi Tahran'la bu dönemde gerçekleştirilecek olan anlaşmaya Beyaz Saray'ın olumsuz tepkisidir. NATO üyesi ve Washington müttefiki olan Ankara'nın uzun bir zaman bu konuda baskı altına tutulmuş olması ve doğru zamanı beklemiş olması gerçekten çok uzak değildi. Türk yetkililer tekzip etmiş ve anlaşmanın birtakım teknik sebeplerden dolayı uzadığının altını çizmiştir. Öte yandan Moskova'ya alternatif bir tedarik kaynağı olacak olmasından ötürü birçok AB ülkesi tarafından olumlu baktığı bir gelişme olsa da İran nükleer krizi gibi konunun gündemde bulunması ve bu krizi çözülmüceye değin Tahran'la bu kadar kayda değer anlaşmaların imzalanmaması gerektiğini düşünen bazı AB ülkelerinin bu konudaki düşünce farklılıkları da sürece yansımıştır. Ayrıca fiyat konusu ve çeşitli nedenlerin varlığı durumunda doğalgaz akışının kesintiye uğraması gibi iki tarafın da üzerinde uzlaşmadığı konuların da süreci sekteye uğratan sebepler arasında sayılabilir.

17 Kasım 2008'de Ankara ve Tahran arasında ikinci dikkat çekici mutabakat zaptına imza konulmuştur. Bu mutabakatla beraber Ankara'nın daha evvelki mutabakatta bahsedilen Güney Pars'ın 22, 23 ve 24. fazlarında takriben 12 milyar dolarlık bir yatırım gerçekleştirmesi ve buralardaki gaz sahalarının geliştirilmesinde ortaklık yapması, bu fazlardan üretilecek olan gazın %50'sinin Türkiye'ye ihracat edilmesi, Aşgabat gazının İran üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması planlanmıştır.⁵⁵

⁵⁵ Bülent Keneş, İran: Tehdit mi, Fırsat mı? , (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), ss. 238-239.

Bu mutabakatın faal hale getirilmesi durumunda senelik 35 milyar metreküp İran gazının Türkiye kanalıyla Avrupa taşınması öngörülmüştür ki, bu durum hem Ankara ve Avrupa ülkeleri, hem de Tahran bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Zira Ankara bu yatırımla birlikte Güney Pars Asalouyeh'deki gaz projesinde ortak olacaktır. Bu bölgeden üretilecek günlük gaz oranının 110 milyon metreküp olması ve bunun 50 milyon metreküpünün Türkiye'ye ihraç edilmesi, geriye kalan 60 milyon metreküpünün ise Türkiye üzerinden transit olarak Avrupa'ya gönderilmesi öngörülmüştür. Bu proje için de 1850 km'lik yeni bir boru hattı yapılması kararı alınmıştır. Günlük gereksinimi 140 milyon metreküp olan Türkiye için bu mutabakatın faaliyete geçirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu mutabakatın öncekinden en büyük farkı, daha kapsama sahip olması, teknik konuların mutabakata ilave edilmiş olması ve bundan da önemlisi söz konusu üç fazdan çıkarılması öngörülen gazdan Türkiye'ye gönderilecek miktarın arttırılmış olmasıdır. Evvelki mutabakat zaptı bir niyet bildirimine özelliğine sahip iken, bu mutabakatla birlikte projenin temeli kurulmuş ve somut bir çerçeve ortaya konulmuştur. Tarafların yaptığı açıklamalara göre bu anlaşma bir sene içinde uygulamaya geçeceği ifade edilmiştir.

2.4 İRAN VE NÜKLEER SİLAHLANMA POLİTİKASI

Nükleer silahlar ilk kez 1945 yılında kullanılmış ve kullanılma nedeni İkinci Dünya Savaşı'nın bitirilmesini sağlamak şeklinde lanse edilmiştir. Bu tarihten sonra, Nükleer silahlar, tüm Soğuk Savaş dönemine damgasını vurmuştur ve devletlerin güvenlik politikalarında önemini halen korumaktadır. Öte yandan, bu silahlara sahip olmanın meşruiyeti de dünyada başlı başına bir tartışma konusudur. Nükleer yayılmanın gerek dikey ve gerek yatay boyutla devam etmesi ve devlet-dışı aktörlerin de bu silahlara sahip olmaya çalışması, uluslararası barış ve istikrarın korunmasında bu tür silahların kontrolünü ve nükleer yayılmanın önlenmesi çabalarını önemli kılmaktadır.

Bu bağlamda İran gibi stratejik öneme sahip orta ölçekli bölgesel güçlerin nükleer silahlanma çabasında olması kuşkusuz Ortadoğu'daki güç dengesini ve güvenlik denklemlerini alt üst edici bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. İran, nükleer güç olduğu takdirde Ortadoğu'daki gücünü ve nüfuzunu dramatik olarak artırırken

bölgede var olan nükleer silahlanma yarışına ivme kazandıracaktır. Diğer yandan bölgedeki nükleerleşme çabaları askeri müdahaleyle önlendiği takdirde, bölgede uzun yıllar sürecek istikrarsızlıklar ve insani trajediler ortaya çıkacak ve dünyadaki Müslüman (Doğu) - Hristiyan (Batı) gerginliği tırmanacaktır.

Türkiye ise İran'ın bu çabalarından en ciddi olarak etkilenecek ülkelerin başında gelmektedir. İran'ın nükleer güç olması Türkiye'yi askeri güvenlik bakımından yeni önlemler almaya yönelteceği gibi, siyasal, ekonomik ve çevresel sorunlarla da yüzleştirecektir. Öte yandan ABD'nin İran'ın nükleerleşme çabalarına yönelik olası bir müdahalesi de Türkiye için farklı düzlemlerde sorunlar doğurabilecek bir seçenek olacaktır.

2.4.1 NÜKLEER FAALİYETLERİ KAPSAMINDA İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLAR VE TÜRKİYE

2002'de İran'ın, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (Nuclear Nonproliferation Treaty-NPT) taraf olan bir nükleer silaha sahip olmayan devlet (nonnuclear- weapon state: NNWS) olarak birtakım nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) bildirmediği ortaya çıkınca, İran'ın nükleer programı uluslararası alanda endişelere neden olmuştur. İran'ın nükleer programıyla ilgili endişelerin özü, Tahran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini ve bazı nükleer tesislerini IAEA'nın güvenlik denetimlerine kapalı tutmasındaki ısrarıdır. Haziran 2005'de Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olması ve söylemsel düzeydeki Batı karşıtı tutumu nedeniyle de süreç ciddi bir boyut kazanmıştır.⁵⁶

⁵⁶ İran'ın nükleer heveslerine yönelik uluslararası kınamanın, Tahran'ın uluslararası silahsızlanma anlaşmalarına yönelik uzlaşmaz tavrından ziyade Batı'nın İran'daki rejime karşı duyduğu antipatiden kaynaklandığını öne süren bir çalışma, Mahjoob Zweiri, "Revisiting the Iranian Nuclear Dilemma: A Study of 2002-2009 Developments", Ortadoğu Etütleri, Ocak 2010, C:2, No: 2, ss. 35-51.

Ahmedinecad uluslararası alanda tepki almasına rağmen uranyum zenginleştirme politikalarına hız kazandırmıştır. İran NPT anlaşmasının 4. maddesinin gereği olarak her devletin barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme konusunda dokunulmaz haklara sahip olduğunu iddia ederek, bu konudaki baskılara boyun eğmeyeceğini göstermeye çalışmaktadır.⁵⁷

Bununla birlikte sorunun diplomatik yollardan çözüme kavuşturulması amacıyla 2006 yılından itibaren İran ve 5+1 ülkeleri (nükleer kapasiteye sahip BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya) arasında müzakereler devam etmiştir. Ancak müzakerelerinin sonuçsuz kalması üzerine İran yeni yaptırım tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bu konuyla ilgili olarak 2006-2010 yılları arasında İran'a yönelik altı ayrı karar almış olup⁵⁸ bu kararlardan dördü İran'a yönelik ekonomik yaptırımları içermektedir.

Yaptırım kararlarına ve sürdürülen müzakerelere rağmen sorunun çözümüne yönelik somut bir ilerleme kaydedilemeyince İran'a karşı daha ağır yaptırım kararları gündeme gelmeye başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan bu kararı yetersiz gören ABD, tek taraflı olarak, yeni yaptırımları içeren kararlar almıştır. İran nükleer programına karşı en somut girişim Obama Yönetimi'nin İran'ın nükleer silahlanmasının finansmanını sağladığı gerekçesiyle onayladığı enerji ve bankacılık sektörlerini hedef alan 1 Temmuz 2011 tarihli "Kapsamlı İran Yaptırımları" olmuştur. Bu yaptırım paketi sadece Amerikan şirketlerini değil, İran ile iş yapan üçüncü ülkelerin enerji ve banka sektörlerini de kapsama dâhil etmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Tayyar Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007, s. 376.

⁵⁸ 31 Temmuz 2006'da (1696 no'lu karar), 23 Aralık 2006'da (1737 no'lu karar), 24 Mart 2007'de (1747 no'lu karar), 3 Mart 2008'de (1803 no'lu karar), 27 Eylül 2008'de (1835 no'lu karar) ve 9 Haziran 2010'da (1929 no'lu karar).

⁵⁹ Emre İşeri, "Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları", Ortadoğu Analiz, Haziran 2012, C43

Diğer bir deyişle ABD yaptırımları, petrol zengini İran'ın yıllardan beri maruz kaldığı ambargolar nedeniyle geliştiremediği petro-kimya ve rafineri teknolojisini ve diğer ülkelerden karşılamaya çalıştığı benzin ihtiyacını da hedef almıştır. Bu gelişmeler ışığında İran'ın enerji üretiminin daha da düşeceği söylenebilir. ABD Enerji Enformasyon İdaresi (EIA) son dönem yaptırımların ardından yabancı yatırımların azalması sebebiyle ülkenin petrol üretiminin 2012 yılı içerisinde %15 oranında bir düşüşle 3.55 milyon varilden 3.05 milyona düşeceğini öngörmektedir.⁶⁰ Nitekim İran Petrol Bakanı Rüstem Kasımi'nin raporuna atfen basında çıkan haberlere göre, İran'ın son dokuz ayda petrol satışlarının yüzde 40, petrol gelirlerinin ise yüzde 45 düştüğü anlaşılmaktadır.⁶¹

ABD için asıl amaç, İran'ın can damarı olan enerji sektörünü ve diğer ülkelerle ticaretini kolaylaştıran bankacılık sektörünü işlemez hale getirmektir. Bunun için ABD, ulusal seviyede aldığı bu ilave yaptırımların en azından müttelikleri ve etki edebileceği diğer ülkeler tarafından da kabul edilmesi konusunda ısrarlı bir politika izlemektedir. ABD'nin bu yöndeki politikaları en başta Avrupa Birliği'nde yansımaları bulmuş ve AB ülkeleri BM Güvenlik Konseyi yaptırım kararlarını kendi mevzuatlarına uyumlu hale getirerek uygulamaya başlamıştır.⁶²

⁶⁰ NTVMSNBC, "EIA: İran'ın petrol üretimi yüzde 15 düşer", 11.04.2012, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25339136/>), (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2014)

⁶¹ BBC Türkçe, 'İran'ın petrol geliri yüzde 45 düştü', 08.01.2013, (http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/01/130108_iran_oil.shtml), (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2014). Aslında İran'ın özellikle 1970'lerden itibaren karşı karşıya kaldığı gelişmeler açısından bakıldığında (1979'da devrimi, Irak ile 8 yıl süren savaş ve savaşın başlamasıyla uygulanan askeri ambargo, savaş sonrasında askeri ambargonun ekonomik ambargoya dönüşmesi ve nükleer çalışmalara karşı kapsamı giderek genişletilerek uygulanan ekonomik yaptırımlar) İran ekonomisinin ağır dışsal şoklar yaşadığı söylenebilir. Ancak son yaptırımlarla birlikte bu durumun çok daha yıpratıcı olduğu görülmektedir.

⁶² İran'la ilgili AB'nin tutumunu ortaya koyan temel metin Avrupa Konseyi'nin 19 Nisan 2007 tarih ve 423/2007 sayılı kararıdır. Official Journal of the European Union, "Council Regulation (EC) No 423/2007" (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/august/tradoc_146397.pdf), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014)

ABD, AB'nin yanında İran'la çeşitli seviyelerde ticari ilişkileri olan diğer ülkelerle de işbirliği yaparak İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmaktadır. Halihazırda İran'ın ekonomisi üzerinde önemli hasar yaratan BM Güvenlik Konseyi'nin, ABD'nin ve AB'nin yaptırımları, sadece ilgili ülkelerle sınırlı kalmayıp adeta bir çarpan etkisiyle Avustralya, Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerin de İran'a yönelik yaptırımlarına yol açmaktadır.⁶³

2.4.2 İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Son yıllarda dünya gündemini en çok meşgul eden konulardan biri de İran'ın nükleer çalışmaları olmaktadır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu ve kökten dinci rejim ihraç çabalarıyla İran, "nükleer devlet" olma ötesinde bir anlam kazanmaktadır.

İran ve ABD arasında süren bu gerginlikten en fazla bölge ülkelerinin etkileneceği değerlendirilmektedir. ABD'nin müttefiki olan Türkiye'nin, İran'dan farklı yönetim şekliyle ve sahip olduğu jeopolitik konumuyla bu gelişmelerden en fazla zarar gören ülke olması muhtemel görülmektedir. ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak", ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmektedir. AB ve diğer aktörlerin bakış açısı ise diplomatik yollardan bu sorunun çözüme kavuşmasıdır. Diplomatik araçların ve diğer yaptırımların neticesiz kalması bölgede olası bir askeri müdahaleyi gündeme getirebilir.

⁶³ İran'a uygulanan yaptırımlar arasında, İran petrolü taşıyan gemilerin sigorta edilmesini engelleyen karar da bulunduğu için, bu ambargo Avrupa ülkeleri ile sınırlı kalmamış, Asya'daki dördüncü büyük ekonomi ve bölgedeki en büyük İran petrolü ithalatçılarından biri olan Güney Kore'nin 1 Temmuz 2012'den itibaren İran'dan petrol ithalini durduracağını açıklamasına neden olmuştur. BBC Türkçe, "Güney Kore İran'dan petrol alımını durduruyor", 26.06.2012, (http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/06/120626_southkorea_iranoil.shtml), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014). Ayrıca TRT Haber, "Avustralya, İran'a yaptırımı genişletiyor", 10.01.2013, (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/avustralya-irana-yaptirimi-genisletiyor-70321.html>), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014); Yoree Koh, "Japan Imposes New Iran Sanctions", The Wall Street Journal, 08.12.2011, (<http://online.wsj.com/article/SB10001424052970203501304577087183253856636.html>), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014):4, No: 42, s. 59.

Olası bir sıcak çatışma durumunda ve sonrasında bu bölgede oluşabilecek belirsiz ve istikrarsız bir ortam Türkiye'nin zararına olacaktır. Türkiye'den böyle bir atmosferde taraf tutması istenebilir, bu durum Türkiye ile İran'ın, bugüne kadar geliştirdiği ilişkileri olumsuz etkilemekle beraber, bölgede güvenlik algılamalarını da değiştirebilecektir. İran'ın sahip olduğu uzun menzilli balistik füzelerinin etki alanına Türkiye'nin de girmesi ve bu füzelerin nükleer başlıkla kullanılabilmesi, stratejik dengelerin İran lehine bozulmasına yol açabilecektir. Dolayısıyla, nükleer güce sahip olmayan Türkiye, bu eksik yönüyle bölgesel güç olma mücadelesini kaybedebilir.

Türkiye'nin, öncelikle bu kriz ortamından en az maliyetle kurtulabilmek için şimdiden stratejik öngörülerde bulunabilmesi ve bu sorunun barışçıl araçlarla çözülebilmesi için etkin bir rol oynaması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bölge eksenli ve bağımsız bir dış politikası izlemesi önemlidir.

2.4.3 NÜKLEER TEKNOLOJİSİNİN TÜRKİYE İÇİN YARATACAĞI SONUÇLAR

İran'ın barışçı amaçlarla ve enerji üretimi için başlattığını iddia ettiği nükleer enerji çalışmalarından kuşkulanan için oldukça geçerli nedenler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İran'ın ihtiyacından fazla uranyum zenginleştirmek istemesidir. Sahip olduğu nükleer santrallerin sayısını arttırmayı düşündüğü dile getirilse de planlanandan daha fazla nükleer santrale yetecek kadar zenginleştirilmiş uranyum üretecek tesisler kurmaya çalıştığı dikkati çekmektedir.

Ayrıca enerji amaçlı nükleer araştırmalara karşı herhangi bir uluslararası kısıtlama bulunmamasına ve bütün ülkelerin bu yöndeki çalışmalara destek olmaya hazır olduklarını açıklamalarına rağmen İran'ın nükleer çalışmalarını gizli yürütmesi kuşku uyandırmıştır. Yine nükleer tesislerin bir askeri üs de yer alması da zihinleri karıştıran diğer bir durumdur.

Hepsinden öte, zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip İran'ın enerji için nükleer çalışmalara ihtiyaç duyması da inandırıcı bulunmamaktadır.⁶⁴ İran'ın halen sahip olduğu füzelerin Avrupa ve hatta İngiltere'yi tehdit edecek menzillere sahip olması nükleer teknolojinin Batı için taşıdığı riskleri daha da arttırmaktadır. Örneğin, Şahap 5 füzesi tüm Avrupa'yı ve İngiltere'yi, X-55 füzesi Avrupa'nın büyük bir bölümünü, Şahap 4 füzesi Türkiye ve Yunanistan'ı, Şahap 3 füzesi ise yine Türkiye'nin büyük bir bölümünü kapsayabilecek bir menzile sahiptir.⁶⁵

ABD, İran'ın bölge ülkeleri için bir tehdit ve Ortadoğu barışı için bir engel olduğunu açıklamasına rağmen İsrail'in dışında hiçbir devlet tarafından İran ontolojik bir tehdit olarak algılanmamaktadır.⁶⁶ Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi diğer Körfez ülkelerinin İran üzerinden algıladıkları tehdit ontolojik olmaktan çok, stratejiktir. Bir devletin sahip olduğu askeri kapasite ise doğrudan tehdit oluşturmak için yeterli değildir. Aynı zamanda bunu kullanabilme olasılığı da değerlendirmeye alınmalıdır.

Yine konuya Türkiye açısından bakacak olursak, İran'la Türkiye arasında yıllardır ciddi anlamda diplomatik bir kriz yaşanmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla tespit edilen sınırlar, günümüzdeki sınırlarla hemen hemen aynıdır. İran, Milli Mücadele yıllarında İngilizlerin baskılarına rağmen TBMM Hükümetini tanımış ve Türkiye'ye elçi göndermiştir.⁶⁷

⁶⁴ Kemal Yurteri, "Ankara'da İran Raporu", Milliyet Haber Sitesi, www.milliyet.com.tr. (Erişim tarihi: 04.08.2014)

⁶⁵ Gawdat Baghat, p. 312. (Sayfanın sonundaki Kaynakçada Makaleler kısmına yaz; BAGHAT, Gawdat. (2006), "Nuclear Proliferation: The Islamic republic of Iran", Iranian Studies,39:3, London: Routledge Pub.

⁶⁶ John J. Maersheimer ve Stephan M. Walt, 2009, s. 345.

⁶⁷ Mehmet Saray, Türk- İran İlişkileri, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999, s. 113.

Milli Mücadele'nin daha başlangıcında İran'la yapılan anlaşmalar çerçevesinde ilk olarak Türkiye'nin doğu sınırları emniyet altına alınmıştır. Kasr-ı Şirin anlaşmasından bu güne kadar ciddi bir sınır anlaşmazlığının yaşanmamasının en önemli nedeni İran'la Türkiye arasında tespit edilen hukuki sınırın jeopolitik bir kuşak çatışmasına neden olacak fiziki ve ekonomik özellikler taşımaması yani hukuki sınırlar ile doğal sınırların birbiriyle örtüşmesidir.⁶⁸

Türkiye-İran ilişkilerinde hükümet politikalarına bağlı açıklamalar dışında, uluslararası sahada hiçbir problemin yaşanmamış olması İran'ın elindeki askeri kapasitesini Türkiye'ye karşı kullanabilme ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır. Bu nedenle Türkiye İran'ı doğrudan bir tehdit olarak algılamamaktadır.⁶⁹ Buna rağmen İran'ın nükleer güce sahip olması bölge üzerindeki İran ve Türkiye etkisini İran lehine bozacağından Türkiye'nin stratejik çıkarlarına aykırıdır. Bu nedenle Türkiye, İran'ın nükleer kapasiteye sahip olmasını istememekte ancak bunun askeri seçeneklerle değil diplomatik yollardan çözülmesini beklemektedir.⁷⁰

Sonuçta, İran'ın nükleer enerji politikası Türkiye ve İran arasında bölgesel liderlik konusunda yaşanan rekabeti Türkiye aleyhine etkileyebileceği için stratejik açıdan risklidir. Ayrıca İran'a yönelik tepkilerin artması Türkiye'yi bir tarafta yer alması konusunda zorlayabileceği için diplomatik açıdan da oldukça sıkıntılı sonuçlar doğurabilir.

İran'ın nükleer güç elde etmesi bölgede öncelikle İsrail'in aleyhinedir. Radikal söylemlerle çıkış yapan İran yönetimi sahip olduğu ya da olacağı gücü İsrail'e karşı kullanıp kullanmayacağı belirsiz olmakla birlikte İran ve İsrail arasında karşılıklı restleşmeler devam etmektedir. İsrail zaman zaman İran'ın nükleer tesislerini bombalaya bileceğini dile getirmesine rağmen bu olasılık oldukça güçtür.

⁶⁸ Ahmet Davudoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 18.

⁶⁹ Sami Kohen, "ABD ile Stratejik Farklılık", Milliyet Haber Sitesi, www.milliyet.com.tr. (Erişim tarihi: 21.08.2014)

⁷⁰ Kerim Balcı, "ABD'nin Asya'daki Yeni Müttefik", Aksiyon Haber Dergisi, Cilt:10, sayı: 589,2006, İstanbul, s. 24.

Çünkü bu tesislerin İsrail den 1200–1500 km. uzakta olması, bu mesafenin de İsrail uçakları tarafından yakıt ikmali yapılmadan kat edilmesinin güçlüğü ve birkaç sınırdan geçme zorunluluğu gibi nedenler taktik bir harekâtı zorlaştırmaktadır. İsrail’in bu sorunu aşabilmesi için yakın ülkelerin topraklarını ve üslerini kullanması gerekecektir. Bu duruma uygun iki ülkeden biri Türkiye diğeri ise Hindistan’dır. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin son günlerde daha önce hiç olmadığı kadar kötü bir mecraya sürüklenmesi İsrail’in güvenlik konusunda seçeneklerini daha da azaltmıştır. Hindistan’ın ise yakın bir gelecek içinde böyle bir harekate izin verme olasılığı zayıftır. Fakat zaman zaman ABD ve Hindistan arasında yapılan ikili görüşmeler ve anlaşmalar İsrail’in bölgedeki yalnızlığını aşmaya yönelik olarak da değerlendirilebilir.

3. TÜRKİYE-İRAN (2005-2013) EKONOMİ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

3.1 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2005

2005 yılında İran için ABD’nin temel belirleyici faktör olduğu görülmüştür. Irak’tan sonra İran’a da “yeni bir şekil verme” zamanının geldiğini düşünen Washington’daki “şahinler”, daha önceki yıllarda yaptığı gibi, bölgedeki Türkiye gibi müttefiklerinden bu politikalarına uygun hareket etmelerini beklemiştir. Ancak Irak’ta düştüğü hataya yeniden düşmemek için İran’a karşı politikalarında daha geniş bir uluslararası destek arayışında olan Amerikan yönetimi, Uluslararası Atom Enerji Ajansı’nın (IAEA) da yardımıyla, İran’ın nükleer çalışmalarını bu destek arayışının gerekçesi olarak göstermiş ve Türkiye dahil pek çok ülkeyi, Tahran’a karşı uyguladığı baskı politikasına katılmaya çağırmıştır.

2005 yılında Türkiye’nin İran politikası büyük ölçüde, ABD’nin bu konudaki talepleri karşısında nasıl bir tavır alınacağı sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu sorunun da, 1 Mart Tezkeresinin reddedilmesi sonrasında olduğu gibi, ABD ile arasında bir gerginliğe yol açmasını engellemek isteyen Ankara, bir yandan da yeni dış politika anlayışı çerçevesinde çok önem verdiği ülkelerden biri olan İran’ı kaybetmek istemiyordu. Washington tarafından, izlemeye çalıştığı “çok boyutlu” dış politikanın, “boyut” larından birini diğeri tercih etmeye zorlanması ciddi bir huzursuzluğa yol açmaktaydı. Diğer yandan ise, Irak’ın ardından ikinci kez İran

konusunda da, “müttefiki ABD’yi yüzüstü bırakan” bir ülke durumuna düşmenin, “ya bizimlesiniz ya da karşımızda” anlayışıyla hareket eden bu “müttefik” in gazabını üzerine çekmek anlamına geleceği düşünülmekteydi.

ABD faktörü dışında, doğalgaz alımında yaşanan sorunlar, İran’ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad’ın İsrail’i hedef alan açıklamaları, PKK’ya karşı ortak mücadele ve Türkcell’in İran’dan GSM lisansı alması konusunda yaşanan sorunlar 2005 yılında Türkiye’nin İran’la ilişkilerinde öne çıkan diğer konular olmuştur.

11 Ocak 2005’te Ankara’ya gelen Amerikan Merkezi Kuvvetler Komutanı John Abizaid’in gündeminde yer alan en önemli konulardan biri Washington’un İran’ı sıkıştırma politikasına Türkiye’nin desteğini sağlamaktı. Abizaid’in bu desteği ararken kullandığı en önemli argüman ise, nükleer silah yapma çabası içinde olmakla suçladığı Tahran yönetiminin bu politikasının tüm bölgeyi ve dünyayı tehdit ettiği yönündeki ifadeleriydi. Bu tehdidin önlenmesi için İran’a karşı daha sert bir politika izlenmesi gerekiyordu ve Ankara’nın da bu konuda ABD ve müttefikleriyle birlikte hareket etmesi isteniyordu.⁷¹

Ancak, Türkiye’nin bu konuda Washington kadar sert bir tutum taraftarı olmadığı, önemli bir ticaret ortağı olarak gördüğü İran’ın uluslararası topluma kazandırılması için diplomatik yolun denenmesi fikrinde olduğunu duymak Abizaid’i ve Washington’daki “Şahinler”i mutlu etmemiştir. Bu ziyaretin ardından, Ocak ortasında ABD’den yükselen İran’a karşı askeri güç kullanılabileceği yönündeki seslere karşı Ankara yönetimi itidal çağrısında bulunmuş ve AB ile İran arasında nükleer program sorununun çözümü konusunda yürütülen müzakerelerin devam etmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁷²

⁷¹ Utku Çakırözer, “İran, Türkiye-ABD gündeminde”, Milliyet, 11 Ocak 2005.

⁷² “Turkey favors continuation of dialogue with Iran”, AFP, 19 Ocak 2005.

Türkiye'nin bu tutumu ABD karşısında İran'ın nükleer politikasının desteklenmesi anlamına gelmiyordu. İran'ın, "Ortadoğu bölgesinin nükleer silahlardan arındırılması yönündeki" önerisine destek veren Türkiye, bu çerçevede İran'ın da nükleer silah elde etmesine karşı çıkıyor ve bunun Türkiye'nin güvenliğini de tehlikeye atacağını belirtiyordu.⁷³

2005 Şubat'ın da Türkiye'ye gelen Eski ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Brookings Enstitüsü Müdürü Strobe Talbott ile görüşmesinde Dışişleri Bakanı Gül de benzer açıklamalarda bulunmuştur. Türk kamuoyunda İran'dan kaynaklanan bir tehdit algılaması olmadığını ancak, İran'ın nükleer güce sahip olması durumunda "bölgesel sorunların çıkabileceğini, savaş çıkmasını istemediklerini ve AB'nin barışçı çözüm yönündeki inisiyatifini desteklediklerini" eklemiştir.⁷⁴

Türkiye'nin ABD'nin çizgisinden uzak bu tutumu, Washington'daki Şahinler'in tepkisini çekmeye devam etmiştir. Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı en önemli kartlarından⁷⁵ biri olan Ermeni soykırım iddialarının yoğun olarak gündeme geldiği ve ABD'deki Ermeni lobisinin hareketlendiği 24 Nisan tarihi yaklaştıkça, Washington'un İran konusunda Türkiye'ye yönelik baskıları artmıştır.⁷⁶

⁷³ Utku Çakırözer, "Gül: İran'ın nükleer güce sahip olmasını istemeyiz", Milliyet 15 Şubat 2005.

⁷⁴ Utku Çakırözer, "Gül: İran'ın nükleer güce sahip olmasını istemeyiz", Milliyet 15 Şubat 2005.

⁷⁵ Diğer bir önemli kartın PKK konusu olduğuna yukarıda değinilmişti.

⁷⁶ Yasemin Çongar, "ABD uyum istedi", Milliyet, 18 Mart 2005.

Ankara yönetimi, İran'ın, komşu bir ülke olarak Türkiye ile çok önemli ekonomik ve güvenlik ilişkilerine sahip olduğunu ve bu ilişkilerin tehlikeye atılmak istenmediğini ifade etmiştir. Irak'taki istikrarsızlık nedeniyle Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik kayıpları ve güvenlik riskini, İran yüzünden de yaşamak istemediğini vurgulayan Ankara bu nedenle İran'da istikrarsızlığa yol açacak gelişmelere karşı olduğunu, sorunların diplomatik yollarla halledilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Askeri yetkililer, güvenlik konusunda İran'ın kendileriyle, ABD'den daha çok işbirliği yaptığını ifade etmişlerdir. Genelkurmay yetkilileri, İran'ın son dönemde PKK'ya karşı operasyonları yoğunlaştıran İran'ın 40 PKK'lıyı Türkiye'ye iade ettiğini ve bunun somut iş birliğinin bir örneği olduğunu belirtmişler ve ABD'den benzer bir işbirliği beklediklerini ifade etmişlerdir.⁷⁷

İran gerek AB ülkeleri ile gerekse ABD ile Uranyum zenginleştirme programından dolayı devam eden sürtüşmelerin kendisini uluslararası arenada yalnız bırakmasına izin vermemek için diğer devletlerle olan ilişkilerine oldukça önem vermiştir.⁷⁸ Dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi 2005 Ocak ayında Nijerya, Senegal, Mali, Sierra Leone, Benin, Zimbabwe ve Uganda'yı kapsayan Afrika seyahati yapmış, söz konusu ülkelerle teknik, ekonomik, siyasi ve kültürel konularda anlaşmalar imzalamıştır.⁷⁹ Hatemi'nin yapmış olduğu ziyaretler boyunca her ülkeyle ayrı ayrı karşılıklı olarak iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla anlaşmalar imzalanmıştır.

2005 Haziran ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Ahmedinecad kazanmış, seçimden sonra yaptığı açıklamalarda İran'ın AB ile nükleer müzakereleri sürdüreceğini ve ılımlı bir çizgi izleyeceğini söyleyerek ülkesinin nükleer programının barışçı amaçlar taşıdığını ve bu çalışmalarına devam etme hakkı olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰

⁷⁷ Utku Çakırözer, "Askere İran sorusu", Milliyet, 26 Ağustos 2005.

⁷⁸ Hasan Yusefi, "VitalTour", Iran Daily, 16 January 2005.

⁷⁹ "President exchanges views with Supreme Leader ahead of his African tour", IRNA, 10 January 2005, "Khatami hopes Africa will take strides towards progress", IRNA, 11 January 2005.

⁸⁰ "Ahmedinecad: İran'ın nükleer programı sürecek", BBC Turkish, 27 Haziran 2005.

ABD ve İsrail tarafından Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmiş olması endişeyle karşılanmış olsa da, diğer ülkeler Ahmedinecad'ı zaferinden dolayı tebrik etmişlerdir.⁸¹ Gerek AB gerekse Rusya seçim sonuçlarına saygı duyduklarını açıklamışlardır.⁸²

Hatemi döneminde sürdürülen yumuşak ve dengeli diplomasiyle Batı ile ilişkilerini yakınlaştırmayı amaçlayan Tahran'ın dış politika anlayışı Ahmedinecad ile birlikte daha sert zemine oturmuştur. ABD ve İsrail'e yönelik oldukça sert açıklamalarda bulunan yeni Cumhurbaşkanı, diğer taraftan Güvenlik Konseyi'ndeki etkilerinden dolayı Çin ve Rusya ile ve UAEA'nın yönetim kurulunda olmaları sebebiyle Hindistan ve Pakistan ile yakın ilişki kurmayı amaçlamıştır. Özellikle petrol fiyatlarının yükselmesiyle birlikte, yakın çevresindeki petrole ihtiyacı olan ülkelerle, bunu bir araç olarak kullanarak, bir Anti-Amerikan bloğu oluşturmayı hedeflemiştir. Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin tesis edilmesine oldukça önem veren yeni Tahran yönetimi bu bağlamda Türkiye ve Suriye ile daha yakın bir ilişki kurdu. Türkiye ile sınır köylerindeki sorunların giderilmesi, kaçakçılığın önlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması konularını içeren bir protokol metnine imza atmıştır.⁸³ New York ziyareti sırasında Başbakan Erdoğan ile de görüşen Ahmedinecad "Tahran, İran gazının Avrupa'ya ihracında birçok seçeneğe sahip, ama İran yönetimi bu ticari ilişkinin Türkiye yoluyla kurulmasını tercih ediyor" diyerek iki ülke arasındaki ilişkilerin her boyutta sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴

⁸¹ "Rethinking Iran", Washington Post, 28 June 2005; Mustafa El-Labbad, "Apyrrhic victory", Al Ahram Weekly, No 749, 30 June 06 July 2005; "US casts doubt on new leader's legitimacy", Iran Almanac, 28 June 2005; Khaled Dawoud, "Considering Iran", Al Ahram Weekly, No 750, 07-13 July 2005.

⁸² "Initial EU reaction on Ahmadinejad's election", IRNA, 25 June 2005; "Putin congratulates Iran president-elect on election", IRNA, 25 June 2005.

⁸³ "İran ve Türkiye Arasında Güvenlik Toplantısı Düzenlendi", IRNA Türkçe Haber Servisi, 03 Ağustos 2005.

⁸⁴ "Ahmedinecad Erdoğan ile görüştü", IRNA Türkçe Haber Servisi, 15 Eylül 2005.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın ses getiren en önemli çıkışı 2005 Ekim ayında gerçekleşti. Tahran'da düzenlenen "Siyonizmin Olmadığı bir Dünya" başlıklı konferansta İsrail'in ortadan kalkmasının Filistin'in ve İslam dünyasının da kurtuluşu anlamına geleceğini savundu.⁸⁵ Ancak Uluslararası toplum tarafından oldukça eleştirilen ve BM Güvenlik Konseyi tarafından kınanan⁸⁶ Ahmedinecad'ın söz konusu açıklamalarından sonra İsrail, İran'ın BM üyeliğinden atılması gerektiğini savunmuş, ABD ve Avrupa açıklamaların kabul edilemez olduğunu ve üzüntü verdiğini açıklamıştır.⁸⁷

Tahran yönetimi izlemiş olduğu tüm dış politika alternatiflerine rağmen nükleer politikasına ilişkin sorunlarını 2005 yılında halledemeyip, 2006 yılına sarkmasını engelleyememiştir.

3.1.1 EKONOMİK İLİŞKİLER

Ekonomide, 2005 yılında İran ile ticaret hacmimiz 2004 yılına göre artış göstermiştir. Ancak bu artış İran lehine olmuştur. DİE(Devlet İstatistik Enstitüsü) verdiği rakamlarda 2005 yılında İran ile olan ihracatımız 900 milyon dolardır. İthalatımız ise 3,469 milyon dolar civarındadır.⁸⁸ Türkiye ile İran arasında artan ticari ilişkiler sonucu gümrük tarifelerinde indirimle gidilmesi kararı alınması her iki tarafı da memnun etmiştir.

⁸⁵ "İsrail haritadan silinsin", BBC Turkish, 27 Ekim 2005; "Ahmedinecad: İsrail'i tanıyanlar İslam ümmetinin gazabında yanacaklar", IRNA, 27 Ekim 2005.

⁸⁶ "Güvenlik Konseyi'nden İran'a kınama", BBC Turkish, 28 Ekim 2005.

⁸⁷ "France threatens to refer Iran nuclear issue to UN Security Council", France 3 TV, 2 November 2005 "İsrail: İran BM'den atılsın", BBC Turkish, 27 Ekim 2005.

⁸⁸ www.deik.org.tr (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

İhracatta büyüme hedefleyen Türkiye'nin önemli kuruluşlarından biri olan Beko, 2005 yılında bayi toplantısını 900 yetkili satıcının katılımıyla İran'ın başkenti Tahran'da yapmıştır. İran'da tüketicilerin beğendiği, tercih ettiği markalar arasındaki yerini sağlamlaştırmış ve ülkede pazar payını daha da artırmayı hedeflediğini açıklamıştır. İran'da Beko markası ile faaliyet gösteren Arçelik A.Ş., 2005 yılının ilk sekiz ayında 4.2 milyon dolar ciro elde etmiş, Arçelik, Beko, 2005 yılına kadar 160 bin ürününü İranlı tüketiciler ile buluşturmuştur.⁸⁹

Ekonomik krize neden olan Turkcell'in İran ihalesi 2005 yılında büyük ölçüde çözüme kavuştu. İran cep telefonu piyasasında ilk özel şirket olmayı planlayan İrancell konsorsiyumuna, ikinci GSM operatörü olarak lisans verildiği, konsorsiyumda en fazla hisseye sahip olan Turkcell'in, payına düşen teminatı 4 Eylül'e kadar yatırması gerektiği bildirilmiştir.

Enerji alanında ise 2005 yılında Türkiye-İran ilişkilerini doğrudan etkileyecek iki önemli proje hayata geçirilmiştir. Birincisi, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını büyük ölçüde kolaylaştıracak olan Mavi Akım Projesinin resmi açılışının yapılmış olmasıdır. Rusya Devlet Başkanı, bu hattın ortağı ve doğal gazı temin eden ülke olarak; Türkiye Başbakanı, hattın ortaklarından biri ve bu hattan gelen doğal gazın alıcısı olarak; İtalya Başbakanı ise hattı inşa eden şirket (ve dağıtılacak olan gazın olası paydaşlarından biri) olarak Mavi Akım Projesinin resmi açılışını yapmışlardır.

İkinci proje ise Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın resmi açılışının yapılmış olmasıdır. 25 Haziran 2005 tarihinde BP (British Petroleum) Başkanı Lord Browne, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ABD Enerji Bakanı Samuel Bodman ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakasvili ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımıyla Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın resmi açılışı yapılmıştır.

⁸⁹ Milliyet, 06.10.2005

Projeyi teklif eden liderlerden biri olan Azerbaycan'ın vefat eden Devlet Başkanı Haydar Aliyev, BTC'yi "Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin temeli olarak ilan etmişti." ABD bu projenin gerçekleşmesi için büyük çaba sarf etmişti. Ancak Rusya Federasyonu ise ülkesinin enerji ihracını azaltacağı endişesiyle bu projeye soğuk bakmıştır.⁹⁰ BTC boru hattının stratejik önemi büyüktür. Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Batı ülkelerine taşınması; hem Türkiye hem de bölge ülkeleri açısından büyük önem arz etmektedir.

3.2 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2006

2006 yılında AKP hükümeti, temel dış politika ilkesi olan "çok boyutlu dış politika" anlayışı çerçevesinde Ortadoğu bölgesinin temel sorunlarına yaklaşırken ve bu bölgede yer alan komşularıyla ilişkilerini şekillendirirken belirli bir dengeyi korumaya çalışmış, bu bölgedeki çıkarlarını dış politikanın başka alanlarındaki önceliklerine feda etmekten kaçınmıştır. Ancak 2006 yılı içerisinde de başta ABD olmak üzere, bölge içerisinden ve dışarıdan bir takım güçler Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkilemeye çalışmışlar, bunu yaparken de kendi çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarları arasında çatışmalara neden olmuşlardır.

2006 yılında ABD'nin İran ve Suriye'ye yönelik baskı ve yalnızlaştırma politikası, Türkiye'nin "komşularla sıfır problemi" esas alan ve onlarla başta ekonomik olmak üzere tüm alanlarda işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan politikasıyla kaçınılmaz olarak bir çatışma doğurmaktaydı. Bu çatışmaya son vermek ve Türkiye'yi kendi politikalarına yakınlaştırmak isteyen Amerikan yönetimi, Irak'ın kuzeyinde üslenmiş olan ve giderek artan bir şekilde Türkiye'nin güvenliğini rahatsız etmeye başlayan PKK terörünü de bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Bu konuda Washington'un tavrı, PKK'yı doğrudan desteklemek yerine, Ankara'ya, bu sorunu çözmek istiyorsa kendisiyle işbirliği yapmak zorunda olduğunu hissettirmek şeklinde olmuştur.

⁹⁰ Cenk Pala, Hasan Kanbolat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu", Stratejik Analiz, sayı 62, Ankara 2005, s 18.

Ayrıca PKK'nın İran'daki kolu olarak bilinen PJAK'ı açıkça desteklemeye başlayan Amerikan yönetiminin, Kuzey Irak'taki PKK kamplarına karşı, "müttefiki" Türkiye'den gelen taleplere rağmen, gerekli önlemleri almayarak ve PKK'nın lojistik imkanlarını sınırlandırmak konusunda gerekli çabayı göstermeyerek, giderek artan bir şekilde bu enstrümanı Ankara'ya karşı baskı unsuru olarak kullandığı görülmüştür.

2006 yılında İran'ın nükleer teknolojiye ilişkin sorunlar Tahran yönetiminin en önemli dış politika gündemi arasında yer almaya devam etmiş, 2005 yılında yaşanan İngiltere, Almanya ve Fransa'dan oluşan AB Troykası ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile sorunun çözümüne ilişkin yaşanan inişli çıkışlı diplomatik süreç, 2006'da farklı bir düzlemde karmaşık bir hal almıştır. Bölge içinde ve bölge dışında nükleer sorundan kendini sıyrarak geniş bir alanda diplomasi yürütmeye çalışan İran, bu konuda özellikle Rusya ve Çin'in kendisine sağlamış olduğu yakınlığın sürmesini daha yapısal bir zeminde yürütmeye gayret göstermiştir.

ABD'nin Mart 2006'da Bush yönetiminin ikinci döneminde hazırladığı Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde İran'ın nükleer silah elde etme peşinde koşarak, gerek bölgesel gerekse küresel barışın sağlanmasının önünde öncelikli bir tehdit olarak yer alması⁹¹, İran'ın nükleer politikasını tek bir yönden gelişen olaylar çerçevesinde değerlendirmesini zorlaştırmış, daha dengeli ve dikkatli bir diplomasi izlemesini zorunlu kılmıştır.

İran, dış politikada Ahmedinecad yönetiminde bölgesel olarak Ortadoğu'da pragmatik ve muhafazakar bir tutum benimserken, küresel olarak özellikle Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu eksenli bir ilişkiyi tercih etmiş, küresel diplomasi bir haline gelen Avrupa ile ilişkileri ise daha çok nükleer müzakereler üzerinden yürütmüştür.

⁹¹ "The National Security Strategy of the United States of America", The White House, March 16, 2006, s.20.

3.2.1 NÜKLEER MÜZAKERELER ; İRAN'IN MÜZAKERE STRATEJİSİ

Diplomaside en çok kullanılan yöntemlerden biri, eğer bir sorun uluslararasılaşmışsa ve bundan dolayı da uluslararası bir baskı söz konusu ise, sorunun kendi lehimize çözümsüzlüğünün sürmesini sağlayarak zaman kazanmak ve hedefinize tedrici olarak ulaşmaktır. İran, nükleer politikasına ilişkin sorunu bu strateji doğrultusunda değerlendirip diplomasi ve müzakere sürecini mümkün olduğunca uzatma gayreti içinde olmuştur. İran 2006'da bir taraftan Avrupa Troykası ile müzakere sürecine devam ederken, diğer taraftan uranyum zenginleştirme işlemine de devam etmesi, nükleer sorunun BM gündemine getirilmesinin hemen ardından ise uranyum zenginleştirme işleminin başarıyla tamamlandığını açıklaması söz konusu stratejinin bir parçası olarak düşünülebilir.⁹² Bundan dolayı nükleer teknolojiye ulaşarak uranyum zenginleştirme işleminin başarılması ve böylece nükleer silah elde etme yönünde çok önemli bir aşamaya gelme hedefi İran dış politikasının makro stratejilerden birini oluşturmaktadır.

İran'ın 2006'da nükleer politikaya ilişkin temel stratejisi söz konusu makro stratejinin bir parçası olarak yürütülürken, Ahmedinecad yönetiminde iktidarda daha fazla söz sahibi olan milliyetçi/muhafazakar⁹³ kanat bu konuda uluslararası kurumlar ya da taraf olan ülkelerle uzlaşmanın, kendilerine nükleer teknolojiye ulaşma konusunda somut bir katkı sağlamayacağını ve İran'ı çeşitli yaptırım kararlarıyla uluslararası sistemden izole etmeye yetmeyeceğini,⁹⁴

⁹² Chen Kane, "Nuclear Decision-Making in Iran:A Rare Glimpse", Brandies University Crown Center for Middle East Studies, n.5, Mayıs 2006, s.3.

⁹³ İran'ın 1979 devriminden bu yana giderek kurusallaşmış iç siyasi yelpazesi düşünüldüğünde üç grubun siyaset yapım sürecinde etkili olduğu söylenebilir, bunların en başında Batı özellikle de ABD ile gerek siyasi gerekse ekonomik alanda işbirliği ya da ilişki kurulmasının İran'ın çıkarı gereği olduğunu düşünen ve başta Rafsancani ve Hatami politikalarını benimseyen pragmatik grup yer alırken, ikinci grup ise, İran'ın ABD ile ilişki kurmasına karşı çıkan, taviz vermeyen ve ısrarcı bir dış politika benimseyen muhafazakar bir grup oluşturmaktadır. Son grup ise daha çok iç politikada etkili olurken, İran'ın evrimci devrim politikasının sürmesi gerektiğini savunan ve dini lider etrafında birleşen daha muhafazakar bir çevreden meydana gelmektedir. Sanam Vakil, "Iran: Balancing East against West", The Washington Quarterly, Autumn 2006, s.53.

⁹⁴ Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek", SETA İran Dosyası, Rapor n.ST2-706, Temmuz 2006, s.49-50.

Rusya ve Çin'in desteğini de dikkate alarak bundan dolayı da İran'ın kendi çıkarları çerçevesinde, kendi benimsemiş olduğu stratejik konseptin devamlılığını savunmuştur.⁹⁵ Zira Tahran yönetiminin bu konuda izleyeceği her sert tutum başta Rusya olmak üzere Çin ve bölge ülkeleri tarafından nükleer enerjiye ilişkin desteklenen politikasına zarar verecek ve üzerinde kurulan uluslararası baskıyı dengelemesini imkansızlaştıracaktır. Bundan dolayı İran söz konusu çok taraflı dengelerin gözetildiği bir müzakere stratejisi izlemiştir.

İran genel olarak 2006 yılı boyunca nükleer soruna ilişkin uluslararası topluma şu argümanları sunmuştur:

- i) Nükleer teknolojiye sahip olmak her ülkenin bağımsız şekilde karar vermesi gereken bir haktır,
- ii) İran barışçıl amaçlar için nükleer enerji geliştirmektedir, nükleer silah peşinde değildir,⁹⁶
- iii) İran NPT (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi) anlaşmasının gerektirdiği normlara uymaktadır, ancak Ortadoğu'daki tüm ülkelerin aynı kurallara uyması zorunludur, bu bakımdan bu ülkelere yönelik de aynı kurallar eşit bir şekilde uygulanmalıdır,⁹⁷
- iv) Müzakere süreci nasıl ilerlerse ilerlesin, İran uranyum zenginleştirme işleminden vazgeçmeyi görüşmelerin bir ön şartı olarak değerlendirmemektedir,
- v) İran, sorunun BM Güvenlik Konseyi dışında UAEK çatısı altında görüşülmesinden yanadır.

⁹⁵ Sanam Vakıl, "İran: Balancing...", s.51.

⁹⁶ Dingli Shen, "Iran's Nuclear Ambitions Test China's Wisdom", The Washington Quarterly, Spring 2006, s.55-56.

⁹⁷ Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu...", s.54.

3.2.2 MÜZAKERELERİN SONUCU: EKONOMİK YAPTIRIMLAR

2006 senesindeki görüşmelerde Almanya, İngiltere ve Fransa İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında, nükleer teknoloji ve ticaret alanlarında çeşitli önerilerin bulunduğu bir anlaşma teklif etmiştir. Dönemin, İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Asefi, Avrupa'nın nükleer yakıt verme önerisine olumlu baktıklarını, ancak bunun İran'ın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olmasına ilişkin doğal ve yasal haklarından vazgeçtiği anlamına gelmediğini söylemiştir.⁹⁸ Aynı zamanda İran, 2005 senesinde Avrupa üçlüsünün Rus topraklarında uranyum zenginleştirme önerisini reddederek uranyum zenginleştirme programına yeniden başlamıştır. İleriki yıllarda da İranlı yetkililer, hiçbir önerinin kendi topraklarında uranyum zenginleştirmeyi engelleyemeyeceğini yönünde açıklamalar yapmıştır.⁹⁹

Artan petrol fiyatlarına rağmen İran ekonomisindeki sıkıntıların devam etmesi, hükümetin zengin enerji kaynaklarını kalkınmaya ve İran halkının refahına dönüştüremediğini göstermektedir. Artan petrol fiyatları halka yansımadağı gibi hükümetin nükleer programından ötürü uygulanan ekonomik yaptırımlara karşı elini kuvvetlendirmiştir. Ekonomist Dr. Masoud Nili, 1998 yılında 71 trilyon riyalden az olan devlet bütçesinin, artan petrol fiyatlarıyla 2006 yılında yaklaşık 600 trilyon riyale ulaştığını söylemiştir.¹⁰⁰ Petrol zengini Ortadoğu ülkelerinin "rantçı" ekonomi yapısı, ekonomik ve siyasi liberalleşmeyi engelleyen, dolayısıyla mevcut rejimleri sağlamlaştıran bir etken olarak görülmektedir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, petrol gelirleri halka yansımamakta, ancak mevcut rejimin devamını sağlamaktadır.

2000'li yıllarda İran'ın nükleer programını durdurması için uygulanan ekonomik yaptırımların etkinliği ise hala gündemdedir.

⁹⁸ "Iran: Nuclear Program is Irreversible," <http://www.cnn.com/2006/WORLD/meast/04/23/iran.nuclear/>, Erişim: 23 Ağustos 2014

⁹⁹ Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2007

¹⁰⁰ "İran'ın Petrol Geliri Yarıya İndi", Sabah, 8 Ocak 2013

3.2.3 EKONOMİK İLİŞKİLER

Ekonomi alanında ise iki ülke arasında 2006 yılına kadar en yoğun gündem, doğalgaz konusunda olmuştur. Türkiye doğalgaz konusunda İran ile daha fazla anlaşma yapmak istemektedir. Ancak ABD'nin getirdiği kısıtlamalar yüzünden Türkiye, 20 milyar doları geçen ticari anlaşmalar yapamamaktadır. Örneğin, 1996 yılında İran ile 23 milyar dolar doğalgaz antlaşması yapılmıştır. ABD'nin baskısı yüzünden bu antlaşma 2000 yılında kesintiye uğramıştır. İran üzerinden doğalgaz akışı 2002 yılında başlamıştı. Türkiye, 2002 yılında 2 milyar m³, 2003 yılında 3 milyar m³, 2004 yılında ise 4 milyar m³ gaz almıştır. Ancak Türkiye, 2005 yılında İran'dan alınan doğalgazın pahalı olduğu gerekçesiyle fiyatların yeniden gözden geçirilmesini talep etti. İran doğalgaz fiyatı konusunda indirim yapmayınca Türkiye, uluslararası tahkime başvurdu. Ancak Türkiye, 2005 yılında istediği indirimi alamadı. 2006 yılının ilk ayında İran ile doğalgaz krizi ortaya çıktı. Kriz, İran'ın, Türkiye'ye yaptığı günlük 26 milyon m³'lük doğalgaz akışını 5 milyon m³'e düşürmesi ile ortaya çıkmıştır. İran, doğalgaz da kesintiye gitmesini, teknik bir arıza olarak açıkladı. İran Dışişleri Bakanı sözcüsü Hamid Rıza Asefi yaptığı açıklamada *"Bu konuda doğru olan İran yetkililerin yaptığı açıklamalardır. Sorun teknik arızadan kaynaklanmaktadır. Bu arızanın giderilmesinden sonra şartlar normale döner ve sorun da normale döner ve sorun da çözülmüş olur"*¹⁰¹ demiştir. Ancak enerji sıkıntısı çeken Gürcistan'a, doğalgaz ihraç eden İran, Türkiye'ye verdiği doğalgaz miktarında kısıntıya gitmişti. Gürcistan'ın doğalgaz sıkıntısı çekmesinin nedeni Rusya olmuştur. Çünkü Kuzey Esetya'daki boru hatlarında meydana gelen patlama nedeniyle Rusya'dan Gürcistan'a gaz akışı kesilmişti. Bu yüzden İran, Türkiye'ye verdiği doğalgaz'ın büyük bir kısmını Gürcistan'a aktarmaya başlamıştı. Bu da Türkiye ve İran arasında krize neden olmuştur.¹⁰²

¹⁰¹ Zaman, 27.01.2006

¹⁰² Hürriyet, 30.01.2006

Doğalgazda yaşanan kesintilere çeşitli kesimlerden tepkiler gelmiştir. Ankara Sanayi Odası Başkanı Zafer Çağlayan bu kesintilere verdiği tepki de şunları söylemiştir. *“Türkiye'nin kömür kaynakları, su kaynakları var. Nükleer enerji alternatifi var. Dünyada doğalgazdan başka enerji kaynağı yok mu? İran doğalgazı kesti, Rusya doğalgazı kesti, peki ne olacak o zaman? Fabrikaları da tatile mi sokalım. Böyle bir ortamda Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı ile bağdaşmayan yapı var. Bunlar bugünün meselesi değil. Bunlar geçmişteki hatalı uygulamaların ortaya çıkardığı bir durumdur. Senin bilinen 8.3 milyar ton kömür rezervin var. Akarsuyun var. Kömürü kullanamıyorsun, hidrolik santralleri kullanamıyorsun, nükleer santral çevrecilik adına yapmıyorsun. Senin çevrende başta Ukrayna Fransa, Rusya gibi ülkelerin hepsinin nükleer santralleri var. Dünyanın gelişmiş 7 ülkesinde nükleer santral var. Türkiye'nin süratle enerji haritasının ortaya çıkarılması lazım. Bu enerji sıkıntısı nereye kadar? İran'ın keyfine göre mi yatırım yapacağız. Her sene bu tiyatroyu görecekseniz tedbirinin alınması gerekir.”*¹⁰³

Türkiye enerji alanında 2006 yılında İsrail ile yeni bir antlaşma yaptı. İsrail devletine karşı düşmanca tutum sergileyen İran hükümeti kuşkusuz bu antlaşmadan memnun kalmayacaktır. Antlaşmanın adı “Karadeniz-Kızıldeniz Boru Hattıdır.” Bu proje ile Türkiye'deki petrol, doğalgaz, kömür ve su birlikte Ortadoğu'ya taşınabilecektir. Ancak antlaşmanın sadece İsrail devletine çıkar sağlamayacağını söyleyen Enerji Bakanı Hilmi Güler Filistin halkının da bu projeden faydalanacağını belirtmiştir.¹⁰⁴

3.3 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2007

2007 yılının İran için hayli hareketli geçtiği söylenebilir. Bir taraftan nükleer programından dolayı Avrupa Birliği'nin diplomatik baskısına maruz kalırken, diğer taraftan da sorunun çözümü sürecinde doğrudan katkısı olmayan ABD'nin “askeri müdahale” tehdidi ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak nükleer programı konusunda söz konusu baskı İran'ın yıl boyunca kendi izlediği stratejiyi değiştirmesine yeterli olmamış, bunun da ötesinde nükleer teknolojiye ulaşma konusunda önceki yıllara nazaran bir adım daha öteye gitmeyi başarmıştır.

¹⁰³ Hürriyet, 15.10.2006

¹⁰⁴ Hürriyet, 15.10.2006

Nükleer soruna ilişkin yıl boyunca en kritik konuların başında İran'a yönelik bir askeri müdahale yer almıştır. Böylesi bir müdahaleye uluslararası sistemin etkili aktörlerden hiçbirinin olumlu yaklaşmasa da, bölgesel ölçekte söz konusu müdahalenin konuşulması bile büyük bir tedirginlik ortaya çıkarmıştır. Aksine, İran'ın yalnızlaştırılmasının bölgede daha fazla istikrarsızlığa sebep olacağı görüşü hakim olmuştur. Nükleer sorundan dolayı Ortadoğu'da oluşan söz konusu hassas dengeden 2007 yılında en fazla faydalanan taraf ise İran olmuş, Tahran yönetimi kendisi lehine oluşan 'iyimser' havayı yeni bir 'yumuşama' diplomasisine dönüştürerek, bölgede sorunlar yaşadığı birçok aktör ile beyaz bir sayfa açmayı denemiştir. Söz konusu diplomatik üslubunu bölge dışındaki aktörler ile kurduğu ikili ilişkilerde de gösteren Tahran yönetiminin, bu konuda temelde Amerikan karşıtı bir denge politikası izlediği söylenebilir.¹⁰⁵

3.3.1 İRAN İLE İLİŞKİLER

2007 yılında Türk-İran ilişkilerinin seyrine bakıldığında işbirliği konularının öne çıktığı ve sorun yaşanan alanların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. İki ülke arasında son yıllarda giderek artan enerji işbirliğinin, 2007 yılında imzalanan doğalgaz ve elektrik anlaşmalarıyla oldukça üst düzeye çıkarılması söz konusu olmuştur. Türkiye'nin İran'dan doğalgaz ve elektrik almasının yanı sıra Türk şirketlerinin İran'da doğalgaz ve elektrik üretimi yapmasını da kapsayan anlaşmalar ekonomik ilişkileri geliştirmiş ve 2007 sonu itibarıyla 8,056 milyon dolara çıkan dış ticaret hacminin gelecek yıllarda daha da artırılmasının yolunu hazırlamıştır. İşbirliğinin kendisini açık bir şekilde hissettirdiği bir başka alan da güvenlik olmuştur. PKK'nın giderek artan bir şekilde İran'ın da düşmanı haline gelmesi ve ABD'nin bu konuda iki ülkeyi de rahatsız eden politikaları Türkiye ile İran'ın PKK/PJAK karşısında işbirliği yapmasına ve 1990'larda iki ülke arasında gerginlik nedeni olan bu konunun işbirliği alanlarından birine dönüşmesini sağlamıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Murat Yeşiltaş, İran 2007, s.61.

¹⁰⁶ "Türkiye-İran doğalgaz hattına ABD engeli", Hürriyet, 16 Temmuz 2006.

2007 yılında Türkiye ile İran arasında gerek güvenlik ve gerekse ekonomik alanda güçlenen bu işbirliğinin bazı ülkeleri rahatsız ettiği ve bunların iki ülke arasındaki ilişkileri baltalamaya çalıştıkları da görülmüştür.¹⁰⁷ ABD ve İsrail'in başını çektiği bu ülkeler daha önceki yıllarda olduğu gibi 2007 yılında da Türkiye'ye baskı yaparak, İran'la ilişkilerini geliştirme yönündeki adımlarını engellemeye çalışmışlar, bunun için de İran'ın nükleer çalışmalarını gerekçe göstermişlerdir. Washington ve Tel-Aviv'den, Tahran ile işbirliği yapmaması yönünde Ankara'ya yöneltilen taleplerin yanında bu ülkelerden İran'a yönelebilecek bir saldırı ihtimalinin de sık sık gündeme gelmesi Türkiye ile İran arasında sağlıklı bir ilişki kurulması önünde dolaylı bir engel oluşturmuştur.¹⁰⁸ Ancak Türk Hükümeti en büyük komşusu İran'ın, "komşularla sıfır problem" ve "çok boyutlu dış politika" ilkeleri açısından önemin farkında olarak hareket etmiş ve Tahran'la ilişkilerde işbirliğini öne çıkararak ilişkilerin dış faktörlerden olumsuz etkilenmesine izin vermemiştir. Çünkü İran'la ekonomik ilişkiler, dış ticaretin ve Türk şirketlerinin dışarıdaki yatırımlarının geliştirilmesi yoluyla ekonomik kalkınmanın ve dolayısıyla Türkiye'nin gücünün artırılmasında çok önemli olarak görülmekteydi. İran'la ilişkiler, Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının ayaklarından biri olan İslam ülkeleriyle ilişkiler "boyutunun" önemli parçalarından birini oluşturuyordu. Bundan dolayı İran'la ilişkiler, İsrail ve ABD gibi ülkelerin bu ülkeye yönelik düşmanca politikaların aracı haline getirilmemiş, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁷ Kemal İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2007, 2009, s.1.

¹⁰⁸ Cengiz Çandar "Rice benimle herhangi bir yerde ve zamanda görüşmek istiyor", Hürriyet,23 Şubat 2007.

3.3.2 GÜVENLİK ALANINDA STRATEJİK HAMLELER

Türkiye-İran ilişkilerinde en fazla öne çıkan konu güvenlik konusudur. En çok gündeme gelen konular ise PKK ile mücadelede iki ülkenin tavrı ile ABD'nin İsrail ve bazı başka müttefikleriyle İran'a karşı izlediği sıkıştırma politikasına yönelik Türkiye'nin tutumu olmuştur. Türkiye çok hassas bir politika izlemeye çalışmış, bölgede kendisi açısından en önemli sorun olan PKK ile mücadele konusunda hem İran'ın hem de ABD'nin desteğini sağlama konusunda mücadele etmiştir. Ancak, Washington'un ve Tahran'ın birbirlerine karşı olan sert düşmanlıklarında Ankara'yı yanlarına çekme çabası ve Türkiye'nin karşı tarafta yer alması durumunda onu PKK'ya destek verme yoluyla cezalandırabilme durumları Türk hükümetinin ne kadar dikkatli olması gerektiğini göstermekteydi. ABD, PKK'yı zaman zaman bir "sopa" zaman zaman da "havuç" olarak kullanma konusunda etkileri görülüyordu.

3.3.2.1 İRAN'IN PKK'YA KARŞI TÜRKİYE İLE İŞBİRLİĞİ

2007 yılında da PKK konusunda, Türkiye'nin askeri müttefiki ve Irak üzerinden dolaylı komşusu ABD'nin değil, İran'ın Ankara ile örtüşen çıkarlar ve bunun getirdiği güvenlik işbirliği içerisinde olduğu görülmüştür. Tahran ile bu konuda işbirliği her geçen gün artarken, Washington ile ayrılıklar o kadar derinleşmiştir. Kamuoyunda PKK'nın ABD tarafından desteklendiği ya da en azından Kuzey Irak'taki varlığına ABD güçleri ve onlarla sıkı işbirliği içerisindeki Kürt Bölgesel Yönetimine bağlı peşmergeler tarafından göz yumulduğuna dair haberler yoğunlaştıkça, bu ayrılıklar gerginliğe dönüşmüştür. Washington ile gerginlikler artarken yıl içerisinde PKK/PJAK'a karşı kendi topraklarında ve Kuzey Irak'ta operasyonlar gerçekleştiren İran'a karşı sempati gelişmeye başlamıştır. Tahran yönetiminin, bu operasyonların yanında, PKK'ya karşı işbirliği çerçevesinde Türkiye ile güvenlik anlaşmaları imzalaması, bu anlaşmalar çerçevesinde yakaladığı PKK'lıları Türkiye'ye teslim etmesi ve hatta Irak yönetimi ile görüşmelerinde onlara Türkiye'nin PKK konusundaki kaygılarını gidermelerini telkin etmesi, Türkiye ile İran arasında çok nadir görülen bir güven havasının oluşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin ABD'den gelen baskılara boyun eğmeyerek, Tahran'la olan nükleer sorunun diplomatik yollarla çözülmesi konusundaki tutumunda ısrar etmesi ve İran'a

karşı kuvvet kullanımını da içerebilecek sert yaptırımlara destek vermemesi de bu güven ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁰⁹

2007 yılı içerisinde İran'ın Kuzey Irak'taki PKK ve PJAK'ın kamplarına karşı kapsamlı operasyonlar gerçekleştirilmiştir. İran, kendi topraklarındaki teröristlere karşı operasyonlarını yoğunlaştırmış PKK'nın İran kolu olarak bilinen PJAK'ın kamplarını bombalamıştır.¹¹⁰

İran'ın PKK/PJAK ile mücadelesinde başvurduğu yöntemlerden birinin de, Kuzey Irak'la sınır oluşturan bölgenin kendi tarafındaki köyleri boşaltarak burada insansız bir bölge oluşturulmaya yönelik çabaları olmuştur.¹¹¹ Ayrıca PKK/PJAK militanlarının yoğun olduğu Hacı Ümran bölgesinde sınıra 4 km. uzunluğunda bir duvar örmeyi planlamışlardır.¹¹²

İran'ın PKK/PJAK konusunda tek taraflı eylemlerin yanında Türkiye ile de yakın işbirliği içinde olmuştur. Tahran'ın bu çerçevedeki girişimleri arasında, yakaladığı PKK'lıları Türkiye'ye teslim etmenin yanı sıra, Türkiye'nin yetkilileriyle PKK karşısında işbirliği imkanlarının görüşüldüğü toplantıların gerçekleştirilmesi, Iraklı yöneticilere Türkiye'nin güvenlik kaygılarının giderilmesi yönünde yaptığı telkinler ve 2007 Aralık ayında imzalanan Türkiye-İran Güvenlik Anlaşması sayılabilir.¹¹³

¹⁰⁹ Kemal İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2007, 2009, s.3.

¹¹⁰ "İran, PKK yuvalarını bombalıyor", Hürriyet, 22 Mayıs 2007; "İran, PKK kamplarını yeniden bombalıyor", Zaman, 23 Mayıs 2007.

¹¹¹ "İran, sınırdaki Kürt köylerini boşaltıyor", Hürriyet, 11 Haziran 2007.

¹¹² "İran PKK'ya duvar örüyor", Radikal, 4 Eylül 2007.

¹¹³ "Türkiye-İran PKK anlaşması", Hürriyet, 16 Aralık 2007.

Türkiye-İran Güvenlik Anlaşması'na göre iki ülke, “bölücü ve yıkıcı terörist örgütlerin faaliyetleri nedeniyle her iki taraf güvenlik görevlilerinin şehit olmaları veya yaralanmaları ile sonuçlanan olaylara ait dosyaları faillerin yakalanması, tutuklanması ve mahkumiyetlerine kadar gündemde tutmayı ve bu gibi olayların tekrarlanmaması için gerekli her türlü tedbirin alınmasını sağlamayı” taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, terör örgütlerinin yıkıcı faaliyetlerini finanse etmekte kullandıkları önemli bir yol olan uyuşturucu ticareti ve kaçakçılıkla mücadele konusundaki önlemlerinde artırılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁴

3.3.2.2 İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI VE MÜDAHALE İHTİMALİ

2007 yılında Türk-İran ilişkileri açısından gündeme gelen konu, İran'ın nükleer çalışmalarına ve füze teknolojisini geliştirme çabalarına ABD, İsrail ve AB ülkelerinden gelen tepkiler ve özellikle ABD ve İsrail'in Türkiye'yi yanlarına katılmasını sağlama uğraşları olmuştur. Türkiye, İran'ın nükleer çalışmaları konusunda ABD ve İsrail'in politikalarını kendisine dikte ettirmelerine izin vermezken, bir yandan da sorunun diplomatik yollarla çözülmesine katkıda bulunmuş, bu çerçevede bir yandan AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile İran'ın nükleer müzakerecisi Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı Ali Laricani'yi Ankara'da buluştururken, yıl içinde temaslarda bulunan İranlı yetkililere, gerginliği tırmandıracak adımlardan kaçınmaları telkinlerinde bulunmuştur.

2007 yılı içerisinde İran ile ABD ve İsrail arasındaki gerginliğin artması ve AB'nin (özellikle de Fransa'nın) daha çok bir arabulucu olarak değerlendirilebilecek konumundan uzaklaşarak Washington'un çizgisine yaklaşması, Türkiye'nin bu denge politikasını yürütmesini zorlaştırmıştır. Aynı yıl içinde Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik muhtemel bir sınırötesi operasyonuna yeşil ışık yakması karşılığında ABD'nin İran'a karşı bir müdahalede Ankara'yı yanında görmek isteyeceği ve hatta bunun pazarlığının yapıldığı yorumları artmıştır.¹¹⁵

¹¹⁴ “Türkiye-İran PKK anlaşması”, Hürriyet, 16 Aralık 2007.

¹¹⁵ Cengiz Çandar, “Türkiye-ABD radar ekranında İran faktörü...”, Hürriyet, 21 Şubat 2007.

ABD, İran'ın nükleer çalışmaları ve kitle imha silahlarının taşınmasında kullanılan füze sistemleri konusundaki faaliyetleriyle bir tehdit oluşturduklarını, İran'a karşı uygulanacak yaptırımlarında ve bu yaptırımların sertleşmesinde müttefiki olan Türkiye'nin destek vermesini istemişlerdir. Ayrıca ABD, İran'ın Türkiye için de bir tehdit oluşturabileceğini, bunun nedeni de İran'ın uzun menzilli füze geliştirme yönündeki çalışmalarının geleceğin tehdidi olduğunu, NATO üyesi olan Türkiye için İran'ın elinde bulunan kısa ve orta menzilli füzelerin de tehdit oluşturduğunu söylemişlerdir.

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres de, Abdullah Gül ile yaptığı görüşmeler de İran konusunda Türkiye'nin bu konudaki rahatsızlığını dile getirmiş, İran konusunda Türkiye ile İsrail arasındaki görüş ayrılığını açıkça dile getirerek, İran'ın terörü desteklediğini, Tahran'ın petrol ve doğalgaz sahibi olmasına rağmen enerji amacıyla nükleer çalışma yaptığı iddiasının gerçek olmadığını ifade etmiştir. Türkiye'den İran konusunda daha sert bir politika beklediklerini dile getirmiştir.¹¹⁶

Türkiye bu hassasiyetin farkında olarak bir yandan Tahran yönetimini gerginliği tırmandıracak girişimlerde bulunmaması konusunda uyarırken,¹¹⁷ diğer yandan Washington ile Tel Aviv yönetimlerine sorunun çözümü konusunda diplomatik yöntemlerin daha başarılı olacağı, kuvvet kullanmanın çözümü zorlaştıracağı telkinlerinde bulunmuştur.¹¹⁸ Türkiye diplomatik çözüm konusunda önerilerde bulunmuş ve arabuluculuk yapmıştır.

Türkiye'nin bu tavrıyla, İran'ın nükleer çalışmaları konusunda yaşanan sorun konusunda ABD ve İsrail'den çok Tahran'a destek veren Rusya ve Çin'in konumuna yakın olması ve sorunun İran'a karşı yaptırımların sertleştirilmesi yerine diplomatik müzakereler yoluyla çözülmesi yönünde bir politika izlemesi İran yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

¹¹⁶“Gül'e rica: İran liderini sakinleştirin”, Radikal, 13 Kasım 2007; “Peres'den Gül'e sitem”, Hürriyet, 12 Kasım 2007.

¹¹⁷ Sami Kohen, “Komşu Nasihati”, Milliyet, 24 Şubat 2007; “Erdoğan'dan Tahran'a Nükleer Enerji Uyarısı”, Milliyet, 20 Şubat 2007.

¹¹⁸“Gül, Peres'i İran için ikna edemedi”, Milliyet, 13 Kasım 2007.

3.3.3 EKONOMİK İLİŞKİLER

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedicenad, 2007 senesinde Güney Horasan eyaletinin başkenti Bircand'da halka hitaben yaptığı konuşmada nükleer programa değinmiş, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 164 santrifüjden 3 bin santrifüje çıkararak devam ettirdiklerini açıklamıştır.¹¹⁹ Aynı dönemde Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri bölge dışında tarafsız bir yerde uranyum zenginleştirme önerisinde bulunmuşlar, ancak bu öneri İran tarafından sıcak karşılanmamıştır. İranlı yetkililer, hiçbir önerinin kendi topraklarında uranyum zenginleştirmeyi engelleyemeyeceği yönünde açıklamalar yapmıştır.¹²⁰

Artan genç nüfusuyla işsizlik oranının artması, halkın alım gücünde yaşanan düşüş ve Haziran 2007 tarihi itibariyle benzinin karneye bağlanması,¹²¹ Ahmedinecad döneminde yaşanan ekonomik sıkıntıların bir kısmını oluşturmaktadır. Ekonomik ve ticari yaptırımlarla İran hal kının yoksullaşarak yaşam kalitesinin düştüğü bir gerçektir. İstatistiklere göre, ülke genelinde fakirlik seviyesi %18 ve işsizlik oranı %13,2 civarındadır.¹²² 15-24 yaş arası genç kadın nüfusta ise işsizlik oranı, %30 civarındadır.¹²³ Aynı zamanda petrol zengini olan İran, yaptırımlar yüzünden rafinerilerini yenileyememekte, dolayısıyla günlük benzin ihtiyacını karşılayamadığı için benzin ihtiyacının %40'ını ithal etmektedir.¹²⁴

Ekonomik yaptırımların İran ekonomisindeki kısa vadeli sonuçları, İran'ın ABD'den başka ekonomik ve ticari işbirliği yapabileceği yeni ülkelerle bir nebze olsun hafifletilmiştir.

¹¹⁹ Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2007

¹²⁰ Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2007

¹²¹ İran Ülke Profili, Mart 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Iran.pdf> (Erişim tarihi 21 Nisan 2013) 2006 yılında İran'daki işsizlik oranının %11 civarındaydı. Bkz: Lionel Beehner, What Sanctions Mean for Iran's Economy?, 5 Mayıs 2006, <http://www.cfr.org/publication/10590/>

¹²² İran Ülke Profili, Mart 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Iran.pdf> (Erişim tarihi 21 Ağustos 2014)

¹²³ "Petrol Zengini İran Benzini Karneye Bağladı, Halk Sokağa Döküldü," Referans, 28 Haziran 2007, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=71733&KOS_KOD=7&ForArsiv1

¹²⁴ Akbar E. Torbat, "Impacts of the US Trade and Financial Sanctions on Iran," <http://som1.csudh.edu/depts/adjunct/atorbat/Article%20Jan-2005/Torbat%20j.1467-9701.2005.00671.x.pdf>, s.425

ABD ve İsrail gibi ülkelerden gelen tüm engelleme çabalarına ve içeride yaşanan siyasi kavgalara rağmen 2007 yılında Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin hızla geliştiği görülmüştür. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 8,056 milyon dolarla yeni bir rekor kırarken, imzalanan yeni doğalgaz, petrol ve elektrik enerjisi anlaşmalarıyla ilişkiler pekiştirilmiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Şubat 2007’de önemli bir gelişme yaşanmıştır. 6 Şubat tarihinde, bünyesinde barındırdığı İran’ın en büyük sivil ekonomik gücü olarak görülen İran Ticaret, Sanayi ve Maden Odası’ndan (ICCIM) bir heyet Ali Naci Khamushi başkanlığında İstanbul’a gelerek tarihte ilk defa Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile ortak toplantılar gerçekleştirdi. ICCIM başkanı Khamushi, toplantıda ülkesinde enerji alanında devlet tekelinin kalkmasının, vergi oranlarının düşürülmesinin ardından özel şirketler açısından çok iyi iş fırsatları doğduğunu belirteip, Türk firmalarını İran’da yaptırım yapmaya çağırdı.¹²⁵

TOBB ve Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu da, ortak oda kurma teklifine sıcak baktıklarını belirterek, Türkiye aleyhine gelişen ikili ticaret hacminin bu şekilde sürdürülmesinin mümkün olmadığını ifade etmiş ve İran’ın Türkiye’den daha fazla mal alımını teşvik etmesini ve ithalatta Türkiye’ye öncelik tanınmasını istemiştir. İran ile ticarete kara ulaştırması ve bankacılık konularında sürekli karşılaşılan sorunların en kısa sürede çözülmesi talebinde bulunulmuştur. Türk müteahhitlik firmalarının İran’da iş yapabilmesi için destek istemiş, eşit şartlarda rekabet ortamının sağlanarak Türk firmalarının farklı uygulamalara tabi tutulmasının önüne geçilmesini beklediklerini söylemişlerdir.¹²⁶

¹²⁵ “İran’dan Türkiye’ye çağrı: Gelin işbirliği yapalım”, Zaman, 6 Şubat 2007.

¹²⁶ “İran’dan Türkiye’ye çağrı: Gelin işbirliği yapalım”, Zaman, 6 Şubat 2007.

2007 yılında İran ile ticaretimizin geliştirilmesi açısından önemli bir gelişme de 2003 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması'nın (ECOTA) Pakistan ve Türkiye'nin ardından İran tarafından da 2007 Ağustos ayında onaylandı. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle gümrük vergilerinde büyük düşüşler olacaktı. Üç ülke arasındaki ticarete de bir patlama beklenmiştir.

Anlaşmaya göre, taraf ülkeler arasındaki ticarete söz konusu olan gümrük vergilerinin kademeli olarak indirilmesi ve sekiz yıl sonunda en yüksek vergi oranının %15'i geçmeyecek bir düzeye gelmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁷ Ayrıca Türkiye Vagon Fabrikaları Anonim Şirketi'nin (TÜVASAŞ) İran'a 122 milyon dolarlık vagon ihracatı gerçekleştirmesini öngören bir anlaşmaya imza atması olmuştur. İran'a 30 ay içerisinde 118 vagon teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁸

3.3.3.1 DOĞALGAZ ANLAŞMASI

2007 yılında Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler açısından en önemli gelişme Temmuz ortasında iki ülke arasında imzalanan doğalgaz mutabakat belgesi olmuştur.¹²⁹ Ankara ile Tahran arasında uzun süren görüşmelerin ardından 14 Temmuz tarihinde İran Petrol Bakanı Kazım Veziri Hamaneh ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler tarafından Ankara'da imzalanan bu mutabakat metni ile Türkmenistan ve İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması ve Türkiye'nin İran'daki üç gaz sahasından doğalgaz çıkarması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin doğalgaz alanında Rusya'ya olan bağımlılığının azalması ve gerçekleştirilebilirliği konusunda ciddi şüpheler ortaya çıkan Nabucco Projesi'nin yeniden canlandırılması anlamına gelen bu anlaşma ile İran, kendi toprakları üzerinden Türkmen gazının Avrupa'ya taşınmasına da yeşil ışık yakmış oluyordu.¹³⁰

¹²⁷ "Türkiye, İran ve Pakistan arasında gümrük vergileri düşecek", Hürriyet, 12 Ağustos 2007.

¹²⁸ "İran'a rekor vagon ihracatı", Yeni Şafak, 17 Kasım 2007.

¹²⁹ İmzalanan nihai bir anlaşma değil, bir ön anlaşma idi. Ferai Tınç, "İran ile gaz anlaşmasını araştırdım", Hürriyet, 16 Temmuz 2007.

¹³⁰ Tahran yönetimi yapılan görüşmeler sonucunda, kendi doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması konusunda Türkmen gazının kendi ülkesi üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya taşınmasına ve Türkiye'nin İran topraklarında doğalgaz çıkarmasına izin veriyordu. "Hilmi Güler: İran doğalgaz anlaşması gizli yapılmadı", Hürriyet, 15 Temmuz 2007.

Atılan bu imzalarla Türkiye'nin çok önem verdiği Nabucco Projesi çerçevesinde Avrupa'nın alması beklenen doğalgaz ihtiyacının karşılanması da güvence altına alınmış oluyordu.¹³¹ Enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma çabası içerisinde olan Avrupa ülkeleri açısından büyük önem taşımaktaydı, bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliği yolunda pozitif bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Yalnızca Avrupa'nın enerji ihtiyacı açısından değil Türkiye'nin kendi enerji arz güvenliği açısından da çok önemli bir adımdı.

Ancak bu mutabakattan ABD ve Rusya rahatsız olmuşlardır. Türkiye'nin doğalgaz tüketimindeki payı yüzde 70 civarında olan ve Avrupa'nın da en önemli enerji tedarikçileri arasında yer alan Rusya'nın Türkiye'ye verilen doğalgaz ihtiyacının karşılanmasındaki konumunu ve İran'dan kaynaklanan arz problemlerinde Rusya'nın devreye girerek Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu fazla gazı sorunsuz bir şekilde teslim ettiği gerçeğini de dikkate alarak, Rusya'yı rahatsız etmekten hassasiyetle kaçınmışlar, Türkiye'nin yaptıkları açıklamalarda İran'la imzalanan anlaşmanın ABD ve Rusya'yı hedef alan bir hareket olmadığını altı ısrarla çizilmiştir.

AB'nin artan enerji ihtiyacı ve bu alanda Rusya'ya olan bağımlılığının baskısı altında İran doğalgazı konusundaki olumsuz tutumunu değiştirmesi ve ABD'ye rağmen İran'dan gaz almaya karar vermesidir. Nabucco Projesi dışında Türkiye üzerinden Yunanistan ve İtalya'ya uzanan bir başka boru hattıyla bu ülkelere doğalgaz satışı yönünde bir anlaşmanın imzalanması da Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanan boru hatlarının doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında İran'a mutlaka ihtiyaç duyulacağına göstergelerinden biridir.¹³²

¹³¹ "Turkey, Iran reach Accord to carry gas to Europe", AFP, 15 Temmuz 2007.

¹³² Bu hattın Türkiye-Yunanistan bağlantısının açılışı 18 Kasım'da Başbakan Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Amerikan Enerji Bakanı Samuel Bodman ve Gürcistan Enerji Bakanı Alexander Khetaguri'nin katılımıyla İpsala Gümrük Sahası'nda yapılmıştır. Erdal Sağlam, "Güçlenen enerji kozumuz", Hürriyet, 19 Kasım 2007.

3.3.3.2 ELEKTRİK ANLAŞMASI

2007 yılında Türkiye ile İran arasında elektrik enerjisi konusunda varılan anlaşmalar olmuştur. 31 Mayıs tarihinde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler ile onun daveti üzerine Türkiye'ye gelen İran Enerji Bakanı Perviz Fettah arasında imzalanan işbirliği mutabakatı ile yaşanmıştır. Türkiye'nin İran'dan temin edeceği petrol ve doğalgaz ile hem bu ülke de hem de kendi ülkesinde kuracağı çevrim santralleriyle elektrik üretmesi ve üretilen elektrik enerjisiyle hem kendisinin hem de İran'ın ihtiyacının karşılanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹³³

İki ülkenin Bakanları, anlaşma ile birlikte enerji alanında iki ülke arasındaki işbirliğinin daha da arttırılması konusunda kararlılıklarını dile getirmişlerdir. Enerji Bakanı Hilmi Güler, Türkiye'nin İran'da yapmayı düşündüğü elektrik enerjisi üretimine yönelik yatırımların özel sektör tarafından da yap-işlet-devret modeline göre gerçekleştirilebileceğini ve bu yatırımların doğalgaz ve petrolden elektrik üretimi dışında hidroelektrik enerji üretimine yönelik barajlar kurulmasını da kapsayabileceğini ifade etmiştir. İran Enerji Bakanı ise Türkiye'nin yatırımcıları İran'da baraj ve çevrim santralleri kurmaya çağırması, İran'ın kanunlarının bu tür yatırımların yapılmasını teşvik edici şekilde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴

İran'la 2007 yılı içinde enerji konusunda ikinci bir adım da Enerji Bakanı Hilmi Güler'in Tahran ziyaretinde İranlı meslektaşlarıyla yaptığı görüşmelerde İran'dan yılda 6 milyar kwh elektrik alınması kararlaştırılmıştır. Türk özel şirketlerinin İran'da 2.000 megavat gücünde üç doğalgaz çevrim santrali ile 10.000 megavat gücünde hidroelektrik santralleri kurması konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹³⁵

¹³³“Türkiye ile İran, santral kurmak için el sıkıştı”, Zaman, 1 Haziran 2007.

¹³⁴“İran Enerji Bakanı, Güler'i ziyaret etti”, Zaman 31 Mayıs 2007; “Türkiye İran'da santral kuracak”, Hürriyet, 31 Mayıs 2007.

¹³⁵“Kesintiye İran çözümü”, Milliyet, 21 Ağustos 2007; “Doğalgazdan sonra İran'la elektrik anlaşması”, Zaman, 21 Ağustos 2007.

2007'nin en önemli elektrik anlaşması 20 Kasım tarihinde olmuştur. Türkiye'ye gelen İran Enerji Bakanı Perviz Fettah ile Türk meslektaşı Hilmi Güler arasında imzalanmıştır.¹³⁶ Buna göre, İran doğalgazı ile çalışacak olan ve her bir 2'şer bin megavat gücünde üç elektrik santralının ikisinin İran'da birinin de Türkiye'de yapılması, İran'dakilerde İranlı şirketin payının yüzde 51, Türk şirketinin payının yüzde 49, Türkiye'de ise bu oranların tersi kararlaştırılmıştır. Yatırım tutarının 10 milyar doları bulacağı tahmin edilen bu santrallerden Türkiye'nin önce yılda 1, ardından üretimin artırılmasıyla 4 milyar kwh elektrik alması söz konusu olacaktır.¹³⁷ Taraflar arasında imzalanan anlaşmayla ayrıca iki ülke arasındaki elektrik ticareti için yetersiz olan iletim hatlarının güçlendirilmesi işinin Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) tarafından yapılması kararlaştırılmıştır.¹³⁸

3.4 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2008

2008 yılı Türkiye ile İran arasında yeni adımların atıldığı ve önceki yıllarda kararlaştırılan işbirliği projelerinin olgunlaştırıldığı bir yıl olarak kendini göstermiştir. Bu işbirliğinin, önceki yıllarda olduğu gibi, özellikle güvenlik ve ekonomi alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. İki ülkenin PKK/PJAK terörüne karşı işbirliği, imzalanan yeni anlaşmalar ve ortak güvenlik komisyonu toplantılarıyla artırılırken Kuzey Irak'taki terörist hedeflere karşı eş zamanlı operasyonların gerçekleştirilmesinin yanında ortak operasyonlarda gündeme gelmiştir.

Türkiye, İran'a karşı muhtemel bir Amerikan ya da İsrail askeri operasyonunun sıkça gündeme geldiği 2008 yılında da böyle bir saldırıya karşı çıkmış; İran nükleer sorununun diplomatik görüşmeler yoluyla, şiddete başvurmadan çözülmesi konusundaki politikasını sürdürerek, bu konuda ABD ve İsrail'in pozisyonundan çok İran'ın pozisyonuna yakın durmaya devam etmiştir.

¹³⁶ "Turkey signs power deal with Iran despite US pressure", AFP, 20 Kasım 2007.

¹³⁷ "Türkiye, İran'da 10 milyar dolarlık elektrik santrali kurmaya hazırlanıyor", Zaman, 21 Kasım 2007.

¹³⁸ "İran'la elektrikte 'ülke çıkarı her şeyin üstünde' imzası attık", Hürriyet, 21 Kasım 2007; "Türkiye-İran elektrikli işbirliği anlaşması imzalandı", Hürriyet, 20 Kasım 2007.

Türkiye'nin sorunun çözümü konusunda üzerine düşeni yapması ve tırmandırma siyasetinden kaçınması yönünde Tahran yönetimine telkinlerde bulunmuş ve Ortadoğu'nun kitle imha silahlarından arındırılmış, ancak nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılabilirdiği bir bölge olması yönündeki politikasını sürdürmüştür.

Türkiye'nin İran'la gerek ekonomik gerekse güvenlik alanındaki ilişkilerini artırmaya yönelik bu adımlara karşı ABD ve İsrail gibi ülkelerden gelen tepkiler ve engelleme çabaları 2008 yılında da devam etmiştir.

Özellikle doğalgaz alanında Ankara ile Tahran arasında geliştirilen işbirliğinden duydukları rahatsızlığı her vesileyle dile getiren bu iki ülke,¹³⁹ bu tutumlarıyla Türkiye-İran ilişkilerinin şekillenmesinde en olumsuz faktör olmayı sürdürmüşlerdir. İran'ı yalnızlaştırmaya yönelik politikaları çerçevesinde Rusya'ya alternatif doğalgaz tedariki projelerinin, Avrupa Birliği'nin dışında tutulması için çaba harcayan Washington ve Tel Aviv yönetimlerinin, Bush iktidarı sona ermeden İran'a karşı bir askeri müdahale ihtimalini 2008'de daha fazla dile getirmeleri¹⁴⁰ Türkiye'yi tedirgin etmiştir.¹⁴¹

Türkiye hükümeti, dışarıdan ve ideolojik gerekçelerle içeriden gelen bütün tepki ve engelleme çabalarına rağmen 2008 yılında da İran'la ilişkilerinde rasyonel olan yolu tercih etmiş ve her iki ülkenin ve Ortadoğu'nun çıkarlarına uygun olacak şekilde İran'la işbirliğini temel alan politikasını pekiştirmiştir.

3.4.1 GÜVENLİK; TERÖRE KARŞI İŞBİRLİĞİ

2008 yılının güvenlik işbirliği açısından önemli adımlarından biri, Ankara'da başlayan 12. Türkiye-İran Yüksek Güvenlik Komisyonu toplantısında terör ve diğer suçlarla mücadele kapsamında imzalanan mutabakat zaptı olmuştur.¹⁴²

¹³⁹ Robert Tait, "Turkey pulls out of deal to buy Iranian gas under pressure from US", Guardian, 15 Ağustos 2008.

¹⁴⁰ "Unavoidable attack on Iran looms, says Israeli minister", Guardian, 6 Haziran 2008; Michael Hirsh, "Target: Iran?", Newsweek, 7 Mayıs 2008; Sheera Frenkel, "Israel 'prepared to attack' Iran nuclear plants", Times Online, 4 Aralık 2008.

¹⁴¹ Cengiz Çandar, "Cheney geliyor, niye geliyor, ne getiriyor", Hürriyet, 13 Mart 2008.

¹⁴² http://w3.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?id=3421

İmzalanan mutabakat zaptı ile taraflar, “bölgede artan terörist faaliyetlerin her iki ülkeye de zarar verdiğinin ve bu sorun ile mücadelede en etkin yöntemin istihbarat paylaşımı ve güvenlik işbirliği” olduğunun altını çizdikten sonra, bu alanda aralarındaki mevcut ilişkileri daha da derinleştirmeyi kararlaştırmıştır.¹⁴³

2008 yılında Türkiye ile İran arasında terörizmle işbirliğini de içeren önemli bir belgede, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Türkiye ziyareti sırasında 14 Ağustos’ta imzalanan “Uyuşturucu Kaçakçılığı, Organize Suçlar ve Terörizmle Mücadele İşbirliği Anlaşması” olmuştur.¹⁴⁴ Anlaşmada “taraflardan her birinin, karşı tarafın milli güvenliğini ve egemenliğini tehdit eden çeşitli suçlu gruplar, kişiler ve terör örgütlerinin organizasyon, tedarik, hazırlama, propaganda ve her türlü diğer faaliyetlerine karşı koyması” kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵ Aynı zamanda anlaşmada “terörizmin finansmanının engellenmesi yönündeki faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve terör örgütlerine barınma, eğitim, tedavi gibi maddi veya lojistik destek sağlayan kişi ve kuruluşlara yönelik iki ülke güvenlik birimlerince etkili mücadele yöntemlerinin geliştirilerek uygulamaya konulması” hükmü yer almıştır.¹⁴⁶ Anlaşmanın uygulanmasını denetlemek ve çıkabilecek sorunlara çözüm yolu göstermesi amacıyla bir Ortak Çalışma Grubu kurulmasını düzenlemiştir. Yılda bir defa olağan olarak toplanması öngörülmüş, bu kurula İran’dan İçişleri Bakanlığı Güvenlikten Sorumlu Bakan Yardımcısının ve Türkiye’den İçişleri Bakanlığı Müsteşarının başkanlık etmesi öngörülmüştür.¹⁴⁷

Türkiye ile İran arasındaki teröre karşı işbirliğinin önemli ayaklarından biri olan, karşılıklı olarak kendi topraklarında faaliyet gösteren teröristler hakkında istihbarat paylaşımı ve yakalanan teröristlerin karşılıklı teslimi uygulamaları 2008’de de devam etmiştir. Türkiye yakalamış olduğu İran uyruklu PJAK üyesi teröristleri İran’a teslim ederken, Tahran yönetimi de yakaladığı PKK mensuplarını Türkiye’ye teslim etmiştir.¹⁴⁸

¹⁴³ “Türkiye-İran teröre karşı işbirliği yapacak”, Sabah, 13 Nisan 2008

¹⁴⁴ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa

¹⁴⁵ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0671.pdf>

¹⁴⁶ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0671.pdf>

¹⁴⁷ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0671.pdf>

¹⁴⁸ “PJAK sorumlusu sıfır noktasında yakalandı”, Yeni Şafak, 20 Mart 2008.

2008 yılında İran ile sık sık gündeme gelen PKK/PJAK terörüne karşı ortak operasyon düzenlenmesi meselesi, iki ülkenin Kuzey Irak'taki terör örgütü mensuplarına karşı operasyonlarını koordineli bir şekilde yapmaları gerektiği dile getirilmiş ve bu doğrultuda hareket edildiğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın gerçekleştirdiği bir Irak ziyareti sırasında, “PKK ve PJAK’a karşı savaşma konusunda Türkiye, İran ve Irak’ın işbirliği yapması” yönündeki çağrısı da bu çerçevede değerlendirilmelidir.¹⁴⁹

İran ile Türkiye arasında PKK/PJAK terörüne karşı 2000’li yılların başında başlayan ve giderek artan işbirliği 2008 yılındaki bu adımlarla daha da güçlenmiştir.

3.4.2 İRAN’IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI

İran’ın nükleer çalışmaları Türkiye açısından önemli bir sorun teşkil etmemiştir. Ankara bu konuda önceki politikasını 2008 yılında da devam ettirmiş, sorunun uluslararası alanda bir çatışmaya dönüşmemesi için gerek Tahran yönetimine ve gerekse ABD ve diğer Batılı ülkelere diplomatik yöntemlerle çözümünü telkin etmiştir. İran’a yönelik muhtemel bir ABD ve İsrail saldırısı konusunda uluslararası medyada çıkan haberler, bölgesinde istikrar arayışı içerisinde olan Türkiye’yi rahatsız etmiş ve bu yönde olumsuz bir gelişmenin yaşanmaması için elinden gelen çabayı sarf etmiştir.

Nükleer sorunun barışçı çözümü konusunda Türkiye’nin önemli girişimleri olmuştur. Amerikan Başkanı Bush’un Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley’in Temmuz 2008’de Ankara ziyaretinden bir gün sonra, önce İran Dışişleri Bakanı Manuçer Mutteki’nin, ondan iki gün sonra da İran’ın nükleer konulardaki Başmüzakerecisi Said Celili’nin Türkiye’ye gelmesi ve aynı zaman da Ali Babacan’ın Tahran’a gitmesi Türkiye’nin sorunun çözümü konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁵⁰ Cenevre’de İran’ın nükleer çalışmalarına ilişkin yapılan kritik toplantıların yapıyor olması Türkiye’nin girişimlerini daha da önemli kılmaktadır.

¹⁴⁹ <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=17&Yil=2008&Ay=3>

¹⁵⁰ “Türkiye, İran nükleer krizinin diyalogla çözülmesi için her türlü yardıma hazır”, Zaman, 18 Temmuz 2008.

Türkiye'nin pozisyonunun Washington'dan çok Tahran'ın tutumuna yakın olduğunu ifade edebiliriz. İran görüşmeler yoluyla zaman kazanmak suretiyle nükleer çalışmalarına kesintisiz devam etmek isteyen bir politika izlerken, Bush yönetimindeki ABD, daha çok diplomatik, ekonomik ve gerekli gördüğünde askeri güç kullanmak yoluyla İran'ın nükleer çalışmalarından vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Sorunun diplomatik görüşmeler ve diyalog yoluyla çözümünü savunan Ankara, Amerikan yönetimini ve ona, İran'a karşı vakit geçirmeden, askeri güç kullanımı da dahil olmak üzere zorlayıcı tedbirler alması konusunda baskı yapan İsrail'i öfkeliendiren bir tutum içerisindeydi. ABD ve bu sorunda ona yakın hareket eden diğer Batılı ülkelere, kısmen onlarla benzer kaygıları paylaştığı ve sorunun çözümü konusunda gerçekçi ve yapıcı yollara başvurulması arzusunda olduğu mesajı vermeyi de ihmal etmemiştir.

Dışişleri Bakanı Babacan, İran'la hem de 5+1 Grubu¹⁵¹ üyeleriyle çok iyi ilişkilere sahip olan Türkiye'nin sorunun çözümü konusunda elinden gelen çabayı göstereceğini ve kolaylaştırıcı rolünü sürdüreceğini, "Türkiye'nin adı konulmamış bir arabulucu" konumuna geldiğini ifade etmiştir.¹⁵² Türk yetkililerinin İranlı muhataplarına nükleer sorun çerçevesinde görüşlerini aktardıklarını ve sorunun barışçı yollarla çözümü konusunda telkinlerde bulunmuşlardır.

2008 yılında Türkiye'ye gelen Ahmedinecad'ın, Cumhurbaşkanı Gül ile görüşmesinde ekonomik ve güvenlik işbirliği konuları yanında İran'ın nükleer çalışmaları da gündeme gelmiş, toplantıyı takip eden basın mensuplarının da soruları üzerine iki liderde bu konuya geniş yer ayırıp sorulara cevap vermişlerdir. İran Cumhurbaşkanı, ülkesinin nükleer meselesinin teknik veya hukuki bir sorun değil, siyasi bir sorun olduğunu, kötü niyetli olarak tanımladığı Amerikan hükümetinin İran'ın nükleer çalışmaları olmadığı dönemde de 30 yıldır "yalan bahanelerle" ülkesine karşı ambargo uyguladığını söylemiştir.

¹⁵¹ İran nükleer sorununun çözümü konusunda gündeme gelen "5+1 Grubu", BM Güvenlik Konseyi üyesi 5 devlet ile Almanya'dan oluşmaktadır.

¹⁵² "5 saat nükleer diyalog"

Ahmedinecad, Cenevre’de gerçekleştirilen görüşmelerin olumlu geçtiğini, bu süreçle birlikte diyalog yoluyla sorunun çözüme ulaştırılması şansının doğduğunu ve İran’ın bu sürecin güçlendirilmesi konusunda her türlü öneriye açık olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’nin de bu sorunun çözümü konusunda her zaman olumlu bir rol üstlendiğini vurgulayan Ahmedinecad, nükleer enerjiye bütün halkların gereksinim duyduğunu ve depoları nükleer bombalarla dolu ülkelerin başka ülkelerin nükleer teknolojiden yararlanmasını engellemeye çalışmasının hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

3.4.3 EKONOMİK İLİŞKİLER

2008 yılında İran’la ilişkilerde yaşanan sorunların “sıfır problem” politikasıyla aşılmasının ardından, bu ülkeyle geliştirilen ekonomik ilişkilerin yoğunluğu “maksimum çıkar”ın sağlanması konusunda önemli yol kat edilmiştir. Bu adımlar, gerek iki ülke arasındaki dış ticaretin olduğu düzeyde, gerekse bu ticaretin ve karşılıklı yatırımların artırılması için yapılan ziyaretlerin yoğunluğunda kendisini göstermiştir.

İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2008 sonu itibarıyla 10,2 milyar dolara çıkmıştır.

Yıl	İhracat	İthalat
2005	912.940.054	3.469.705.759
2006	1.066.901.631	5.626.610.156
2007	1.441.190.094	6.615.393.849
2008	2.029.759.634	8.199.688.999

TABLO 1 Türkiye’nin İran’la Dış Ticareti 2006-2008 (\$), (TUİK verilerinden derlenmiştir)

Dış Ticarete hızla gelen bu noktanın yeterli olmadığı, daha da artırılması gerektiği her iki ülke yöneticileri tarafından sürekli olarak dile getirilmektedir. 2008 Mayıs ayında Türkiye-İran Ekonomik İşbirliği toplantısı için kalabalık bir heyetle İran’a giden Dış Ticaretten sorumlu Bakan Kürşad Tüzmen, İran Dışişleri Bakanı Manuçer Mutteki ile yaptığı görüşme sonrasında 2011 yılı sonuna kadar Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin 20 milyar dolara çıkarılmasını hedeflediklerini ifade etmiştir.

¹⁵³ “İki Cumhurbaşkanı soruları yanıtladı”, Sabah, 14 Ağustos 2008.

Bu rakamın en az 7 milyar dolarının Türkiye'nin ihracatı şeklinde olması için çalıştıklarını, bu çalışmayı yaparken kara, deniz ve hava yolu bağlantılarının çok iyi yapılması, sınır kapılarındaki düzenlemeler, sınır ticaretinde yapılması gereken çalışmalar ve tercihli ticaret anlaşmasının yapılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁴

2008 yılı için Türkiye'nin İran'la olan dış ticaretinin yapısına bakıldığında, Türkiye'nin ihracatında 303 milyon dolarla “makine ve cihazlar” birinci sırayı alırken, 205 milyon dolarla “demir ve çelik” ikinci sırada ve 155 milyon dolarla “motorlu kara taşıtları” üçüncü sırada yer almıştır. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise 7,5 milyar dolar seviyesinde olan “mineral yakıtlar” açık farkla en büyük kalemi oluşturmuştur. Petrol ve doğalgaz ile diğer mineral yakıt türevlerinin Türkiye'nin İran'dan ithalatındaki payı %92 olmuştur. Türkiye'nin İran'a ihracatının çeşitli kalemlerden oluşmakta, İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise aynı çeşitlilikten bahsetmek mümkün değildir. Türkiye'nin ihracatında 100 milyon doların üzerinde tutara sahip olan yedi kalem ürün söz konusuysen, İran'ın ihracatında bu meblağda sadece 3 kalem ürün görülmektedir.

2000 yılında yaklaşık 10 milyar metreküp doğalgaz ithal eden Türkiye, 2008'de bu ithalatını 32,2 milyar metreküpe çıkarmıştır. Sekiz yıllık sürede yaşanan bu üç kattan daha fazla yükseliş, gelecek yıllarda, ekonomisi hızla büyüdüğü için Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının ulaşacağı boyutların göstermesi açısından önemlidir.¹⁵⁵

Yıl	Doğalgaz	LNG	Toplam
2000	10.080.00	4.742.00	14.822.00
2005	22.147.00	4.881.00	27.028.00
2006	25.339.00	5.402.00	30.741.00
2007	30.583.00	5.867.00	36.450.00
2008	32.200.00	5.593.00	37.793.00

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin İthal ettiği Doğalgaz, ve LNG Miktarları (milyon m³),
(<http://www.botas.gov.tr/index.asp>)

¹⁵⁴ “Ortak ticareti 20 milyar dolara çıkarmayı hedefliyoruz”, Hürriyet, 7 Mayıs 2008.

¹⁵⁵ <http://www.botas.gov.tr/index.asp>

Türkiye'nin artan doğalgaz ihtiyacını karşılamak için imzaladığı alım anlaşmaları gelecek birkaç yıllık süre içerisindeki tüketimini karşılaması açısından yeterli olabilecek gibi görünse de, son yıllarda kış aylarında, gerek İran'ın üretim ve taşıma kapasitesinin yetersizliklerinden ve gerekse Rusya'nın Ukrayna ile olan problemlerinden dolayı yaşadığı arz sıkıntıları bu alanda yaşanabilecek daha büyük sıkıntıların habercisi gibidir.

Yapılacak yeni anlaşmalarda, Türkiye'nin toplam doğalgaz ithalatında yaklaşık olarak üçte ikilik bir paya sahip Rusya yerine, sadece beşte birlik bir paya sahip İran'ın öne çıkarılması bu alandaki bağımlılığın dağıtılması açısından daha doğru olacaktır. Türkiye'nin enerji ihtiyacının giderilmesinde dünyanın bilinen doğalgaz rezervlerinin %40'ına sahip bu iki komşu ülkenin ana tedarikçiler olarak ortaya çıkması tamamen rasyonel bir tercihtir. Türkiye'nin, özellikle Rusya'ya göre doğalgaz konusunda çok daha az işbirliği yaptığı İran ile yeni anlaşmalar imzalaması ve bu ülkeden aldığı doğalgaz miktarını artırması kaçınılmazdır.

Türkiye'nin İran'la doğalgaz konusunda işbirliği yapması sadece kendi enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla hizmet etmemekte, aynı zamanda yılda 500 milyar metreküp doğalgaz tüketen AB ülkelerinin enerji ihtiyacının karşılanması konusunda da çok büyük önem arz etmektedir. AB'nin son yıllarda enerji tedariki konusunda sorunlar yaşadığı Rusya'ya bağımlılığını azaltabilmek için alternatif enerji kaynaklarına yönelme zorunluluğu, ABD ve bazı Avrupalı çevrelerden gelen eleştirilere rağmen İran'ı da gündeme getirmekte, İran'ın gündeme gelmesi ise Türkiye'nin bir geçiş ülkesi olarak öne çıkması sonucu doğurmaktadır. Türkiye'nin, İran doğalgazının Avrupa'ya aktarılmasında kullanılacak boru hatlarını topraklarından geçirmesi, bir yandan Ankara'nın uzun zamandır hedeflediği AB üyeliği konusunda konumunu güçlendirmesine yardımcı olurken, bir yandan da bu boru hatlarından elde edeceği kira gelirleri ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır. Bu faydalardan mahrum kalmak istemeyen bir Türkiye'nin İran ile doğalgaz konusunda işbirliği yapması rasyonel olarak bakıldığında kaçınılmaz olmaktadır.

3.5 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2009

Türkiye'nin önemli komşusu olan İran'la ilişkileri 2009 yılında da giderek artan bir şekilde dünyanın ilgisini çekmiştir. Bunun iki önemli nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, nükleer programından dolayı ABD ve İsrail başta olmak üzere birçok ülke tarafından bir tehdit olarak ilan edilen İran'la bu ülkeler arasındaki sorunun barışçı yollardan çözümü konusunda Türkiye'nin 2009 yılında belirgin bir şekilde çabalarını artırmasından ve bir aktör haline dönüşmesinden bahsedebiliriz. Türkiye'nin bu çabalarının, İran nükleer sorununun askeri güç kullanımı yoluyla çözülmesine odaklanmış bazı çevreleri rahatsız etmiştir. İkincisi ise, Türkiye-İran ilişkilerini ilgi odağı haline getiren başka bir boyut, Türk dış politikasına dair yaşanan "eksen kayması" tartışmalarıdır.

İki ülke 2009 yılında da ilişkilerini gerek ekonomik gerekse siyasi alanlarında da daha da geliştirerek bu "eksen kayması" tartışmalarının alevlenmesine zemin hazırlamıştır.

3.5.1 GÜVENLİK; TERÖRE KARŞI İŞBİRLİĞİ

Türkiye ve İran, ortak düşmanları olan terör örgütü PKK/PJAK'a karşı mücadele çerçevesinde 2009 yılında işbirliğini belirgin bir şekilde artırmıştır. Bu işbirliği, teröre karşı istihbarat paylaşımından, koordineli ve eş zamanlı operasyonlara kadar kapsamıştır.

2009 yılı başlarında PJAK konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Amerikan yönetiminin 5 Şubat 2009'da PJAK'ı terörist bir örgüt olarak ilan etmesi ona karşı birtakım yaptırımlar uygulamaya karar vermesiydi. "Bu kararla, PJAK'ın PKK ile olan terörist bağlantısını ortaya koyuyoruz ve Türkiye'nin vatandaşlarını saldırılara karşı korumasını destekliyoruz" açıklamasını yapan ABD'nin terör ve finans istihbaratından sorumlu Hazine Bakan Yardımcısı Stuart Levey, PJAK'ın 2004 yılında Kürt kökenli beş PKK mensubuna kurduğunu ve PJAK'ın 40 kişilik "merkezi komitesi" üyelerinin de PKK yöneticileri tarafından belirlendiğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁶ "ABD PJAK'ı terörist örgüt ilan etti", NTVMSNBC, 5 Şubat 2009.

Türkiye, bu kararı olumlu karşıladığını hem Genelkurmay hem de Dışişleri Bakanlığı sözcülerinin açıklamalarıyla dile getirerek, “Türkiye ile ABD arasında terörle mücadele alanında işbirliğinin sürdüğünü, PJAK’ın da ABD terör örgütleri listesine dahil edilmesinin, PKK/KONGRA-GEL ile yapılan mücadele sürecinde önemli bir aşama oluşturmasının umut edildiğini” ifade etmiştir.¹⁵⁷

“Havuç ve sopa” politikası çerçevesinde PKK’yı Türkiye’ye karşı kullanmak suretiyle Ankara’ya kendi politikalarını dikte ettirmeye çalışan Washington yönetiminin Obama’nın başkan olmasının ardından aldığı bu karar, son dönemde “sopa”dan çok “havuç”u öne çıkardığının yeni bir göstergesiydi. Özellikle Türkiye’nin desteğine daha fazla ihtiyaç duyan ve PKK’yı “sopa” olarak kullanmasına karşı direnç geliştiren bir Ankara’nın varlığını anlayan Amerikan yönetimi, bu konuda uzlaşmaya dönük adımlar atıyor, Türkiye’nin desteğini almaya çalışıyordu. Türkiye açısından bakıldığında ise, İran’a karşı faaliyet göstermek üzere kurulmasına rağmen PKK ile organik bağlara sahip bir örgüt olan PJAK’ın ABD tarafından desteklenmesi, yalnızca İran’a değil aynı zamanda Türkiye’nin güvenliğine karşı bir tavrıydı. Washington’un bu tavrını değiştirmesi, bu açıdan bakıldığında, Türkiye’nin güvenliğine zarar veren bir eylemine son vermesi anlamına geliyordu ve Ankara’dan olumlu bir tepki görmesi doğaldı. Türkiye’nin, ABD’nin PJAK’a desteğine son vererek bu örgütü terör örgütü olarak sınıflandırmasına olumlu yaklaşması, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun dış politika anlayışı açısından da doğal bir tavrıydı. Türkiye’nin arzuladığı “merkezi güç” konumuna gelebilmesinin ancak rekabet gücü yüksek bir “ticaret devleti” olmasından geçtiğini düşünen Davutoğlu, bunun da ancak Türkiye’nin bulunduğu bölgenin bir “barış havzası”na dönüşmesiyle mümkün olacağını görmekteydi. Bu durumda ABD’nin, PJAK’a verdiği desteğe son vererek bu örgütü terör örgütü olarak nitelendirmesi, Türkiye’nin yakın çevresinin “barış havzası”na dönüşmesi yolunda atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir.

¹⁵⁷ “Genelkurmay: PJAK’ın terör listesine alınması olumlu”, Yeni Şafak, 6 Şubat 2009; “Türkiye PJAK’ın ABD terör listesine alınmasından memnun”, İRNA, 6 Şubat 2009

PKK/PJAK gibi bir ortak düşmana sahip Türkiye ve İran arasında her geçen gün artan güvenlik işbirliği iki ülke arasındaki güven ilişkisinin artmasını sağlamıştır. Bu da “spill over” etkisiyle başta ekonomik olmak üzere diğer alanlara yayılarak “barış havzası”nın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.

3.5.2 İRAN NÜKLEER SORUNU KARŞISINDA TÜRKİYE’NİN TAVRI

İran’ın nükleer faaliyetleri çerçevesinde, bu ülkeyle İsrail, ABD ve diğer batılı ülkeler arasında yaşanan sorun konusunda Türkiye’nin tavrında 2009 yılında da gözle görünür bir değişiklik olmamıştır.

Türkiye’nin 2009 yılı içerisinde politikasını netleştirdiği görülmüştür. İran’da da Irak benzeri bir savaşın yaşanmasının Türkiye’ye ve bölgenin tamamına ekonomik ve güvenlik açısından çok büyük sıkıntılar getireceğini düşünen Ankara, böyle bir çatışmanın önlenmesi konusunda giderek daha fazla inisiyatif almaya başlamış ve sorunun çözümü konusunda çabalarını artırmıştır.

İsrail’in 27 Aralık 2008’de başlattığı Gazze saldırısında, siviller başta olmak üzere 1400’den fazla kişiyi öldürmesinin ardından iyice bozulan Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri de Türkiye’nin İran’ın nükleer programına yönelik politikasını etkilemiştir. Giderek kötüleşen ilişkiler nedeniyle artık İsrail yönetiminden gelen eleştirileri de dikkate almayarak İran konusunda daha bağımsız hareket etmeye yönelik Türkiye, bir yandan da saldırganlığını bir kez daha ispatlayan İsrail ve İran arasında bir çatışmanın önlenmesi için çaba sarf etmiştir.

Türkiye’nin 2009 yılının özellikle son aylarında giderek artan bir şekilde İran nükleer sorununun çözümü konusunda devreye girmesi, kendisini bir “arabulucu ve kolaylaştırıcı” olarak sunması, problemin barışçı yollardan aşılması konusunda sadece iyi niyet dileklerinde bulunmakla yetinmeyeceğinin, aksine bu konuda inisiyatif almak suretiyle taraflara diplomatik bir çözüm için baskı yapmaya devam edeceğini göstermiştir.

ABD’nin tutumu ise, Türkiye’nin İran’la iyi ilişkilerinden öteden beri rahatsız olan lobilerin, Ankara’nın İran nükleer sorununun çözümü konusunda giderek artan bir şekilde diplomatik çözüm için çaba sarf etmesi karşısında artan rahatsızlıklarını

Washington'un politikalarına yansıtıma çalıştıklarını ifade etmek gerekir. Sorunun çözümü konusunda baskı ve güç kullanımını tercih eden bu lobilerin, diyalog yoluyla çözümü öne çıkaran Türkiye'ye karşı Amerikan politikasının sertleşmesi yönündeki çabaları 2009 yılı boyunca başarılı olmamıştır.¹⁵⁸

3.5.3 EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin İran'a ihracatında 2009 yılında da önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Sadece 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusu olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise düşüş çok büyük olmuş, bir önceki yıla göre 4,8 milyar dolarlık bir azalma yaşanmıştır. Bu değerler Türkiye'nin İran'a yönelik ihracat sektörünün kriz zamanlarında bile sorun yaşamadan faaliyetlerine devam edebildiğini, buna karşılık İran'dan yapılan ithalatın krizlerden çok kolay etkilendiğini göstermektedir. Ekonomik krizden en fazla etkilenen sektör olan enerji alanında İran'dan yapılan ithalattaki düşüş, Türkiye'nin bu ülkeden ithalatındaki büyük azalmanın temel nedenini oluşturmuştur.

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam
2007	1.441.190.094	6.615.393.849	8.056.583.943
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	10.229.448.633
2009	2.024.759.496	3.405.896.177	5.430.655.673

Türkiye'nin İran'la Dış Ticareti 2007-2009 (\$) (TÜİK verilerinden derlenmiştir)

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin artırılması amacıyla 2009 yılında çok sayıda girişim söz konusu olmuştur. 2009 Ocak ayı sonunda İran'a resmi bir ziyarette bulunan Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen İran Ticaret Bakanı Mesud Mir Kazimi ile görüşmelerinde, Türkiye'nin İran'la karşılıklı ticaretin artırılmasına büyük önem verildiğini ve iki ülke arasında bir ekonomik ortak alan oluşturmak istediklerini bildirmişlerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ "Obama: Türkiye, İran konusunda destek olacak", BBC Türkçe, 7 Aralık 2009; "Crowley: Türkiye'nin İran'la güçlü ilişki kurması faydalı", Sabah, 16 Kasım 2009.

¹⁵⁹ "Tüzmen: İran ve Türkiye aralarındaki ilişkileri devam etmek amacındalar", İRNA, 29 Ocak 2009.

Ayrıca sınır ticareti konusunda yapılan çalışmaların tamamlandığını, Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin İran'ın lehine olacak şekilde dengesiz bir gelişme gösterdiğini, bunun giderilmesi için karşılıklı olarak gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve İran'ın Türkiye'den daha fazla ithalat yapması gerektiğini söylemiştir.¹⁶⁰

Türkiye ve İran arasında ekonomik işbirliğinin artırılması amacıyla 2009 yılında gündeme gelen, iki ülke sınırında bir serbest sanayi bölgesi kurulmasına yönelik açıklamalardır. Iğdır civarında iki ülkenin sınır bölgesinde kurulacak serbest sanayi bölgesinde sadece İran ve Türkiye değil, ileride Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Suriye'den firmalarında faaliyet göstermesi amaçlanıyordu. Türkiye'nin benzer sanayi bölgelerine sahip bir ülke olarak mevzuat ve hukuksal altyapısını oluşturma konusunda sorumluluk üstleneceği bu bölgede faaliyet gösterecek firmalara İran'ın da kendi iç piyasasındaki fiyatlardan enerji temin etmesi planlanmaktaydı.¹⁶¹

3.5.3.1 DOĞALGAZ İŞBİRLİĞİ

2009 yılında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde zaman zaman gündeme gelen bir konu da doğalgaz alanındaki işbirliği olmuştur. İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması, gerekse Türkiye'nin Güney Pars Doğalgaz sahasından gaz çıkarmasına ilişkin 2007'de varılan mutabakatın hayata geçirilmesi için uygulamaya dair adımların atılması gündeme gelmiştir. İran doğalgazının Nabucco projesine dahil edilmek suretiyle Avrupa'ya taşınması konusunda ABD'den ve onun etkisindeki bazı Avrupa ülkelerinden karşı çıkış devam etse de, böyle pahalı bir projenin dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip İran olmadan ekonomik açıdan yapılabilirliği sorgulanmaya devam etmiştir.

¹⁶⁰ “Tüzmen: İran'la bir ekonomik ortak alan oluşturmak istiyoruz”, Milliyet, 27 Ocak 2009.

¹⁶¹ “Türkiye-İran sınırında serbest sanayi bölgesi”, Fars Haber Ajansı, 20 Ekim 2009; “Nihat Ergün: İran-Türkiye sınırında serbest sanayi bölgesi kurmayı amaçlıyoruz”, İRNA, 26 Eylül 2009; Erdal Sağlam, “İran'la sınırda ortak sanayi bölgesi gündemde”, Hürriyet, 20 Ekim 2009.

Prag’da gerçekleştirilen “AB Güney Koridoru” başlıklı zirvesinde konuşma yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye’nin dost ülkeler ve ortaklarıyla başta Avrupa olmak üzere uluslararası toplum açısından önem taşıyan enerji projelerini hayata geçirmek için yoğun çaba harcadıklarını vurgulamış, Nabucco projesinin hayata geçirilmesinde, konjonktürün uygun olması durumunda İran’ın da yer alabileceğini söylemiştir.¹⁶² Ancak bu açıklamaya ve Türkiye’nin İran’ın da Nabucco’da yer almasının sağlanması yönündeki çabalarına rağmen 13 Temmuz 2009’da Ankara’da yapılan resmi imza törenine İran çağrılmadı.

ABD heyetinde yer alan Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Matthew Bryza, “Nabucco için İran gazına ihtiyaç olmadığını, Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak’tan gelecek gazın yeterli olduğunu” söyleyerek İran’ın bölgedeki enerji projelerinden dışlanmasına yönelik Amerikan politikasının devam ettiğini göstermiştir.¹⁶³

Bu arada Nabucco’ya dahil edilip edilmemesi tartışmaları yaşanırken, ABD’nin karşı çıktığı bir başka doğalgaz projesi olan, İran’daki gaz yataklarında Botaş’ın üretim yapması ve çıkarılacak gazın yarısının Türkiye’ye aktarılması konusunda da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Erdoğan’ın bu proje çerçevesinde İran’dan gelecek doğalgazın yaklaşık 35 milyar metreküp olmasının hedeflendiğini, Türkiye’nin İran’dan aldığı doğalgazın 7 milyar metreküp ile 10 milyar arasında değiştiğini ifade etmiş, 2014 yılında tamamlanması planlanan bu çalışmalar için 4 milyar dolar civarında yatırım öngördüklerini söylemiştir.¹⁶⁴

3.5.4 SİYASİ İLİŞKİLER

2009 yılında, işbirliği eksenli bir ilişki kurmak konusunda kararlı hareket eden iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştıran gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere örnek olarak, İsrail’in 2008 sonunda başlattığı ve Ocak 2009 ortasına kadar süren yoğun Gazze saldırısını gösterebiliriz.

¹⁶² “Gül: Konjonktür uyarıya Nabucco’ya İran’da girebilir”, Milliyet, 9 Mayıs 2009.

¹⁶³ Zeynep Güranlı, “ABD’den İran gazına yeşil ışık yok”, Hürriyet, 13 Temmuz 2009.

¹⁶⁴ “Erdoğan: Türkiye-İran arasında çok ciddi anlaşmalara imza atılmıştır”, İRNA, 4 Kasım 2009.

Öteden beri İsrail'in Ortadoğu Bölgesindeki saldırgan politikalarından rahatsız olan ve bu rahatsızlığını da zaman zaman İsrail'i hedef alan çok sert açıklamalarıyla gösteren Tahran yönetimi, Gazze saldırıları karşısında İsrail'e sert tepki gösteren Türkiye'nin tutumundan çok memnun olmuştur. Türkiye gibi, Ortadoğu'daki önemli bir ülkenin İsrail'in saldırgan politikaları karşısında daha fazla sesini çıkarmaya başlaması, İsrail'in haksız politikalarına son verebilmesi konusunda İran'ın bir müttefik kazandığı şeklinde yorumlanıyordu.¹⁶⁵

29 Ocak'ta Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu çerçevesinde düzenlenen bir panelde Başbakan Erdoğan'ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile İsrail'in Filistinlilere karşı saldırıları yüzünden tartışması, Filistinli çocuklara ve sivil halka yaptıkları zulmü yüzüne karşı söylemesi ile birlikte, panel yöneticisini protesto ederek toplantıyı terk etmiştir. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad yayımladığı bir mesajda Başbakan Erdoğan'a hitaben, "*Cesurca tavrınız, gerçekleri açıkça ifadeniz, Filistin bölge ve adaletten yana tavrınız dünya halkları için mutluluk ve heyecan yaratmıştır. Acizane, büyük İran halkının temsilcisi olarak cesurca tutumunuzdan dolayı sizi tebrik ediyorum. Allah'tan siz, Türk devleti ve milleti için sağlık ve başarılar diliyorum*" ifadeleriyle memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁶⁶

İki ülkenin bölge sorunlarına yönelik tutumlarının bu şekilde birbirine yaklaşması ve özellikle İsrail'in saldırgan politikaları konusunda benzer yaklaşımlar içerisinde olmaları Türk-İran ilişkilerinin gelişimi konusunda son dönemde oluşan olumlu havayı daha da pekiştirmiştir. Türkiye, Batılı ülkeler gibi, İran yönetimini suçlayan ve seçim sonuçlarını sorgulayan bir tutum takınmak yerine, seçimlerin meşruiyetini kabul eden ve İran'da istikrarı destekleyen bir politika izlemiştir.

¹⁶⁵ "İsrail saldırısı Türkiye'yi İran'a yaklaştırdı", Milliyet, 23 Ocak 2009.

¹⁶⁶ "Ahmedinecad'dan Erdoğan'a teşekkür", Yeni Şafak, 31 Ocak 2009.

3.6 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2010

3.6.1 İRAN İLE İLİŞKİLER; İRAN NÜKLEER SORUNU

2010 yılında Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler açısından en önemli gelişmeler, İran'ın nükleer çalışmaları dolayısıyla bu ülkeyle ABD ve diğer Batılı ülkeler arasında yaşanan sorunun giderilmesi konusunda Türkiye'nin Brezilya ile ortak girişimleri çerçevesinde yaşanmıştır. İran'ın nükleer çalışmalarından duyduğu rahatsızlık giderek artan Washington'un, bu ülkeye karşı yaptırımlara destek vermesi konusunda Ankara üzerindeki baskısını her geçen gün artırması, Türkiye'nin İran nükleer sorununun diplomasi yoluyla çözümü konusunda çabalarını yoğunlaştırmasına yol açmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme konusunda kaydettiği her yeni gelişme ABD ve diğer Batılı ülkelerin bu ülkeye karşı baskısını artırırken, İsrail'in İran'a karşı bir askeri operasyon yapacağı yönündeki iddiaların da giderek daha fazla dile getirilmesi sonucunu doğurmuştur. İsrail ile son dönemde yaşadığı sorunlar nedeniyle Washington yönetimiyle de daha hassas hale gelen ilişkilerinde belli bir dengeyi korumak isteyen Türkiye için İran konusunda ABD'den gelen talepler oldukça önemliydi.¹⁶⁷ Kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını gerekçe göstererek, ABD'nin İran'ı yalnızlaştırma politikasına uzun bir süre destek vermeyen ve bu konuda Washington ile çatışmayı göze alan AK Parti hükümeti, İran nükleer sorununun barışçı yollardan çözümüne katkıda bulunmak suretiyle hem Ortadoğu bölgesini istikrarsızlığa sürükleyecek çatışmaları önlemeyi hem de ABD ile arasında yaşanabilecek büyük gerginliklere mani olmayı amaçlıyordu. Çünkü Türkiye'nin İran konusundaki ABD ile uyumlu olmayan politikası, bu ülkedeki çeşitli çevrelerde giderek daha fazla eleştiri konusu olmaktaydı ve bu çevreler Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini sorgulayarak Obama yönetiminden Ankara'ya karşı daha sert bir pozisyon almasını talep etmekteydiler.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Birand, "Erdoğan, İran için, neden bu kadar risk alıyor?", Milliyet, 15 Nisan 2010.

Giderek büyüyen ve silahlı bir müdahaleye dönüşme riski artan İran nükleer sorununun bölge ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından muhtemel olumsuz sonuçlarının önlenmesi için çaba sarf eden Türkiye, 2010 yılında bu çabalarını gözle görülür bir şekilde artırmıştır. Barışçı çözüm konusunda dünya politikasının bir başka yükselen aktörü olan Brezilya'nın da desteğini alan Türkiye, hem İran'ı hem de ABD ile diğer Batılı ülkeleri tatmin edecek bir çözüme ulaşılması konusunda çok ince bir politika yürütmüştür. Bu politikayı yürütürken de gerek ülke içerisinden gerekse de dışından hem övgüler hem de ağır eleştirilerle karşılaşmıştır. Amaçları gerçekten sorunun barışçı yöntemlerle çözümü yoluyla Ortadoğu bölgesi ve dünyanın Irak Savaşı'na benzer bir felaketi yaşamaması olan çevreler, Türkiye ve Brezilya'nın girişimlerini cesur ve çok olumlu çabalar olarak överken, asıl gayeleri AK Parti hükümetini yıpratmak, İran yanlısı Batı karşıtı göstermek ve İran'ın hakkaniyete dayalı bir çözüme razı edilmesi yerine bu ülkeye diz çöktürerek uluslararası sistemin hakim yapısına itaat etmesini sağlamak olan çevreler ise çözüm konusunda atılan adımları ağır bir şekilde eleştirmişlerdir.¹⁶⁸

2010 yılının ilk aylarında Türkiye'nin çözüm konusundaki arabuluculuk girişimleri devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Aralık 2009 sonunda görüştüğü İran Dışişleri Bakanı Manuçer Muttaki ve ABD Başkanı Barack Obama'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı James Jones ile 6-7 Şubat tarihlerinde katıldığı Münih Güvenlik Konferansı'nda bir kez daha görüşmüştür.¹⁶⁹ Konferansta yaptığı görüşmede oldukça ılımlı bir tavır sergileyen Muttaki, Davutoğlu ile görüşmesinde nükleer takas konusunda önce tarafları bağlayacak bir anlaşma yapılması gerektiğini ifade etmesinin yanında, Türkiye'nin bu konuda devreye girmesine sıcak baktıklarının işaretlerini vermiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ “Die neuen “Blockfreien” auf dem Weg in eine unheilige Allianz”, Die Welt, 23 Mayıs 2010; “İran zaman kazanmak için Türkiye'yi kullanıyor”, Hürriyet, 18 Mayıs 2010.

¹⁶⁹ “Münih fare doğurdu”, Milliyet, 7 Şubat 2010.

¹⁷⁰ “Nükleer pazarlıkta İran'dan ılımlı sinyal”, Hürriyet, 7 Şubat 2011.

Davutoğlu'nun gerçekleştirdiği bu görüşmelerden kısa bir süre sonra, Amerikan Dışişleri Bakanı Sözcüsü Philip Crowley 11 Şubat'ta yaptığı bir açıklamada, İran konusundaki yaklaşımları farklılaşsa da, *“Türkiye'nin İran'ın nükleer sorununun çözümünde gösterdiği gayreti takdir ettiklerini”* ve *“Türkiye'nin Batı ile bölge arasında oynadığı köprü rolüne değer verdiklerini”* ifade etmiştir.¹⁷¹

Nükleer sorunun çözümü konusunda gerçekleştirdiği mekik diplomasisi çerçevesinde İran'a giden Davutoğlu ile görüşen İran Dışişleri Bakanı Muttaki de, Türkiye'nin bu konuda gösterdiği çabalardan övgü ile söz ederek Ankara'nın İran nükleer sorununun çözümü konusunda gelecek dönemde büyük katkıları olacağını ifade etmiştir: *“Türkiye, İran'ın tutumuna aşına ve bu nedenle de diğerlerinin İran'ı daha iyi anlamasına yardımcı olabilir....Bu, diğerlerinin aklındaki soru işaretlerinin giderilmesine yardımcı olabilir. Türk dostlarımızı önemli danışmanlar olarak görüyoruz”*.¹⁷² demiştir.

ABD ve müttefiklerinin Tahran yönetimine, koşullarını kendilerinin belirledikleri nükleer takasa razı olması konusundaki baskıları da artmıştır. Bu konuda Moskova'nın da desteği yanlarına alan ABD ve Fransa, Davutoğlu'nun çözüm için Tahran'da bulunduğu sırada Birleşmiş Milletlere gönderdikleri bir mektupta, elinde bulunan düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirme kararı alan ve bu konuda ilk parti üretimi tamamlandığını açıklayan İran'ın bu adımlarının, Tahran yönetiminin asıl niyeti hakkındaki endişeleri artırdığını ifade etmişlerdir. İran'a karşı yeni yaptırım hazırlıkları çerçevesinde bir adım olarak gören İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, bu adımların başarısız olacağını, nükleer takas konusunda görüşmelerin devam ettiğini ve İran'ın adil bir çerçevede yakıt takasına hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, iyi niyete sahip olmamakla suçladığı karşı tarafın İran'a nükleer reaktörü için zamanında yakıt sağlamaması durumunda ülkesinin bu konuda kendi ihtiyacı olan yakıtı üreteceğini söylemiştir.¹⁷³

¹⁷¹ “Türkiye'nin İran'daki rolüne değer veriyoruz”, Yeni Şafak, 13 Şubat 2011.

¹⁷² “İran'dan Türkiye'ye nükleer ışık”, Hürriyet, 16 Şubat 2011.

¹⁷³ “Batı'dan BM'ye İran mektubu”, Hürriyet, 16 Şubat 2011.

Amerikan yönetimi sadece Tahran üzerindeki baskıyı artırmakla kalmamış, aynı zamanda İran'ın geri adım atması konusunda kendisine destek vermesini bekledikleri Türkiye'den taleplerini de artırmıştır. 2010 Şubat ayı içerisinde Ankara'ya gelen iki üst düzey Amerikalı yetkili (Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı William Burns ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndaki daimi temsilcisi Büyükelçi Glyn Davies), Tahran'a karşı uyguladıkları "baskı ve ikna" politikalarına Türkiye'den bekledikleri katkıyı tekrar ifade etmişler ve İran konusunda Güvenlik Konseyi'nden çıkarmayı planladıkları yeni ve daha ağır yaptırımlar konusunda hazırlık çalışması yapmışlardır.¹⁷⁴

Bu gelişmeler, 2010 Nisan ayında Washington'da yapılacak olan nükleer zirve toplantısını daha da önemli hale getirmiştir.¹⁷⁵ Zirve öncesinde ABD Başkanı Barack Obama'nın ülkesinin yeni nükleer stratejisine yönelik açıklamaları, İran konusunda yaşanan gerginliğin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yeni stratejiye göre, nükleer silahlara sahip olmayan ülkelere karşı bu silahların kullanımını ihtimal dışı bırakan ABD'nin, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (Non-Proliferation Treaty-NPT) uymayan ülkeleri bu kapsam dışında bırakması, İran ve Kuzey Kore'ye karşı nükleer silah kullanılabileceği yorumları yapılmasına neden olmuştur.¹⁷⁶

2010 Nisan ayı ortalarında Washington'da gerçekleştirilen Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde ABD, İngiltere, Fransa ve İsrail gibi ülkeler İran'a karşı yaptırımların sertleştirilmesi konusunda diğer katılımcıların desteğini sağlamaya çalışırken, İran'ı daha fazla radikalleştirecek ve sorunun barışçı yollarla çözümünü zorlaştıracak adımlar atılmasına karşı çıkan Türkiye kendisine güçlü bir destekçi bulmuştur. Brezilya Devlet Başkanı Lula da Silva ve Dışişleri Bakanı Celso Amorim ile zirve arasında yapılan görüşmelerde İran nükleer sorununun diplomatik yollarla çözümü konusunda güçlü bir kanaat oluşmuştur.

¹⁷⁴ Zeynep Gürçanlı, "ABD İran'a yaptırım için bastırıyor, Türkiye direniyor", Hürriyet, 23 Şubat 2010.

¹⁷⁵ "İki lider İran için kapıştı", Milliyet, 14 Nisan 2010.

¹⁷⁶ "Tahran'a tehdit Çin'e ince mesaj", Zaman, 7 Nisan 2010.

Sorunun çözümü konusunda askeri güç kullanımına karşı çıkan iki ülke, İran'a karşı uygulanan yaptırımların daha da ağırlaştırılmasına yönelik olarak Güvenlik Konsey'inden yeni yaptırım kararı çıkarılmasına da destek vermeyeceklerini belirtmişlerdir.¹⁷⁷

Başbakan Erdoğan, zirve toplantısı başlamadan önce yaptığı konuşmada, Ortadoğu bölgesinde nükleer silah istemediklerini ifade eden Erdoğan, bu silahların dünyada yayılmasına karşı mesajlarını da zirve toplantısı sırasında iletceklerini söyleyerek silahlanmaya yapılan yatırımların yoksulluğun ortadan kaldırılması için harcanması konusundaki taleplerini belirtmiştir. Erdoğan ayrıca, UAEK'nın İran konusundaki açıklamalarında da, İran'a karşı daha sert yaptırımlara gerekçe teşkil edecek şekilde bu ülkenin nükleer silah yapmaya çalıştığı yönünde kesin tespitler olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁸

Başbakan Erdoğan, başta Amerikan Başkanı Obama ile görüşmesi olmak üzere, Nükleer Güvenlik Zirvesi kapsamında gerçekleştirdiği bütün temaslarda İran'a karşı yeni yaptırımlara itiraz etmiştir.¹⁷⁹ Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Zirve sonrasında basın mensuplarına yaptığı açıklamada, ABD ve diğer "5+1 Grubu" üyelerinin, o dönemde Güvenlik Konseyi üyesi olan Türkiye'yi İran'a karşı çıkarmayı düşündükleri yeni yaptırımlar konusunda bilgilendirmediklerini eleştirerek, içeriğini bilmedikleri bir paket hakkında kendilerinden bir cevap beklenmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu ayrıca, uranyum takası çerçevesinde sorunun barışçı yollarla çözümü konusundaki diplomatik çabalara devam edilmesi gerektiğini belirtmiş ve muhtemel yeni yaptırımların Türkiye için olumsuz sonuçlara dikkat çekmiştir: "ABD'yi kastetmiyorum ama binlerce mil uzaktaki bir ülke kolayca yaptırım kararı alabilir. Ancak bir komşu ülke olarak, çok fazla çıkara ve bağlantıya sahip ülke olarak bu konuda ciddi endişelerimiz var" demiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ "45. Brezilyalı yetkili: Obama, Türkiye ve Brezilya'nın İran'a karşı yaptırımlara sıcak bakmadıklarını gördü", IRNA, 14 Nisan 2010; "Obama'ya Erdoğan ve Lula freni", Hürriyet, 14 Nisan 2010.

¹⁷⁸ "İslami terör olmaz, İslam ile terör birbirine zıttır", Yeni Şafak, 12 Nisan 2010.

¹⁷⁹ "CNN: Erdoğan, İran'a yaptırımı reddetti", Milliyet, 13 Nisan 2010.

¹⁸⁰ "Davutoğlu'ndan BM'ye İran eleştirisi", Hürriyet, 14 Nisan 2010.

Brezilya'daki görüşmelerden sonra Tahran'a giden Davutoğlu İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, Dışişleri Bakanı Muttaki ve Nükleer konulardaki Başmüzakereci Said Celili ile yaptığı görüşmelerde, sorunun bütün taraflarca kabul edilebilecek bir çözüme ulaştırılabilmesi için nükleer takasın Türkiye'de gerçekleştirilebileceğini İran'ın da bu konuda vakit kaybetmeden Ankara'nın teklifine olumlu cevap vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Davutoğlu, Türkiye ve tüm bölgeyi olumsuz etkileyecek gelişmelerin önüne geçebilmek için Tahran'ın somut adımlar atması gerektiğini düşünmekteydi. Bu aşamada Tahran'dan beklenen somut adım ise, sorunun çözümü konusunda son dönemde gerçekçi bir alternatif olarak konuşulan, İran'ın düşük oranda zenginleştirmiş olduğu çok miktardaki uranyumu elinden çıkarması karşılığında kendi nükleer reaktörleri için gerekli olan yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş olan uranyumu Batılı ülkelerden alması, yani nükleer takas formülüydü.¹⁸¹ Bu takas işleminin her iki tarafında güvendiği bir ülke olan Türkiye'de gerçekleştirilmesi, Ankara'nın Tahran'a sunduğu somut teklifti. Davutoğlu'nun Tahran ziyaretinden sonra basın mensuplarına yaptığı açıklamada, İran'ın iyi niyetini gösterecek adımlar atmasını çok önemli olduğunu ifade etmiştir: *“Bir iki aylık süre var. ‘Şeffaf olduğunuzu gösterecek adımlar atarak bu yaptırımlardan kurtulabilirsiniz. Atabileceğiniz birtakım adımlar var, bunları yaparak güven ortamı yaratabilirsiniz’ dedik. Diplomatik yollarla sorunun çözümü için her türlü adımı atmaya hazırız ancak, sizin de bunu istemeniz gerek. İran, şeffaf olduğunu göstermeli ve nükleer silah istemediğine ilişkin söylemi destekleyecek adımlar atmalı.”*¹⁸²

O dönemde Türkiye ve Brezilya'nın girişimlerinin kendisini yeni ve oldukça ağır BM yaptırımlarından kurtaracak tek ciddi alternatif olduğunu fark eden Tahran yönetimi, Batılı ülkelerin tutumlarına karşı duyduğu bütün güvensizliğe rağmen bu iki ülkenin çağrılarına karşılık vermeyi tercih etmiştir.

¹⁸¹ “Davutoğlu çözüm için çok umutlu”, Zaman, 21 Nisan 2010.

¹⁸² “Haziran'a kadar iyi niyet gösterin”, Hürriyet, 22 Nisan 2010.

3.6.2 TAHRAN ANLAŞMASI

Türkiye ve Brezilya Dışişleri Bakanlarının İran nükleer sorununun çözümü konusunda Mayıs ayı içerisinde yoğunlaştırdığı çabaların sonuç vermesi için 16-17 Mayıs tarihi önemli bir tarih olmuştur.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu 16 Mayıs tarihinde İran'a giderek burada İran Dışişleri Bakanı Muttaki ile saatle süren görüşmeler yapan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Brezilya Dışişleri Bakanı CELSO Amorim İran'ın son çekincelerini de ortadan kaldırmak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Sonuçta görüşmelere Başbakan Erdoğan ve Brezilya Devlet Başkanı Silva'nın da katılımıyla zorlu bir görüşme maratonunun ardından Tahran Anlaşması diye bilinen ortak deklarasyon, 17 Mayıs 2010 tarihinde imzalanabilmiştir. Üç ülke Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan ve 10 maddeden oluşan anlaşmanın önemli düzenlemeleri şunlardı.¹⁸³

-Anlaşmanın 1. Maddesinde taraflar, NPT'ye bağlılıklarının altını çizdikten sonra, bu anlaşmanın "ilgili maddeleriyle uyumlu olarak, İran İslam Cumhuriyeti dahil tüm taraf devletlerin ayrımcılık yapılmadan barışçı amaçlarla nükleer enerjiyi, araştırma, üretme ve kullanma hakkına" sahip olduklarını vurgulamışlardır.

-2., 3.ve 4. Maddelerde anlaşmanın özünü oluşturan nükleer yakıt değişiminin barışçı nükleer işbirliğini başlatacak bir araç olduğu ifade edildikten sonra, çözüm yolunda atılan bu adımın İran'ın NPT'den kaynaklanan haklarını tehlikeye atacak girişimlerin önüne geçmesi beklentisi dile getirilmiştir.

-5., 6. ve 7. Maddelerde, planlanan nükleer yakıt değişiminin detayları açıklanmıştır. Buna göre, takas işleminin başlayabilmesi için öncelikle İran'ın düşük oranda zenginleştirilmiş olduğu 1200 kilogram uranyum Türkiye'de muhafaza altına alınacaktı.

¹⁸³http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa.

İran'ın taahhüt ettiği gibi, bu 1200 kilogram düşük oranda zenginleştirilmiş olan uranyumu Türkiye'ye teslim etmesi için Viyana Grubu (ABD, Rusya ve Fransa) ve UAEK'nın Tahran Anlaşması'nı kabul ettiklerini açıklamaları ve 120 kilogramlık daha yüksek oranda zenginleştirilmiş nükleer yakıtı İran'a verilmek üzere Türkiye'ye teslim edeceklerini kabul etmeleri gerekiyordu. Bunun ardından Türkiye, İran'ın 1 ay içerisinde kendisine teslim edeceği 1200 kg düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu, Viyana Grubu'nun 120 kg daha fazla zenginleştirilmiş uranyumu kendisine teslim etmelerinin ardından UAEK'ya verecekti. Son aşamada ise bu 120 kiloluk uranyum Türkiye tarafından İran'a verilecekti. Viyana Grubu'nun, Tahran Araştırma Reaktörü için gerekli olan bu 120 kilogramlık uranyumu teslim etmesi için öngörülen süre bir yıldır.¹⁸⁴

-Anlaşmanın 8. Maddesinde, kararlaştırılan şartlara “saygı gösterilmediği takdirde, İran'ın talebi üzerine, Türkiye'nin süratle ve şartsız olarak İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu İran'a iade edeceği” öngörülmüş, 9. Ve 10. Maddelerinde ise, Türkiye ve Brezilya'nın sorunun çözümü konusunda İran'ın görüşmelere açık tutumundan duydukları memnuniyet dile getirilmiş ve tarafların, birbirlerinin yapıcı rollerine ilişkin övgü ifadeleri yer almıştır.

Başbakan Erdoğan anlaşmanın imzalanmasının ardından yaptığı açıklamada, izlemiş olduğu olumlu tavırla anlaşmanın imzalanmasını mümkün kılan ve Türkiye'ye güvenen İran yönetimine teşekkür etmiştir. Ayrıca, Üç ülke arasında varılan bu anlaşmanın Ortadoğu bölgesi ve bütün dünya için çok büyük öneme sahip olduğunu belirtmiş, anlaşmanın uygulanabilirliği konusundaki eleştirileri dürüst olmamakla suçlamıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Tüm tarafların kabul etmesinin ardından anlaşmanın uygulanması şu adımlarla olacaktı:1- İran bir ay içerisinde 1200 kiloluk düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'ye teslim edecek, 2- Viyana Grubu 120 kiloluk daha yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyumu bir yılı geçmeyecek bir sürede Türkiye'ye teslim edecek, 3- Türkiye İran'ın teslim ettiği uranyumu UAEK'ya verecek, 4- Türkiye Batılı ülkelerin teslim ettiği uranyumu İran'a verecek. “İran ile tarihi imza: Uranyum takası Türkiye'de yapılacak”, Zaman, 17 Mayıs 2010.

¹⁸⁵ “İran yönetimine teşekkür ediyorum”, Hürriyet, 18 Mayıs 2010.

İran çözüm konusunda üzerine düşeni yerine getirmiş ve bu ülkeye karşı uluslararası yaptırımların gündemden kalkması gerekiyordu. İran, bu adımıyla, uluslararası toplumun beklentilerine olumlu cevap verdiğini göstermiştir. İran'la ilgili şüpheler ortadan kalkmıştı.

Türkiye, İran ve Brezilya tarafından çözüm konusunda atılmış büyük bir adım olarak görülen Tahran anlaşmasının geçerli olabilmesi için “5+1 Grubu”na mensup ülkeler tarafından kabul edilmesi gerektiğinden, bu ülkelerin anlaşmaya nasıl tepki göstereceği önemliydi. Bu ülkelerin anlaşma konusundaki açıklamalarına bakıldığında, Çin ve Rusya'nın genel olarak olumlu bir tutum içinde oldukları, ABD ve diğer Batılı ülkelerin ise anlaşmayı yetersiz olarak nitelendirdikleri görülür.

Amerikan yönetimi Türkiye ve Brezilya'nın çabalarını görmezden gelerek yeni bir yaptırım konusunda çalışırken Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-Mun, Başbakan Erdoğan ve Brezilya Devlet Başkanı da Silva'nın İran nükleer sorununun çözümü yönünde harcadıkları diplomatik çabaları takdir ettiğini ifade etmiştir: *“Bu (uranyum takas anlaşması), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) ve uluslararası toplumun daha geniş bir şekilde konuya dahil olması halinde, sorunun müzakereler yoluyla çözümü yönünde atılan olumlu bir adım olabilir.”*¹⁸⁶

Ortadoğu bölgesinin ve dünyanın çok önemli bir sorunu olan İran nükleer sorununun özellikle bölge ülkelerine çok büyük zararlar verecek şekilde çatışmaya dönüşmeden çözümü konusunda gerçekten ciddi gayretler sarfeden Türkiye, bu gayretlerin başta Washington olmak üzere neredeyse bütün Batılı ülke başkentlerinde ABD'nin “pişmiş aşına su katmak”¹⁸⁷ şeklinde algılanmasından çok rahatsız olmuştur. Başbakan Erdoğan yapılan anlaşmanın çözüm yolunda kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğunu vurgulayan girişimlerde bulunmuş, bu çerçevede ABD ve Rusya Başkanları başta olmak üzere birçok ülke lideriyle telefon görüşmesi yaparak 26 ülke liderine Tahran Anlaşması hakkında bilgiler içeren mektuplar yazmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ “Erdoğan ve Silva'nın çabalarını takdir ediyorum” Yeni Şafak, 19 Mayıs 2010.

¹⁸⁷ Cengiz Çandar, “ABD'nin pişmiş aşına su katmak”, Hürriyet, 21 Mayıs 2010.

¹⁸⁸ “Erdoğan, Putin'le uranyum konusunu görüştü”, Zaman, 19 Mayıs 2010; “Erdoğan'dan 26 lidere nükleer mektubu”, Yeni Şafak, 22 Mayıs 2010.

Türkiye ayrıca Brezilya ile birlikte BM Güvenlik Konseyi'ne de bir ortak mektup göndererek, sorunun barışçı yöntemlerle çözümünü engelleyecek tedbirlerden kaçınılması ve diplomatik girişimlere şans verilmesini istemiştir.¹⁸⁹

Türkiye'yi Ortadoğu bölgesinde merkez aktör ülke olarak tanımlarsak, bu coğrafyadaki uçan kuştan haberi olması gerekir. İran'la ilişkilerin ekonomik çıkar boyutu olduğu gibi milli çıkarlarımızda vardır. Çünkü İran ekonomisi ile bütünleşmek istiyoruz bu nedenle İran'a ambargo uygulamaları Türkiye'nin milli çıkarlarına zarar verecektir. Kendimizi karşı tarafın yerine koyup düşünürsek İran'a yaptırımda ısrarlı olurlarsa bunu mazur göremeyiz.

Sonuç olarak, Türkiye çok net bir şekilde “insani temel ilkeler” ve “milli çıkarları” çerçevesinde konuya yaklaştığını ve bu çerçeveden bakıldığında sorunun barışçı yöntemlerle çözülmesi için çaba sarf etse de, dünya politikasına “güç politikası” perspektifinden bakmaya alışık olan Batılı ülkelerdeki bazı çevreler, Türkiye ve Brezilya'nın çabalarını kendi nüfuz alanlarına ve politika tarzlarına bir müdahale olarak gördükleri için bu girişimlerden çok rahatsız olmuşlardır.

3.6.3 YENİ YAPTIRIMLAR VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Türkiye ve Brezilya'nın aracılığıyla imzalanan nükleer takas anlaşmasını yeterli bulmayan ve hatta İran'a karşı izledikleri güç politikasını sorgulayan bir araç olarak gördükleri bu anlaşmadan rahatsız olan ABD ve diğer Batılı devletler bu anlaşmaya hiç şans vermeden Güvenlik Konseyi'nden çıkaracakları yeni bir yaptırım kararına yoğunlaşırken, anlaşmanın uygulanmasını kendi “itibarları” açısından zaruri gören Türkiye ve Brezilya ise İran'a karşı daha ağır yaptırımları öngören bir kararın alınmasını engellemek ve soruna çözüm arayışlarında Tahran Anlaşması'nın esas alınmasını sağlamak için çalışmışlardır.

¹⁸⁹ “Türkiye ve Brezilya, İran nükleer programının diplomatik çözümüne şans vermesini istedi”, IRNA, 20 Mayıs 2010.

Özellikle Türkiye açısından, komşusu ve ekonomik ilişkilerini canlandırmak istediği İran ile uzun yıllardan beri müttefiki ve Ortadoğu politikalarında önemli bir aktör olan ABD arasında denge kurmak çok önemliydi. AK Parti hükümeti, İran konusunda izlemiş olduğu politikanın Türkiye ve bölge açısından doğabilecek zararların önlenmesi konusunda en doğru yol olduğuna inanıyordu; ancak diğer taraftan da önemli bağlara sahip olduğu Amerikan yönetimiyle arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesini istemiyordu. Bu nedenle, ülkesindeki İsrail lobisi ve şahinlerin de etkisiyle İran'a karşı sert yaptırımlar konusunda kararlı bir tutum izleyen Obama yönetimini, gerginliği daha da artıracak bu politikasından vazgeçirmek için son ana kadar Washington ile bütün görüşme kanalları açık tutulurken, bir yandan da, Türkiye'nin bu politikaya destek vermesinin, birilerinin iddia ettiği gibi, Ankara'nın artık Batı dünyasına sırtını dönmek istediğinin bir işareti değil, gerçekten sorunun barışçı yöntemlerle çözülebileceğine olan inancından kaynaklanan bir tavır olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı sert yaptırımların görüşülmesine yakın zamanda, Amerikan yönetimi ve diğer Batılı ülkeler kendi açılarından baktıklarında, Türkiye ve Brezilya'nın, "nükleer silah elde etmeye çalışarak dünya barışını tehdit eden" bir ülke olarak gördükleri İran'ın yanında değil, "İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı çıkarak dünya barışını korumaya çalışan(!)" kendileriyle birlikte hareket etmesini bekliyorlardı. Türkiye içindeki bazı kesimler de, Ankara'nın artık müttefiki ABD ile fundamentalist İran arasında bir tercih yapma noktasına geldiğini ve bu tercihin ABD olması gerektiğini, aksi takdirde Türkiye'nin çok olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalacağı düşüncesindeydiler. 2009'dan beri hız kazanan "eksen kayması" tartışmaları da hem içeride hem de dışarıda iyice alevlendirilerek hükümet baskı altına alındı.

Bütün bu baskılar ve olumsuz havaya rağmen Erdoğan hükümeti Tahran Anlaşması'ndaki imzasının arkasında durdu ve BM Güvenlik Konseyi'nde 9 Haziran'da yapılan oylamada Brezilya ile birlikte İran'a karşı yaptırımların ağırlaştırılmasını öngören karar tasarısına ret oyu kullandı.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Cengiz Çandar, "Türkiye'nin hesaplı "Hayır'ı", Hürriyet, 11 Haziran 2010.

Lübnan'ın çekimser oy kullandığı oylamada aralarında Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesiyle Almanya'nın da bulunduğu 12 ülke olumlu oy kullanarak tasarının 1929 sayılı Güvenlik Konseyi kararı olarak kabul edilmesini sağladılar.¹⁹¹ Bu karar alınmadan birkaç saat önce Viyana Grubu olarak adlandırılan ABD, Fransa ve Rusya'nın Tahran Anlaşması konusunda kendilerine gönderilen mektubu reddetmeleri zamanlama açısından ilginçti. Bu ülkelerin kendilerine Türkiye, Brezilya ve İran tarafından sunulan nükleer takas teklifini reddettiklerini Güvenlik Konseyi kararından hemen önce açıklamaları, yaptırım dışında çözüm konusunda yeni girişimlere süre tanımak istemediklerinin göstergesi olarak yorumlandı.

Güvenlik Konseyi kararına verilen tepkilere bakıldığında, farklı kesimlerin soruna yaklaşımları çerçevesinde farklı tepkiler verdiği görülmüştür. Türkiye'nin tepkisine bakılacak olursa, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bir televizyon kanalına yaptığı açıklamalarda yaptırım kararıyla birlikte artık Tahran Anlaşması'nın bir hükmü kalmadığı yönündeki yorumlara karşı çıkarak, Türkiye ve Brezilya'nın verdikleri ret oyuyla anlaşmanın yürürlükte kalmasını mümkün kıldıklarını söylemiştir. Türkiye'nin izlediği politikanın ABD ile sorunlara yol açacağı yönündeki görüşleri de reddeden Davutoğlu, Türkiye'nin bu konuda herhangi bir gizli gündemle hareket etmediğini, anlaşılır ve net bir tavır içerisinde olduğunu, bu tavrın sürekli olarak Amerikan yönetimine aktarıldığını ve Ankara'nın attığı adımlarla "*Amerikan Başkanı Obama'nın politikalarının önünü açtığını*" söylemiş, "*tüm bu çabadan sonra, bir günde 18 saat süren müzakerelerden sonra kimsenin Tahran'da varılan anlaşmanın yok sayılmasını bekleyemeyeceğini*" ifade etmiştir.¹⁹²

¹⁹¹ "UNO verschaerfen Sanktionen gegen den Iran", Stern, 9 Haziran 2010.

¹⁹² "Davutoğlu: Verdiğimiz oyla, Tahran Anlaşması yürürlükte kaldı", Zaman, 10 Haziran 2010.

Başbakan Erdoğan'da Türkiye'nin Brezilya ile birlikte çözüm yolunda attığı adımların Washington yönetimini rahatsız etmemesi gerektiğini düşünmekteydi. Erdoğan, Türkiye'nin Güvenlik Konseyi'ndeki tutumunun ABD ile ilişkilere yansımaları konusunda ise, *"Türkiye'nin misyonunu ve önemini en iyi idrak edebilecek ülkelerden birisi"* ve *"kadim dostumuz"* diye tanımladığı *"ABD ile sadece kağıt üzerinde değil dünyanın dört bir yanında çok boyutlu işbirliği ağı bulunduğu"* altını çizdikten sonra, zaman zaman ortaya çıkan farklılıkların kullanılan yöntemlerden veya öncelik sıralamasından kaynaklandığını söylemiş ve ABD yönetiminin, Türkiye'nin duruşunun, işbirliğini daha da etkin hale getirecek bir mahiyet taşıdığını çok iyi anlaması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁹³

Türkiye ve Brezilya'nın 1929 sayılı Güvenlik Konseyi kararına olumsuz oy kullanmasının Amerikan tarafından nasıl algılandığına gelince, Türkiye'nin bu tavrı Türk-Amerikan ilişkilerinde derin bir çatlığa neden olmamıştır. ABD'deki yöneticiler Ankara'nın tutumundan hoşnut olmasa da, Türkiye gibi Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'da birçok konuda işbirliği yaptıkları önemli bir ülkeyle, İran ya da İsrail gibi konularda yaşanan görüş ayrılıkları yüzünden aralarının ciddi şekilde bozulmasını istemiyorlardı. Ülke içerisindeki değişik kesimlerden gelen sert açıklamalar ve yorumlara rağmen¹⁹⁴ ABD hükümeti sözcüleri Türkiye ve Brezilya'nın 'hayır' oylarının kendileri açısından bir 'hayal kırıklığı' olduğunu belirtmenin ötesine gitmediler.

İran'a yaptırım kararının hararetli savunucuları arasında yer alan Fransa'nın Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner de, Güvenlik Konseyi'nin yeni yaptırımlarının İran nükleer sorununun çözümü konusunda diyalogun reddi anlamına gelmediğini, aksine *"Tahran ile diyalogun gerekliliğinin teyidi"* olarak görülmesi gerektiğini ifade ederek, bundan sonra izlenecek yolda Türkiye ve Brezilya'nın çabalarından yararlanabileceğini ipuçlarını vermiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ "Tahran Anlaşması Obama mektubundan farklı değil", Star, 16 Haziran 2010.

¹⁹⁴ "Türkiye uysal müttefikten dikene dönüşüyor", Hürriyet, 9 Haziran 2010; "Ahmedinejad'la yan yana poz vermemeliydi", Hürriyet, 17 Haziran 2010.

¹⁹⁵ "Kouchner: Yaptırımlar diyalogun gerekliliğinin teyidi", Zaman, 10 Haziran 2010.

Güvenlik Konseyi'nde alınan yaptırım kararı, İran'ın uranyum üretimi ve ticareti ile ilgili faaliyetlerine, ağır silahlar ve füze sistemleri başta olmak üzere İran'a belirli silahların satışına ve bu ülkenin nükleer alandaki çalışmalarını finanse etmesine yardımcı olacağı düşünülen yurtdışındaki finansal faaliyetlerine geniş kısıtlamalar getirirken, BM üyesi bütün ülkelerin bu karara destek vermesi çağrısı yapılıyordu. Türkiye de Brezilya gibi, Güvenlik Konseyi Kararı'na karşı çıksa da kararla birlikte getirilen düzenlemelere uyacağını açıklamıştır.¹⁹⁶ Yaptırım kararı diplomatik çözüm konusunda çalışan iki ülke ve İran'da önemli bir hayal kırıklığına yol açsa da, nükleer takas temelli çözüm arayışları yılsonuna kadar devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin bütün çalışmalarına rağmen 2010 sonuna kadar taraflar arasında sorunun barışçı yollardan çözümüne ilişkin doğrudan müzakerelerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır.

3.6.4 EKONOMİK İLİŞKİLER

İran Türkiye'nin en kalabalık nüfusa sahip komşusu olarak Türkiye'nin ihracat sektörü açısından çok önemli bir pazar konumundadır. Ülkenin 2007 yılında yalnızca 700 milyon dolar, 2009 yılında da 3 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı almış olması, bu açıdan henüz büyük fırsatlara sahip olduğunu göstermektedir. Gerek BM yaptırımları ve gerekse ABD ve AB gibi güçlerin uyguladığı tek taraflı yaptırımlar yüzünden dünya piyasalarına entegrasyon konusunda ciddi sıkıntılar yaşayan İran, Türkiyeli yatırımcılar açısından önemli imkanlar sunmaktadır.¹⁹⁷ Bu imkanları değerlendiren Türk firmaları başta enerji olmak üzere bir çok farklı alanda İran'da yatırımlar yaparak, hem kendileri büyük miktarlarda kazanç sağlamışlar hem de iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır.

¹⁹⁶“Gül: BM'nin İran'a yaptırımları bizi de bağlıyor”, Hürriyet, 22 Eylül 2010.

¹⁹⁷ Yusuf Türkoğlu, “2011 Yılı Hedef Ülke İran: Pazar Fırsatları, Potansiyel İşbirliği Alanları”, Ortadoğu Analiz, Aralık 2010, s.75.

İran'la ticaretin, toplam nüfusları 150 milyona yaklaşan bu iki ülkenin arasında olması gereken noktaya çıkarılması konusunda çabalar 2010 yılında da devam ettirilmiştir. 2009 yılında yaşanan krizle birlikte 5,4 milyar dolar seviyesine gerileyen iki ülke ticareti 2010 yılında 10,7 milyar dolara çıkarak kriz öncesindeki düzeyin üzerine yükselmiştir. Türkiye açısından sevindirici olan ise, İran'a olan ihracatın kriz öncesine göre yaklaşık yüzde 50 artması, buna karşılık ithalatın kriz öncesindeki düzeyin gerisinde kalmasıydı. Bu sayede Türkiye İran ile olan dış ticarete çok büyük boyutlarda olan dış ticaret açığını biraz olsun azaltmıştır. Bu açığın petrol ve doğalgaz ithalatından kaynaklandığının altını bir kez daha çizmekte fayda ardır. Türkiye'nin 2010 yılında İran'dan yaptığı ithalatın yaklaşık yüzde 88'ini petrol, doğalgaz ve petrol yan ürünleri oluşturmuştur.¹⁹⁸ Buna karşılık Türkiye'den İran'a yapılan ihracat bir ürün grubuna yoğunlaşmayıp çeşitli kalemlerden oluşmuştur. Türkiye'nin ihracatında öne çıkan ürün grupları demir-çelik, makine ve teçhizat, mineral yakıt ürünleri ile plastik ve plastik eşyalardır.¹⁹⁹

Türkiye'nin Toplam Ticaretinde İran'ın Payı (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	İran'a İhracat	İran'ın Payı %	Toplam İthalat	İran'dan İthalat	İran'ın Payı %
1970	588	5,2	0,88	947	0,03	0,03
1980	2.910	84	2,88	7.909	802	10,1
1990	12.959	495	3,81	22.302	492	2,20
2000	27.774	235	0,84	54.502	815	1,49
2007	107.271	1.441	1,34	170.062	6.615	3,88
2008	132.027	2.029	1,53	201.963	8.199	4,06
2009	102.142	2.024	1,98	140.928	3.405	2,41
2010	113.883	3.044	2,67	185.544	7.645	4,12

Kaynak: TÜİK ve WTO Time Series on international trade

¹⁹⁸ TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri veri tabanı, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2=&report=IHT0153.RDF&p_kod=3&p_ulke1=616&p_fasil1=&p_yil1=2010&p_kod1=4&p_dil=1&desformat=html&ENVID=disticaretEnv

¹⁹⁹ http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2=&report=IHT0153.RDF&p_kod=3&p_ulke1=616&p_fasil1=&p_yil1=2010&p_kod1=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=disticaretEnv

İran'ın Toplam Ticaretinde Türkiye'nin Payı (Milyon Dolar)

	Toplam İhracat	Türkiye'ye İhracat	Türkiye'nin Payı %	Toplam İthalat	Türkiye'den İthalat	Türkiye'nin Payı %
1970	2.403	0,03	0,001	1.662	5,2	0,31
1980	12.338	802	6,50	12.246	84	0,68
1990	19.305	492	2,54	20.322	495	2,43
2000	28.739	815	2,83	13.898	235	1,69
2007	88.733	6.615	7,45	44.942	1.441	3,20
2008	113.668	8.199	7,21	57.401	2.029	3,53
2009	78.830	3.405	4,31	50.469	2.024	4,01
2010	100.900	7.645	7,57	62.670	3.044	4,85

Kaynak: TÜİK ve WTO Time Series on international trade

İki ülke arasındaki ticarete 2009'a göre yüzde 100 oranında bir artış gerçekleşse de, 10,7 milyar dolarlık ticaret hacminin Türkiye ve İran'ın genel ekonomik büyüklükleri ve nüfus potansiyelleri açısından bakıldığında halen daha çok düşük düzeyde olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Satın alma gücü paritesi açısından bakıldığında GSYM toplamları 1.950 milyar dolara ulaşan iki ülke arasındaki ticaret hacminin yalnızca 10,7 milyar dolar olması, Türkiye ve İran'ın ekonomik alanda işbirliğini ne kadar ihmal ettiklerinin açık bir göstergesidir.²⁰⁰ Yaklaşık aynı nüfus potansiyeline sahip olan Almanya ile Fransa'nın GSYM toplamları yaklaşık 5.260 milyar dolar iken (Türkiye ile İran toplamının yaklaşık 2,7 katı) aralarındaki ticaretin 250 milyar dolar civarında olması (Türkiye ile İran ticaret hacminin yaklaşık 23 katı) asıl sorunun Türkiye ile İran'ın ekonomik büyüklüklerinden değil birbirleriyle ekonomik ilişkileri geliştirme konusundaki ilgisizliklerinden kaynaklandığını göstermektedir. İran'ın dış ticaretinde Türkiye'nin payının (2010'da yüzde 6,5) Türkiye'nin dış ticaretinde İran'ın payına (2010'da yüzde 3,5) göre yaklaşık iki kat daha fazla olduğu düşünülürse bu ilgisizliğin daha çok Türkiye tarafından kaynaklandığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

²⁰⁰ GSYH rakamları Dünya Bankası tarafından açıklanan rakamlardır. The World Bank: World Development Indicators database. World Bank 01 July 2011. <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP-PPP.pdf>

Ancak Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin ve bu çerçevede özellikle ticaretin artırılması konusunda önemli engeller olduğunun da altını çizmek gerekir. Bu engellerden en önemlisi, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin İran'a karşı uyguladığı yalnızlaştırma politikası ve bu çerçevede gerek kendi kararlarıyla gerekse de BM Güvenlik Konseyi'nden çıkardıkları kararlarla bu ülkeye karşı yaptırım uygulamalarıdır. Bu ülkeler Türkiye gibi ülkeleri de bu yaptırımlara uymaları konusunda baskı altına almaktadırlar. Türkiye özellikle ABD ve AB'nin İran'a karşı ilan ettikleri ve müttefiklerinin de uymasını bekledikleri yaptırımlara elinden geldiğince karşı koymuş; kendi çıkarlarını ve ihtiyaçlarını gerekçe göstererek İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Ancak bu nedenle sürekli olarak bazı kesimler tarafından “eksen kayması” ve “Batıya sırtını dönme” suçlamalarıyla karşılaştığından dikkatli hareket etmek zorunda kalmış ve bazı sektörlerde İran'la işbirliğinden kaçınmıştır.

İran ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önündeki bir diğer engel ise Tahran yönetiminin uygulamış olduğu yüksek gümrük vergileridir. “Tekstilde yüzde 100, otomotivde yüzde 70, mobilyada yüzde 10 ila 55, tarım ürünlerinde yüzde 25, gıdada yüzde 15, makinelerde yüzde 10-30, kimyada yüzde 10” olarak uygulanan gümrük vergileri bu ülke ile ticaret yapmak isteyen Türk firmaları açısından ciddi zorluklar oluşturmaktadır.²⁰¹

²⁰¹ Yusuf Türkoğlu, “2011 Yılı Hedef Ülke İran: Pazar Fırsatları, Potansiyel İşbirliği Alanları”, Ortadoğu Analiz, Aralık 2010, s.75.

3.7 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2011

2011 yılının Türkiye-İran ilişkileri açısından, Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" anlayışına dayalı politikasını uygulamaya başlamasından itibaren geçen en sorunlu yıl olduğudur. Ankara'nın başta komşuları olmak üzere, bütün ülkelerle ilişkilerinde çatışma ve güç politikası yerine işbirliğini öne çıkaran bir yaklaşım içerisinde olmasının doğru olduğu bu yaklaşımın Türkiye'nin de bir parçasını oluşturduğu Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar bölgelerini Avrupa Birliği benzeri bir "barış havzası"na dönüştürmek için tek gerçekçi model olduğu düşünülmesi gerekir. Avrupa Birliği'nin oluşturduğu barış ve hukuk alanının devamı için Almanya ve Fransa'nın işbirliğinin devamı ne kadar önemliyse, Ortadoğu sorunlarının çözümü ve bu bölgede benzeri bir barış alanının oluşturulması için de Türkiye ile İran'ın işbirliği o kadar önemlidir.

Ankara'nın Tahran'ın da sürekli olarak bölge sorunlarının bölgesel aktörlerin inisiyatifiyle çözülmesinin daha doğru olacağını, bölge dışı aktörlerin müdahalelerinin daha olumsuz sonuçlara yol açacağını vurguladıklarını düşününce, iki önemli bölgesel aktör olarak Türkiye ve İran'ın işbirliği içerisinde olmasının ne kadar gerekli olduğu daha iyi anlaşılır.

İki ülkenin, bu işbirliğini sağlamak için 2002'den beri sarf ettikleri çaba ve her türlü eleştiriye karşı koyarak atmış oldukları adımlara rağmen, 2011 yılında birden rüzgarın tersine esmeye başlaması ve bazı medya organlarında çok abartılı ve çoğu zaman kasıtlı da olsa iki ülke arasında çatışma ve savaş ihtimalinden bahsedilmesine varan haberlerin yayınlanması, Ortadoğu da kalıcı işbirliğine dayalı bir politika izlemenin ne kadar zor olduğunu bir kez daha göstermiştir. 2010 yılında İran ile geliştirdiği işbirliği nedeniyle içeride ve dışarıda "eksen kayması" suçlamalarına maruz kalan Türkiye yönetimi, 2011 yılında, en azından kamuoyunun önemli bir kesiminin gözünde, İran ile çatışma riskiyle karşı karşıya olan bir aktöre dönüşmüştü.

Hükümetin izlemiş olduğu işbirliğini önceleyen dış politika çizgisinde bir değişiklik olmadığı düşünülürse, gerçekte böyle bir çatışma riski olmamasına rağmen, bu yönde bir algının oluşmasını sadece iki ülke arasında çatışmacı bir ilişkiyi arzu eden bazı kesimlerin medyayı da kullanarak bu yönde bir algı inşa etmeye çalışmalarının bir

ürünü olarak görmek yanlış olur. Bunu böyle görmemizi sağlayan dört önemli nedenden bahsedebiliriz:

1-Gerek siyasetçi gerekse bürokrat olarak iki ülkenin yönetim kadrolarında bulunan bazı aktörlerin zaman zaman yapmış oldukları açıklamaların bu algıyı beslediğini ifade etmek gerekir. Bu türden açıklamalar, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin yürütülmesinden asıl sorumlu olan yetkililerin bütün çabalarına rağmen iki ülke arasında zaman zaman sorunlu bir atmosferin oluşmasına yol açmıştır. İki ülke ilişkilerinin yürütülmesinden asıl sorumlu olan, Başbakan, Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanları özellikle çıkar çatışmalarının olduğu durumlarda gerginliğe yol açmayacak bir dil kullanma konusunda hassas davranmalar da, genellikle diplomatik dili kullanma inceliğine ve sorumluluğuna sahip olmayan alan dışı bazı yetkililerin diplomatik üsluptan uzak ve sorumsuzca açıklamaları iki ülke arasında oluşan gerginliğin temel sebeplerinden birini oluşturmuştur. İran Dini Lideri Ali Hamaney'in askeri danışmanı Tümgeneral Yahya Rahim Safevi'nin Ekim 2011'de "Amerika'nın hedefleri doğrultusunda hareket etmekle" suçladığı "Türk devlet adamlarının İran ve Suriye'ye yönelik tavırlarını yanlış" bulan açıklaması, İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu üyesi Muhammed Kevseri'nin yine Eylül ayında Türkiye'nin NATO Füze Savunma Sistemi çerçevesinde topraklarına erken uyarı sistemleri yerleştirmesine yönelik kararını "İsrail'i korumayı amaçlayan bir girişim" olarak nitelendiren ve "Türkiye'nin hassas dış politika konularındaki çifte standardının net bir örneği" şeklinde itham eden açıklaması ²⁰² iki taraftan da gelen fevri çıkışların olumsuz etkisine işaret etmektedir. Türkiye ve İran basınında maalesef bazıları Batılı yorumcuların görüşlerini aktarıyor. Bazıları da uluslararası konularda gerekli bilgilere sahip olmadan kendi sorumlulukları dışında görüş beyan ediyor. Her iki ülkede de bilinçsizce görüş beyan etmeler yanlış anlamalara neden oluyor. "İran'da son dönemde bazıları sorumluluk alanları dışında ve bilmeyerek Türkiye ile ilgili görüş beyan ettiler. Biz, bu görüşlerin tamamını reddediyoruz."²⁰³

²⁰² "İranlı yetkili: Türkiye çifte standart yapıyor", Hürriyet, 25 Eylül 2011.

²⁰³ "Türkiye hakkında sorumsuzca açıklama yapanları uyardık", Hürriyet, 14 Aralık 2012.

2-İran'da giderek şiddetlenen iç siyasi mücadelenin farklı güç aktörlerini ortaya çıkarması ve bu aktörlerin sık sık dış politikayı ve bu çerçevede Türkiye ile ilişkileri içerdeki üstünlük mücadelesinde bir araç olarak kullanmaları da Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan sorunların önemli bir kaynağı olarak görülebilir. Gerek uluslararası politikadaki İran'a özgü sorunlarda (Lübnan, Suriye ve Irak gibi) Tahran'da yaşanan güç mücadelesinin farklı aktörlerinin her birinden farklı seslerin yükselmesi Ankara için İran'ı zor bir muhatap haline getirmektedir. 1990'larda iç politik kavgalardan dolayı dış politikada tek sesle konuşamayan Türkiye İran için zor bir muhatap iken, 2011'den itibaren aynı sorunu yaşayan İran Türkiye için zor bir muhatap haline gelmiştir.

3-Türkiye ile İran arasında 2011 öncesinde söz konusu olan olumlu atmosferin devam etmesine engel olan ve ilişkilerde gerginliğe neden olan bir başka faktör ise Arap Baharı ya da Devrimleri olarak adlandırılan olaylar çerçevesinde bazı Arap ülkelerinde yaşanan gelişmelere iki ülkenin farklı yaklaşımları olmuştur. Tahran yönetimi stratejik gerekçelerle ve insan haklarını görmezden gelerek Suriye'de diktatör Beşar Esad yönetimine açık bir şekilde destek verip, yine stratejik ve insan haklarına ilişkin gerekçelerle Bahreyn ve Yemen'de ABD ile yakın ilişkilere sahip olan el-Halife ve Ali Abdullah Salih yönetimine karşı mücadele eden muhalefete destek verirken, Türkiye insan hakları gerekçesiyle Suriye'deki Esad yönetimine karşı mücadele eden muhaliflere verdiği desteği stratejik gerekçelerle Bahreyn'deki muhaliflerden esirgemekteydi. Bahreyn konusundaki bu tutumu, Arap Baharı konusundaki genel söylemi dikkate alındığında, Ankara'yı Tahran'dan gelen eleştirilere de maruz bırakmış, İran'ın özellikle Suriye konusunda takınmış olduğu tavrı benzer gerekçelerle haklı görmesi ve göstermesi sonucunu doğurmuştur.

4-Türkiye'nin 2010 yılı Aralık ayında önemli tartışmalar sonrasında bir takım şartlarla da olsa kabul etmek zorunda kaldığı NATO Füze Savunma Sistemi çerçevesinde 2011 sonuna doğru ülkesine radar sistemleri kurmasının gündeme gelmesi ve Malatya'nın Kürecik ilçesine bu tesislerin kurulması İran'la ilişkilerin gerginleşmesinde çok önemli rol oynamıştır. NATO'nun bu projesini kendi güvenliği açısından bir tehdit olarak algılayan İran'dan Türkiye'yi rahatsız edecek açıklamalar

gelmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerde son dönemde inşa edilen güvenin zedelenmesine yol açmıştır.

Bütün bu kendiliğinden oluşan ve bazı kesimlerce tırmandırılmaya çalışılan gerginliğe rağmen Ankara ve Tahran'daki karar alma sorumluluğuna sahip olan asıl yetkililer, iki ülke arasındaki anlaşmazlık konularının büyütülmesinin her iki tarafa da zarar vereceğinin farkında olarak hareket etmişler ve ilişkilerinin belirli bir düzeyin altına inmesine müsaade etmemişlerdir. Bunun en açık göstergesi ticaret hacminde yaşanan artış olmuş, Türkiye ile İran arasındaki ticaret 2011 yılında tarihte hiç olmadığı bir seviyeye yükselerek 16 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2010 yılına göre yaklaşık %55'lik bir artışa karşılık gelmektedir. Ticari ilişkilerde yaşanan bu canlılığın yanında Türkiye, İran'ın nükleer sorunu konusunda, Batılı ülkelerdeki geniş kesimlerce Ankara'nın Tahran'ı desteklediği şeklinde yorumlanan politikasını devam ettirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, sorunun güç kullanılarak değil de diplomatik yollarla çözümünü savunmayı sürdürerek İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknolojiye sahip olma hakkını vurgulamaktan geri durmamıştır. İran'ın içişlerine karışılmaması esasına dayalı politikasını da sürdüren Ankara, Batılı ülkelerin İran'da bir rejim değişikliği gerçekleştirilmesine çalışan politikalarından uzak durmuştur.

3.7.1 FÜZE KALKANI SORUNU

Türkiye ile İran arasında son dönemde inşa edilmiş olan güven ilişkisini olumsuz etkilemek suretiyle iki ülke arasında gergin bir atmosferin oluşmasına yol açan en önemli konu, 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde yapılan NATO Lizbon Zirvesi'nde kararlaştırılmış olan Füze Savunma Sistemi (Missile Defence System) çerçevesinde Türkiye'ye erken uyarı sistemlerinin konuşlandırılması meselesi olmuştur.

Söz konusu NATO toplantısında “NATO’nun Avrupa topraklarının balistik füze saldırılarına karşı bir füze savunma kapasitesi geliştirilmesi” kararlaştırılmış²⁰⁴ ve 2011 yılı Mart ve Haziran aylarında yapılacak olan savunma bakanları zirvelerinde bu füze savunma sistemine ait olacak tesislerin nerelerde kurulacağı, komuta ve kontrol kademelerinin nasıl oluşturulacağı gibi konuların belirlenmesi öngörülmüştür.

Türk yetkililer Füze Kalkanı çerçevesinde Türkiye’ye yerleştirilecek olan radar sistemlerinin NATO güvenlik politikaları kapsamında alınmış bir karar doğrultusunda hiçbir ülkeyi hedef almadan sadece savunma amaçlı bir girişim olacağını ısrarla vurgulayarak, bu konuda yaşanması muhtemel gerginliklerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu daha Ekim 2010’da yaptığı bir açıklamada, Türkiye’nin bölgesinde barış ve işbirliğini teşvik eden politikasına vurgu yaptıktan sonra, Türkiye’nin NATO üyesi olarak sorumluluklarının altını çizmiştir. *“Balistik füze veya nükleer gelişmeler veya terörizm tehdidine karşı alınacak güvenlik tedbirleriyle, savunma sistemleriyle bizim bu dış politika vizyonumuz arasında bir çelişki olmasını istemeyiz. Biz çevremizdeki hiçbir komşumuzdan bir tehdit algılaması veya tehdit oluşturduğu kanaati içinde değiliz. Ancak NATO da bütün güvenlik unsurlarını göz önüne alarak geleceğe yönelik planlama yapmakla yükümlüdür. Biz de bu planlamaların içinde oluruz, olmaya devam edeceğiz.”*²⁰⁵

²⁰⁴ “NATO’s leaders decided to develop a Missile Defence capability to protect NATO’s populations and territories in Europe against ballistic missile attacks”, “Allied leaders agree on NATO Missile Defence system”, 20 Kasım 2010, http://www.nato.int/cps/en/SID-8AE01662-7E2FDAE0/natolive/news_68439.htm.

²⁰⁵ Hakan Albayrak, “Füze Kalkanı ve Davutoğlu’nun Beyanati”, Yeni Şafak, 18 Ekim 2010.

Başbakan Erdoğan da tartışmaların yoğunlaşmaya başladığı Eylül 2011’de yaptığı bir açıklamada, Füze Kalkanı konusunda “rahatsız edici bir dezenformasyonun” varlığından şikayet edip, Türkiye’de kurulacak olan tesisin “füze kalkanı değil, sadece bir radar üssü olduğunu ifade etmiş” ve bu tesisin İsrail’i korumaya yönelik olduğu yönündeki iddiaları, NATO üyesi olmayan İsrail’in bundan faydalanamayacağını söyleyerek reddetmiştir.²⁰⁶ 2011 yılında Füze Kalkanı çerçevesinde Türkiye’ye erken uyarı sistemleri kurulmasına yönelik somut adımların atılmasıyla, özellikle İran’la ilişkilerde sorunlar baş göstermeye başlamıştır.

Bu bağlamda yaşanan problemlerin nedenleri olarak aşağıdaki faktörlerden bahsedilebilir;

1-Füze Savunma Sistemi konusunda NATO çerçevesinde karar alınacağı tarihlerde ABD ve diğer bazı Batılı ülkeler tarafından, bu sistemin İran ve Suriye gibi ülkelerden gelecek muhtemel saldırılara karşı kurulacağını açıklanması başta İran olmak üzere hedef olarak gösterilen ülkelerin tepkisini çekmiştir. Amerikan yönetiminin İran’ın ismini zikretmesinin nedeni, kısmen bu ülkeyi bu savunma sisteminin hedefleri arasında görmesi iken kısmen de Rusya gibi ülkeleri yatıştırma arzusu olmuştur. Türkiye’nin çabaları sonucu İran gibi ülkelerin isminin NATO belgesinde Füze Savunma Sistemi’nin hedefi olarak belirtilmemesine rağmen Tahran yönetimi, bu sistemi ABD ve diğer Batılı ülkelerin gerçek niyetinin İran’a karşı saldırgan politikalarının yeni ve önemli bir adımı olarak görmüş ve Türkiye’nin bu politikalara destek vermesini istemiştir.

2-Ülkelerin sadece saldırı kapasitelerini değil, savunma sistemlerini geliştirme konusunda atacakları her yeni adımın, bölgesel silahlanma yarışında kendilerini tehdit altında hisseden diğer aktörleri kendi saldırı ve savunma kapasitelerini artırma konusunda yeni girişimlerde bulunmaya zorlayacağı bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede bakıldığında, İran ve Rusya gibi ülkeler, savunmaya yönelik de olsa, NATO’nun Füze Savunma Sistemi projesi kapsamındaki girişimlerini ve bu kapsamda Türkiye’de kurulacak erken uyarı tesislerini kendileri açısından yeni bir tehdit olarak görmüşlerdir.

²⁰⁶ “Dezenformasyon rahatsız edici”, Hürriyet, 20 Eylül 2011.

Bu noktada, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, NATO'nun bu yeni girişiminin füze teknolojileri konusunda bölgede kontrolsüz bir şekilde artan tehditlere karşı zorunlu bir savunma girişimi olduğunu açıklaması, silahlanma yarışında gerek savunma gerekse saldırı kapasitesinin artırılmasına yönelik her türlü girişimin karşı tarafın yeni bir hamlesine yol açmak suretiyle nasıl bir kısır döngü oluşturduğuna iyi bir örnektir.

3-Füze Kalkanı konusunda İran yönetimini en çok rahatsız eden husus ise İsrail'in de bu füze savunma sisteminden yararlandırılacağı yönündeki kanaatleri olmuştur. İsrail yönetiminin bütün yetkili ağızlarıyla İran'a yönelik bir saldırı planladıklarını ifade ettikleri bir dönemde, İran'ın böyle bir saldırıya cevap vermesini önlemeye yönelik girişimlerin bir parçası olarak değerlendirdikleri radar sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesine tepki gösteren İranlı politikacılar, Türkiye'yi "İsrail'i korumaya yönelik bu girişim" den uzak durmaya çağırmışlardır.²⁰⁷

İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alaaddin Burucerdi, Müslüman ülkelerin NATO'nun çıkarlarına hizmet etmemesi gerektiğini söylemiş ve Türkiye'nin ABD ile anlaşmasını eleştirmişti. Ayrıca *"Müslüman ülkeler, işbirliği ve olanaklarını birleştirme yoluyla birbirlerine olan güveni artırarak güvenliklerini sağlamalı ve bölgede güvenliği azaltacak bir duruma izin vermemeli. Bölgede NATO'nun çıkarlarına hizmet etmemeli"*²⁰⁸ demiştir.

İran Savunma Bakanı Ahmed Vahidi de Fars Haber Ajansına yaptığı açıklamada, NATO'nun Füze Kalkanı Projesi çerçevesinde Türkiye'de konuşlandırılacak radar sistemleri konusunda gelen sorular üzerine, *"ABD ve Batılı ülkelerin İslam ülkelerinde bulunmasını İslam ülkelerin zararına ve güvenliğine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, "Ülke menfaatlerimizin aleyhine dünyanın herhangi bir noktasından yapılacak herhangi bir tecavüzü tahammül ve kabul etmeyiz. Batıların, başta Müslüman ülkeler olmak üzere, herhangi bir ülkede bulunması o ülkenin çıkarına değil"*²⁰⁹ olmadığını ifade etmiştir.

²⁰⁷ "NATO'nu kalkanı İsrail'i kurtaramaz", Gazete Habertürk, 26 Eylül 2011.

²⁰⁸ "İran'dan Füze Kalkanı tepkisi", Yeni Şafak, 6 Eylül 2011.

²⁰⁹ "İran Savunma Bakanı'ndan Türkiye'ye füze kalkanı tepkisi", Hürriyet, 7 Eylül 2011.

Yine aynı dönemde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Füze Kalkanı konusunda İran'dan Türkiye'ye yönelik eleştiriler en üst düzeye taşınmıştır. *“Türkiye’yi kardeş ülke ve yakın dost olarak biliriz. Ancak düşman ülkeler oraya füze kalkanı yerleştirdiğinde ve bu önlemin İran’a karşı alındığı açıklandığında birilerinin tetikte olması gerekiyor.”* Ahmedinecad'ın, *“İran’ın bölge ülkelerinin hepsiyle dostça ilişkiler kurma arayışında olmasına rağmen, kimi ülkelerin dış etkilerle düşmanların sözcüsü gibi davranabildiği”* yönündeki suçlaması ise Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri zor zamanların beklediğinin göstergesi olmuştur.²¹⁰

Füze Kalkanı çerçevesinde Türkiye'nin üstlendiği rol nedeniyle İran'la ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Ankara yönetimi ise Tahran'ı yatıştırmaya yönelik açıklamalar yapmış, söz konusu girişimin bir savunma projesi olduğunu ve İran'ı hedef almadığını anlatmaya çalışmıştır. Başbakan Erdoğan BM Genel Kurul toplantılarına katılmak üzere New York'a giderken yaptığı açıklamalarda bu konuyla ilgili sorulan sorular üzerine, Füze Kalkanı ile ilgili konuda bölge halkını ve Türkiye'yi rahatsız etmeyi amaçlayan “çok ciddi bir dezenformasyon” un varlığına işaret edip, bu girişimin İsrail'i korumayı yönelik ve İran'a karşı bir adım olduğuna dair iddiaları yalanlamıştır.²¹¹

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Füze Kalkanı çerçevesinde Türkiye'ye kurulacak tesislerin İsrail'i korumayı amaçladığına yönelik eleştirileri şiddetle reddetmiştir. Ayıca “İsrail kalkanı” tanımlanmasının bir “saptırma” ve “ulusal güvenlik meselelerinin küçük, dar siyasi çıkarlara alet edilmesi”nin bir göstergesi olduğunu söylemiştir. Davutoğlu, “sistemin kurulması konusunda tespit edilen prensiplerin çiğnenmesi durumunda, Türkiye'nin anlaşmayı tek taraflı iptal etme yetkisi bulunduğunu” ifade ederek, Türkiye'deki tesislerin İsrail'in çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanılmak suretiyle İran gibi komşu ülkeleri rahatsız etmesine müsaade etmeyeceklerini göstermiştir.

²¹⁰ “Ahmedinecad'dan Türkiye'ye füze kalkanı tepkisi”, Hürriyet, 9 Eylül 2011.

²¹¹ “Dezenformasyon rahatsız edici”, Hürriyet, 20 Eylül 2011.

Davutoğlu ayrıca, Türkiye’den habersiz bir sürecin devreye girmesinin ve herhangi bir başka ÷lkeye bilgi aktarılmasının söz konusu olmayacağını vurgulamıştır.²¹²

Devrim Muhafızları Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Emir Ali Hacızade 26 Kasım’da Besiç Günü etkinlikleri çerçevesinde yaptığı konuşmada, ABD’nin İsrail’i korumak amacıyla Türkiye’de bir füze radar üssü konuşlandırmak istediğini ileri sürdükten sonra, *“İran’a karşı bir saldırı olması halinde ilk olarak Türkiye’de kurulacak bu radar üssünü vuracaklarını”* ifade etmiştir. Hacızade ayrıca, *“bilinçli ve akıllı bir millet olarak nitelendirdiği Türk halkının bu komploları engelleyeceğine inandığını”* da söylemiştir.²¹³

İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanvekili Hüseyin İbrahim-i’nin 11 Aralık’ta yaptığı açıklamada, füze kalkanının Türkiye’de kurulmasının gündeme gelmesinden itibaren onun kötü sonuçları hakkında Ankara’yı uyarılarda bulduklarını belirtip, NATO adı altında İsrail için yapıldığını ileri sürdüğü Türkiye’deki tesisleri saldırı durumunda vurabileceklerini ifade etmiştir.²¹⁴

Bu tehditlerin ardından 13 Aralık tarihinde İran Dışışleri Bakanı Ali Ekber Salihi’yi telefonla arayan Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye’yi hedef alan bu açıklamalar konusunda izahat istemiştir. Salihi’nin Davutoğlu ile görüşmesinde, bu açıklamaların İran hükümetinin tutumunu yansıtmadığını²¹⁵ belirtmiştir. Ayrıca Salihi’nin Davutoğlu ile konuşmasında *“İran’ın uluslar arası konular ve dış politikadaki resmi tutumu, Rehber (Dini lider Ayetullah Ali Hamaney), Cumhurbaşkanı ve Dışışleri Bakanı tarafından beyan edilir. Bunları dışındaki açıklamalar kişi ya da kişilerin şahsi görüşleri olarak kabul edilir. Bunların dışındaki açıklamalar bilinçsiz açıklama ve görüşler İran’ın dış politikası açısından geçersizdir”*.²¹⁶ demiştir. Salihi ayrıca, hem Türkiye’de hem de İran’daki iki ÷lkenin arasında ihtilaf oluşturmaya çalışan bazı kesimlerin bulunduğunu ileri sürerek, iki ÷lke halklarına bu tür çabaları olan ortak düşmanlara fırsat vermemesi çağrısında bulunmuştur.

²¹²“İsrail Kalkanı demek saptırmadır”, Yeni Şafak, 6 Ekim 2011.

²¹³“İran’dan Türkiye’deki radar üssünü vurma tehdidi”, Zaman, 26 Kasım 2011.

²¹⁴“Saldırı halinde Türkiye’yi kesinlikle vururuz”, Yeni Şafak, 11 Aralık 2011.

²¹⁵“Ankara, tehditler için İran’dan izahat istedi”, Zaman, 14 Aralık 2011.

²¹⁶“Sorumsuzca açıklama yapanları uyardık”, Yeni Şafak, 15 Aralık 2011.

Batılıların Türkiye ve İran'ı birbirinin rakibi gibi göstermeye çalıştığını vurgulayan Salihi, *“İran ve Türkiye'nin rakip değil, birbirinin tamamlayıcısı”* olduğunu ve aralarındaki ilişkinin kardeşlik ve dostluk esasına dayandığını ifade etmiştir: *“Aziz Türk halkı, başta sayın Gül, Erdoğan ve Davutoğlu olmak üzere Türk devlet adamları bilsin ki İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye resmi bakışı derin kardeşlik ve dostluk esasına dayanır.”*²¹⁷

İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'nin bu açıklamasıyla Türkiye ile yaşanan sorunların büyütülmemesi yönünde çaba sarf etse de, NATO'nun Füze Savunma Sistemi projesi çerçevesinde Türkiye'nin doğusunda Malatya'nın Kürecik ilçesine yerleştirilen radar tesisleri iki ülke arasındaki ilişkileri ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Ankara ile Tahran arasında 1990'lı yıllardaki sıcak çatışmanın eşiğine varan gerginliklerin ardından 2000'li yıllarda hızla gelişen ilişkilerin temelinde, AK Parti hükümetlerinin yeni dış politika anlayışı çerçevesinde hassas bir şekilde oluşturduğu “güven” olgusunun yattığı düşünülürse, bu “güven”in azalmasına yol açan Füze Kalkanı çerçevesinde Türkiye'nin üstlendiği rolün iki ülke ilişkilerine olumsuz etkisi daha iyi anlaşılır.

Ayrıca NATO'nun Füze Savunma Sistemi projesinin genel olarak Türk dış politikası açısından ciddi zorluklar getirdiği ifade edilebilir. AK Parti hükümeti, İran gibi ülkelerle ilişkilerinde ciddi sorunlara yol açabileceğini bilmesine rağmen bu proje kapsamında Türkiye'ye radar sistemleri yerleştirilmesini kabul etmiştir. Bunu yaparken de bu radarın İsrail'in çıkarları doğrultusunda ve İran'ın çıkarlarına zarar verecek şekilde kullanılmasına kesinlikle müsaade etmeyeceği teminatını vermiştir. Ancak bu teminat, Füze Kalkanı'nı kendisine yönelik düşmanca bir girişim olarak gören ve İsrail'in savunmasına katkıda bulunacak bir adım olarak niteleyen İran'ın rahatsızlığını gidermemiştir.

²¹⁷ “Türkiye hakkında sorumsuzca açıklama yapanları uyardık”, Hürriyet, 14 Aralık 2011.

3.7.2 PKK/PJAK KONUSUNDAKİ İLİŞKİLER

PKK/PJAK meselesi Türkiye ile İran arasında sıkı bir işbirliği alanı olarak görülmektedir. 2010 yılında ve 2011 yılının ilk yarısında iki ülkenin birbirlerinin güvenliğine karşı büyük tehdit oluşturan bu örgüte karşı uyumlu bir koordinasyon içerisinde mücadele ettikleri görülmektedir. Hatta PKK/PJAK'a karşı mücadele konusunda yaşanan işbirliğinin iki ülke arasında son yıllarda oluşturulan güven ilişkisine çok büyük katkıda bulunduğu görebiliriz. Ancak 2011 yılının özellikle ikinci yarısında Ankara ile Tahran arasından Füze Kalkanı çerçevesinde yaşanan sorunların bu güven ilişkisini sarsmasının ardından PKK/PJAK konusunda da olumsuz bazı gelişmeler yaşanmıştır.

2011 yılı Ağustos ayı ortasında önce TRT'nin sonrasında da Anadolu Ajansı'nın İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alaaddin Burucerdi'ye dayandırarak verdikleri bir haberde PKK lideri Murat Karayılan'ın yakalandığını iddia etmelerinin ardından ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu haberin gerek Ankara ve gerekse Tahran'daki resmi kaynaklar tarafından teyit edilememesine rağmen, haberin doğruluğuna inanan bazı yorumcular, İran'ın Karayılan'ı yakalamış olmasına rağmen bazı çıkar hesapları nedeniyle Türkiye'ye teslim etmek istemediğini ve sonrasında da serbest bıraktığını ileri sürerek Tahran yönetimine yönelik suçlamalarda bulunmuşlardır. Haberin devlet televizyonu ve resmi haber ajansında yayınlanmış olması ve bu kurumların bağlı olduğu Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın gelişmeler hakkındaki şüphelerini dile getiren *“Şu anda bile Karayılan'ın bizzat kendi ifadesi ile ve görüntüsüyle bir haber yapılabilmiş değil. İşin içinde bir şeyler var ama henüz açıklayabilmiş veya görebilmiş değiliz”*²¹⁸ şeklindeki demeçleri Türkiye ile İran arasında oluşan güvensizlik havasının hangi boyutlara ulaştığını göstermekteydi.

²¹⁸“Arınç: Karayılan konusu meçhul”, Vatan, 23 Ağustos 2011.

İki ülke Dışişleri Bakanlarının konuya müdahale edip, bu yöndeki bilgilerin doğru olmadığını açıklamalarına rağmen, İran tarafının yakalamış olduğu Karayılan'ı serbest bıraktığına dair spekülasyonların uzun süre devam etmesi, en azından Türk kamuoyu algısında, Tahran'ı PKK ile mücadelede güvenilen bir ortak olmaktan çıkarıp artık kendisinden şüphe duyulan bir pozisyona getirmişti.²¹⁹ Haberlerin gerçeği yansıtip yansıtmamasının ötesinde, asıl önemli olan Türkiye'deki İran algısında kısa sürede yaşanan bu değişim olmuştur.

İki ülkenin üst düzey yetkilileri, Türkiye ile İran arasında zaten Füze Kalkanı çerçevesinde yaşanan gerginliğin bu olay nedeniyle daha da büyümesinin önüne geçme konusunda yoğun çaba sarf etmişlerdir. İran'ın Karayılan'ı ele geçirdik haberlerine hemen inanmayıp İstihbarat birimleri açıklamadan inanmamak, temkinli yaklaşmak, İran ile ilişkilerin olumsuz etkilenmemesine yol açacak tutumlardan kaçınılması yönünde Türkiye bir tavır göstermiştir. 21 Ekim 2011 tarihinde Türkiye ziyaretinde bulunan İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'nin Karayılan'ın yakalanıp serbest bırakıldığı iddiaları gazeteciler tarafından tekrar dile getirilmesi üzerine, *“İranlılar, Karayılan'ı hiç yakalamadı. Önce yakalayıp sonra serbest bırakılmaktan nasıl bir menfaatimiz olabilir? Türk kardeşlerimize yardım etmek için çok iyi bir fırsat olurdu”* ifadeleriyle bir kez daha yalanlamıştır.

İki ülke Dışişleri Bakanları Türkiye ile İran arasında PKK/PJAK'a karşı işbirliğinin devam edeceğine de vurgu yaparak, son dönemde yaşanan gerginliklerin güvenlik alanında iki ülke arasında zorunlu olan ortaklığa zarar vermeyeceğini göstermek istemişlerdir. İran Dışişleri Bakanı *“Türkiye'nin sorunu bizim sorunumuzdur, bizim sorunumuz Türkiye'nin sorunudur”* ifade ederek, bu ortaklığın altını çizirken, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye ve İran'ın teröre karşı bütün mekanizmaları çalıştıracaklarını söylemiştir. Davutoğlu *“PKK/PJAK'ı bölgedeki istikrarı ve Türk, Kürt, İran halklarını tehdit eden bir odak olarak görüyoruz.”*²²⁰ PKK/PJAK'a karşı ortak mücadeleye devam edeceklerini, ortak eylem planı üzerinde birlikte çalışacaklarını söylemiştir.

²¹⁹ Bu konuda İran'ı suçlayan haberlere örnek olarak ayrıca, Abdülkadir Selvi, “Yakalanan Karayılan Urumiye'ye götürülmüş”, Yeni Şafak, 11 Ekim 2011.

²²⁰ “Karayılan'ı yakalamadık”, Hürriyet, 22 Ekim 2011.

PKK/PJAK ile mücadele konusunda Türkiye ile İran arasında işbirliği yılsonuna kadar yapılan çeşitli toplantılar ve istihbarat paylaşımıyla devam etse de, 2011 yılı genel olarak Füze Kalkanı gerginliği nedeniyle Ankara ile Tahran arasında sarsılan güven ilişkisinin, iki ülkenin güvenliğine karşı önemli zararlar veren bu silahlı terörist örgüte karşı mücadelede büyük oranda hissedildiği bir yıl olmuş ve bu alanda önceki yıllarda söz konusu olan güçlü işbirliği yerine şüphe ve güvensizliğe bırakmıştır.

3.7.3 EKONOMİK İLİŞKİLER

2011 yılında Türkiye'nin İran'la ekonomik ilişkilerinde hem olumlu hem de olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Bir yandan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 16 milyar doları aşarak tarihinde hiç olmadığı bir seviye ye çıkarken, diğer taraftan İran'a karşı Batılı ülkelerin uyguladığı ekonomik yaptırımlara destek vermesi konusunda Türkiye üzerine özellikle Washington yönetiminden gelen baskılar artmıştır. Komşularıyla ekonomik ilişkileri ekonomik kalkınma ve güçlü devlet olma yolunda ilerlemenin vazgeçilmez şartlarından biri olarak gören Ankara'nın bu baskılar karşısında direnci zayıflamamış, ancak Füze Kalkanı nedeniyle yılın özellikle ikinci ayrısında oluşan gergin atmosferin de etkisiyle Türkiye'nin İran'dan satın aldığı doğalgazın fiyatının yüksek olduğu eleştirilerinin giderek arttığı görülmüştür.²²¹

Amerikan yönetimi İran'da gerçekleşen İslam devriminden sonra bu ülkeye karşı uyguladığı izolasyon politikasını değişik araçlarla giderek sertleştirerek devam ettirmiştir. Bu çerçevede bir yandan BM gibi uluslararası kuruluşlar çatısı altında Tahran yönetimine karşı yaptırım kararları alınmasını sağlayan ABD, diğer yandan da kendi çıkarmış olduğu değişik yasalarla özellikle ekonomik alanda İran'ın sıkıştırılmasını sağlamaya yönelik tedbirler alma peşinde olmuştur.

²²¹ Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın 31 Mayıs'ta bir televizyon kanalına yaptığı açıklama Türkiye'nin bu konudaki memnuniyetsizliğini göstermekteydi: "Çok ciddi bir aldatmaca var orada. Bu anlaşmayı bizden önceki hükümetler yaptı. Anlaşmayı değiştirmek için teklifte bulunduk ama olmadı. Aynı anlaşma Rusya ve Azerbaycan'la da var. 2014 yılına kadar parası ödenip de almadığımız gaz kalmayacak", Aynı Tarih, Mayıs 2011, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=2011&a=5>

Bu doğrultuda ABD, 1996 tarihli “Iran and Libya Sanctions Act” (2006’da Iran Sanctions Act adını aldı) ve 2010 tarihli “Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act” (CISADA) gibi kendi iç hukuku çerçevesinde çıkarmış olduğu düzenlemelerle başka ülkelerin özel ve kamu ekonomik kuruluşlarının da İran ile ekonomik faaliyetlerini engellemek amacıyla bu tür faaliyetlere girecek olan şirketlere yaptırım tehdidinde bulunmuştur.²²² ABD’nin bu çabaları çerçevesinde, İran ile ekonomik aktiviteleri bulunan ülkelere yönelik baskıları kapsamında Türkiye’nin sık sık gündeme geldiği ve özellikle doğalgaz alanında Tahran yönetimiyle işbirliği geliştiren Ankara’nın eleştiri ve baskılara maruz kaldığı görülmüştür. 2011 yılında ise ABD’den bu alanda gelen baskıların daha çok bankacılık sektörüne yoğunlaştığı ve Türkiye’de faaliyet gösteren İran Bankası Bank Mellat’ın faaliyetlerinin durdurulması istendiği görülmüştür.²²³

Washington yönetimi, İran’ın en büyük bankaları arasında yer alan Bank Mellat’ın İran’ın silahlanma çabalarının ve nükleer aktivitelerinin finansmanında önemli yer oynadığını iddia etmekte ve bu bankayı CISADA çerçevesinde yaptırım uygulanacak finans kurumları kapsamında değerlendirmektedir. 2011 Nisan ayı sonunda Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunan ABD Hazine Bakanı Terörizm ve Finansal İstihbarattan Sorumlu Müsteşar Vekili David Cohen, Bank Mellat’ın Türkiye’deki şubelerinin izole edilmesi gerektiğini ifade etmiştir: *“İran konusunda iki önemli adım var. İlki hiçbir Türk bankasının ABD tarafından terörü ve nükleer silahları desteklediği tescillenen İran bankalarından hiçbiri ile önemli işlem içinde olmaması. Bu bağların tamamen kesilmesi İran’ın nükleer silahlanma ve terör için kaynak yaratamaması açısından çok önemli... Bu nokta Türkiye’de şubeleri bulunan Bank Mellat’ı da kapsıyor. Bu bankanın nükleer silahlanmaya desteği sadece ABD tarafından değil AB, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelere de tescillendi. Türkiye’deki şubeleri de dahil olmak üzere tamamen izole edilmesi gerekiyor.*

²²² “Iran Sanctions: A Consultative Discussion with U.S. State Department”, January 2011, http://www.hfw.com/_data/assets/pdf_file/0016/13066/Client-Brief-CISADA-Iran-Sanctions-A4-4pp-January-2011.pdf

²²³ “Bank Mellat’la ilişkinizi kesin Türkiye şubelerini izole edin”, Milliyet, 28 Nisan 2011.

İkinci nokta ise, İran ile herhangi bir mali ilişki bu ülkenin ilişkileri şeffaf olmayan faaliyetleri için suiistimal etmesi tehlikesini de birlikte getiriyor. Türk hükümetini bu konuda çok uyanık olmaları konusunda uyardım”²²⁴ demiştir.

Türkiye'nin İran'la ekonomik ve siyasi ilişkilerinin zayıflatılması amacıyla, daha Cohen'in Türkiye ziyareti öncesinde İsrail'in Haaretz gazetesinde yayınlanan Wikileaks belgeleri aracılığıyla bir baskı kampanyası başlatılmıştır. İsrail Dışişleri'nin Siyasi Araştırmalar Bölümü Direktörü Nimrod Barkan tarafından Fransız yetkililere söylendiği ileri sürülen ifadeleri içeren belgelerde Türkiye, İran konusunda BM Güvenlik Konseyi'nin ve ABD'nin tek taraflı yaptırımlarını ihlal etmekle suçlanmıştır. Bank Mellat aracılığıyla, Türk Lirası ve İran Liyali üzerinden ticarete kolaylık sağlayan kararlar almakla suçlanan Türkiye'nin, İran mallarının Avrupa'ya ihracı için yeni limanlar açtığı ve İran silahlarının Türk toprakları üzerinden Suriye'ye sevkiyatına müsaade ettiği de belgelerde Barkan'ın ifadeleri olarak yer almıştır.²²⁵

Amerikan yönetiminden gelen bu baskıların Türkiye'deki yansımalarına bakıldığında, özel sektörün ve hükümetin farklı reaksiyonlar gösterdiği görülmektedir. Kendi kalkınması ve güçlenmesinin en önemli araçlarından biri olarak komşularla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini gören AK Parti yönetimi, İran ile ekonomik ilişkilerin daha da artırılarak devam ettirilmesini tercih edip Bank Mellat'ın Türkiye'deki faaliyetlerinin durdurulması talebini reddederken, özel sektör kurumları Amerikan yönetimin tehditlerini ciddiye almış ve Bank Mellat ile ilişkilerini kesmişlerdir. Bank Mellat'ın Türkiye Genel Müdürü Yunus Hürmizi'nin 2011 Mayıs ayı ortasında yaptığı *“Türk bankalarının ABD'nin baskısıyla kendileriyle ilişkilerini kestiği ve şuanda Türkiye'de çalışamaz durumda oldukları”* açıklaması ABD baskısının özel sektör üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.²²⁶

²²⁴ “ABD ‘den ambargo için baskı: Bank Mellat şubelerini kapatın”, Hürriyet, 28 Nisan 2011.

²²⁵ “İsrail'den Türkiye'ye ağır suçlama”, Hürriyet, 8 Nisan 2011.

²²⁶ “İran bankasına ambargo”, Sabah, 18 Mayıs 2011.

Türk hükümetinin dirençli politikası 2011 yılında devam etmiştir. Güney Kore’de yapılan Nükleer Güvenlik Zirvesi’nin ardından İran’a ziyaret gerçekleştiren Başbakan Tayyip Erdoğan ile Tahran’da bulunan Enerji Bakanı Taner Yıldız’ın gazetecilere yaptığı açıklamada “İran’a nükleer programı konusunda baskı yapan ve Ankara’dan sert tavırlar bekleyen Batılı ülkelerin Türkiye’nin İran’a enerji konusundaki bağımlılığını görmezden gelmek istediklerini, ama buna izin vermeyeceklerini ifade etmesi” Türkiye’nin bu konudaki tavrını açıkça göstermiştir. “Biz ABD ya da AB değiliz. Onların aldıkları kararların hukukten bizi bağlamayacağı açıktır. Elbette biz onlarla uyum içinde hareket etmeye çalışıyoruz. Ama Türkiye enerji tedarikinin büyük bir kısmını İran’dan yapıyor. Doğalgazı %18’ini İran’dan alıyoruz. Petrol alımımız daha da fazla bir oranda. Bu nedenle bizden İran’a yaptırım konusunda ağır beklentilerin olmaması gerekir. Çünkü bizim önceliğimiz Türkiye’nin ihtiyaçlarıdır.”²²⁷

2011 yılında ABD ve diğer bazı Batı ülkeler ile İsrail’den gelen baskılara rağmen Türkiye hükümeti İran ile ekonomik ilişkilerini daha fazla geliştirmenin yollarını aramıştır. Bu çerçevede bir yandan Türk işadamlarının İran’daki yatırımlarının artırılması teşvik edilirken bir yandan da İran ile ticaretin artırılması konusunda çaba sarf edilmiştir. Bu çerçevede Nisan ayı ortasında Kapıköy-Razi Gümrük Kapısı’nın transit ulaşımına açılması iki ülke arasındaki ticaretin kolaylaştırılması açısından önemli bir gelişme olmuştur. Kapıköy’ün açılması ile dostlukların bir kez daha göz önüne alındığı Türkiye ile İran kadar kültürel, ırk, dil ve renk bakımından birbirine yakın başka iki ülkenin olmadığı, iki ülke arasında açılan sınır kapısının kültürel ilişkileri ve ticareti artırmaya bir vesile olacağını düşünülmektedir.²²⁸

²²⁷ “Yıldız: İran’a yaptırım konusunda Türkiye’den beklenti olmamalı”, Hürriyet, 29 Mart 2011.

²²⁸ Ayın Tarihi, 16 Nisan 2011, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=2011&a=4>

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin yapısına bakıldığında, 2011 yılında Türkiye'nin hem ihracatında hem de ithalatında büyük bir artışın söz konusu olduğu görülür. Türkiye'nin İran'a ihracatı 2011 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık olarak yüzde 18'lik bir artışla 3 milyar 589 milyon dolara çıkarken, bu ülkeden yaptığı ithalat çok daha fazla yükselmiş ve yüzde 63'lük bir artışla 12 milyar 461 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalattaki büyük artışta Türkiye'nin İran'dan satın aldığı petrol ve doğalgazın fiyatlarındaki aşırı yükselmenin de önemli rol oynadığını ifade etmek gerekir. Çünkü petrol ve petrol ürünlerinin Türkiye'nin İran'dan ithalatında yüzde 88'lik bir oranla çok yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık Türkiye'nin İran'a ihracatının büyük bir çeşitlilik arz ettiği, demir-çelikten motorlu taşıtlara, elektrikli makinalardan mobilya ve ağaç ürünlerine kadar uzanan çok çeşitli ihraç kalemlerinden oluştuğu görülmektedir.

Türkiye'nin İran ile ticaretinde en fazla öne çıkan ürün grupları

Ürün Grupları	İhracat	İthalat
Mİneral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları	8.671.086	11.020.137.572
Organik kimyasal müstahsallar	19.604.269	100.177.980
Plastik ve plastikten mamul eşya	225.042.846	457.346.992
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya, odun kömürü	190.285.676	141.624
Sentetik ve suni devamsız lifler	100.620.017	4.204.030
Demir ve çelik	451.713.101	30.780.440
Demir veya çelikten eşya	165.661.992	1.831.919
Bakır ve bakırdan eşya	10.560.640	477.834.124
Kazan makina ve cihazlar, aletler ve parçaları	641.280.825	8.851.062
Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	194.731.894	3.405.185
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	188.101.030	9.190.092
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	116.345.426	420.587
Diğer ürünler	1.367.075.000	347.173.000
Toplam	3.589.695.030	12.461.494.631

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin İran ile ticaretinde en fazla öne çıkan ürün grupları (2011-\$)

Türkiye'nin İran, İsrail, Lübnan ve Filistin ile Ticareti (2011-\$)

	İhracat	İthalat
İran	3.589.695.030	12.461.494.631
İsrail	2.391.206.445	2.057.313.741
Suriye	1.610.057.029	336.646.450
Lübnan	718.263.549	282.743.800
Filistin	49.092.820	271.055
Toplan Ortadoğu	27.936.585.545	20.439.374.796
Toplam Ticaret	134.907.074.000	240.841.698.000

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

İki ülke arasındaki ticarete 100 Milyon Doların üzerindeki ürün grupları tabloda gösterilmiştir.

3.8 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2012

2012 yılında nükleer müzakereler önceki yıllarda olduğu gibi İran iç ve dış politikasının en temel gündem maddeleri arasından yer almış, çözüm yönünde yeni umutlar ortaya çıkmasına rağmen yapılan yeni zirvelerde Tahran yönetimi önceki pozisyonunu değiştirmemiştir. Nükleer sorundan dolayı dış politika ve ekonomide yaşadığı daralmayı ise Tahran yönetimi bölgesel düzeyde uyguladığı yeni stratejik bağlantılar ile aşmaya çalışmıştır. Arap Baharı sonrası çok da belirgin olmayan yeni angajman siyaseti uluslararası toplumun baskısına verilen klasik bir İran politikası olarak da değerlendirilebilir. Mısır ile yakınlaşma siyaseti 2012'nin ön plana çıkan gelişmeleri arasında yer alırken, Bağlantısızlar Hareketi gibi kurumsal mekanizmalarla bu daralmayı aşmayı denemiştir. İç siyasette yaşanan gelişmeler ve ekonominin kötüye gitmesi ise 2012 yılında muhafazakarlar arasındaki ayrışmanın daha fazla gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Mart ayında yapılan Meclis seçimleri bu ayrışmayı daha da belirginleşmiştir. Genel olarak 2012 yılında nükleer sorun başta olmak üzere, İran'ın Arap Baharına yönelik gelişmelere verdiği tepkiler, meclis seçimleri, bağlantısızlar hareketi zirvesi ve diğer bölgesel ülkelerle ilişkilerin ön plana çıkmaktadır.

3.8.1 İRAN VE ULUSLARARASI TOPLUM: NÜKLEER SORUNUN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜ

İran nükleer programının iki ana boyutu vardır. Birincisi, İran'ın nükleer enerji politikasının başta bölgesel ve küresel barış, istikrar güvenliği tehdit ettiği iddiasıyla Tahran yönetimini uluslararası toplumla karşı karşıya getiren uluslararası bir sorun haline dönüşmüş olmasıdır. Buradaki temel iddia, İran'ın son on yılda nükleer silah geliştirmek için en önemli aşamalardan biri olan uranyum zenginleştirme işlemini tedrici olarak ilerletmiş olduğuna yöneliktir. İkinci boyutu ise, nükleer programı bir sorun olarak görmek bir yana, İran için nükleer programın ulusal güvenlik doktrininin ve milli siyasetin (iç siyasetin) değişmez parçalarından biri haline gelmiş olmasıdır. Uluslararası toplumun iddiaları karşısında nükleer bomba üretmek istemediğini sıklıkla tekrarlayan Tahran yönetimi, barışçıl amaçlı nükleer enerjiye ulaşmasının ise (uranyum zenginleştirmek dahil) uluslararası anlaşmalar ve hukuk tarafından bir hak olarak tanındığını savunmaktadır. Bu iki temel alan bir kenara bırakılsa dahi, nükleer program, tıpkı İslam devriminin değerlerini korumak gibi, İran iç siyasetinin, devlet ideolojisinin ve toplumu birbirine bağlamanın ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmaktadır. Daha da önemlisi, nükleer enerji siyasetinden vazgeçmek başta ABD olmak üzere İran'ı sistem dışına itmek isteyen “Batılı güçlere” karşı verilmiş bir “taviz” olarak görülmektedir. Dolayısıyla nükleer program İran için “milli” bir meseledir. Bu iki boyutun düğümlendiği tek merkez, son on yılda tarafların diplomatik yollarla çözüm adına herkes tarafından kabul edilebilir bir noktaya ulaşamamış olmalarıdır. Artık İran nükleer programı taraflar arasında bir güvenlik ikileminin giderek belirginleştiği bir noktaya gelmiştir.

Nükleer sorunu sürekli sıcak tutan İsrail ve ABD'ye göre İran nükleer silah yolunda son dönemeçteyken, bazılarının göre İran'ın varsayılan hedefinin önündeki engellere işaret ederek, zenginleştirme programını genişletmede sorunlar yaşadığını ve bomba düzeyinde zenginleştirmeden en azından aylarca ve kullanılabilir bir nükleer silah üretme kabiliyetinden muhtemelen yıllarca uzakta bulunmaktadır.²²⁹

²²⁹ “Ağır Sularda: İran'ın Nükleer Programı, Savaş Riski ve Türkiye ve Türkiye'den Dersler”, Orta Doğu ve Avrupa Raporu, No 116 - 23 Şubat 2012,

İran nükleer sorunu çözümsüzlüğü bugün için en belirgin durumlardan biridir. Bu anlaşmazlık ve çözümsüzlük halinin iki belirgin sonucu vardır. Uranyum zenginleştirme işleminden vazgeçmeyen, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ve P5+1 Grubu ile yeniden masaya oturmayı bazı ön şartlar nedeniyle kabul etmeyen İran bugüne kadar 6 BM Güvenlik Konseyi ambargosuyla karşı karşıya kalmıştır. BM, AB ve bazı devletler tarafından (ABD, Kanada, Japonya, Avustralya vs.) uygulanan bu ambargoların sağlıktan ekonomiye İran açısından çok ciddi sonuçları olmuştur. Sağlık konusunda en belirgin sonuçlarından biri halkın acil ilaçlara ulaşmaları noktasında yaşanmaktadır.²³⁰ Ekonomi alanında ambargoların en belirgin sonucu ise ülkede enflasyon oranlarının yükselmesi nedeniyle İran Riyalinin dolar karşısında değerini önemli ölçüde kaybetmiş olmasıdır. Bu durum özellikle nükleer enerji konusunda gerekli olan teknik ürünlerin tedariki konusunda çok ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. İkinci belirgin sonucu ise, İran'ın uzlaşmaz bir ülke görüntüsü çizdiği iddiasıyla uluslararası sistemin arızı bir ülkesi olarak sistem dışına itilmeye çalışılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden birini Arap Baharı ve Suriye'de yaşanan kriz konusunda İran'ın jeopolitik bölünmenin beklemeden bir tarafına itilmiş ya da bu tarafı kendisi hemen tercih etmesinde görmek mümkündür.

2012 yılında ortaya çıkan ve ambargodan doğrudan etkilendiği anlaşılan İran ekonomisi İran-İrak savaşından buyana en kötü yılını geçirmiştir.²³¹

²³⁰<http://www.crisisgroup.org/-/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-form-turkey-turkish> Saeed Kamali Dehghan, "Sanctions on Iran: 'ordinary people are the target'", The Guardian, 10 August 2012

²³¹ Saeed Kamali Dehghan and Julian Borger, "Iran's currency hits all-time low as western sanctions take their toll", The Guardian, 1 October 2012

Tahran yönetimi ÷lkeye döviz giriş çıkışlarına ve dövizle satışlara kısıtlamalar getirmek zorunda kalsa da soruna çözüm üretememiş ve enflasyonun kontrol edilememesi nedeniyle ÷lkede fiyatlar oldukça yükselmiştir. Rejim muhalifleri ekonominin kötü durumunu ambargoların doğrudan bir sonucu olarak değil, özellikle nükleer krizin iyi yönetilememesinde görmektedirler. Bu durum ayrıca muhafazakarlar arasında da bir ayrışmaya neden olurken Ahmedinecad karşıtı muhafazakarlar da ambargolar nedeniyle ekonomide yaşanan durgunluğunun faturasını Cumhurbaşkanına kesmişlerdir. Bu durum, Mart'ta yapılan meclis seçimlerinde Ahmedinecad ve destekçilerinin önemli bir varlık gösterememelerinin arkasındaki önemli nedenlerden biridir.²³²

3.8.2 NÜKLEER MÜZAKERELER: İRAN VE ULUSLARARASI TOPLUM

2012 İran'ın nükleer programını bir sorun olarak gören aktörler ile Tahran yönetimi arasında çözüm konusunda bir uzlaşmanın ortaya çıkmadığı bir yıl olmuştur. Sorunun doğrudan bir tarafı olmasa da İran nükleer programını uluslararası toplumun gündeminde tutması işine yarayan İsrail savaşı gerçek çözüm için bir seçenek olarak görürken, ABD bu seçeneğin masada olduğunu açık bir şekilde dile getirerek ekonomik yaptırımların İran'ı müzakere masasına oturtacağını ve ağırlaştırılmış yaptırımlar karşısında nükleer bomba elde etme stratejisinden İran'ı vazgeçirebileceğini ileri sürmektedir. Sorunun AB tarafını oluşturan aktörler de ağırlaştırılmış ekonomik yaptırımların İran'ı yeniden müzakere masasına oturtabileceğini düşünmektedir. Rusya ve Çin ise nükleer sorun konusunda diğerlerine göre İran'a daha yakın duruyor olsalar da sürecin şekillenmesine çok da katkı sağlayamamışlardır. İran ise pozisyonunda sürekli olmayan ve etki ortaya çıkarmayan değişiklikler yapmaya çalışarak önceki yıllardaki politikasını aynı şekilde korumuştur.

²³² Pınar Arıkan Sinkaya, "İran ile P5+1 Ülkeleri Arasında Yeniden Başlayan Nükleer Müzakereler", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3418>

2011 yılının Aralık ayında ABD’de de parlamentonun İran’a yönelik yeni bir ambargo paketi açıklaması ilk bakışta sorunun ağır şartları öngören ekonomik ambargo yöntemiyle çözülebileceğini ileri süren tarafların bir hamlesi olarak değerlendirilebilir. 31 Aralık 2011’de Başkan Obama, uygulanması durumunda İran Merkez Bankası (İMB) ile işlem yapılmasını yasaklayan, İran petrolü satın almak isteyen pek çok ülkenin ödeme işlemleri yapmasını neredeyse imkansız kılan ve böylelikle İran’ın petrolünü satabilmesini fiilen engelleyen bir savunma yetki yasasını imzaladı.²³³ Bu yaptırımın boyutu daha önceki yaptırımlar ile karşılaştırıldığında en kapsamlısıydı. Yaptırım kararıyla amaçlanan, İran’ın özellikle çevresiyle olan ekonomik bağı kopararak nükleer programından vazgeçmesini sağlamaktı. Böylece ABD yönetiminin hedefi hem küresel hem de bölgesel düzeyde İran’ın petrole bağlı gelirlerinde bir azalmaya neden olmak ve böylece İran’ın direncini kırmaktı. Yaptırımlar, İran tam olarak olumlu bir adım atmadıkça Temmuz (2012) ayında işlerlik kazanması planlanmıştı.

Ocak 2012’de ise AB (aralarında Yunanistan, İspanya ve İtalya’nın bulunduğu) üye ülkelerin alternatif kaynaklar bulmalarına da zaman tanımak amacıyla İran petrolü üzerinde altı aya yayılacak bir ambargo üzerinde anlaştı. Ayrıca İMB ile yapılacak tüm işlemler üzerinde tüm AB ülkelerini kapsayacak bir yasak seçeneğini de değerlendirme gündemine aldı. Aynı şekilde 2012 Şubat’ında Batılı ülkelerin baskısı üzerine dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler ve şirketler tarafından kullanılan bir finans kurumu olan SWIFT, İran’ı ağından çıkarmayı kabul etti. Washington yönetimi aldığı ağır ekonomik yaptırım kararının bir devamı olarak İran hükümetinin merkez bankası ve diğer finansal mülkleri dahil olmak üzere ABD’deki varlıklarının hepsini dondurduğunu açıkladı.²³⁴

²³³ Josh Rogin, “Iran sanctions amendment emerges from conference largely intact”, The Cable, 13 December 2011.

²³⁴ U.S. Department of the Treasury, “Fact Sheet: Implementation of National Defense Authorization Act Sanctions on Iran”, 6 February 2012.

Ekonomik ambargo kararı ve İran'a yönelik askeri müdahale seçeneğinin masada olduğuna ilişkin algının yaygınlaştırılması Tahran yönetiminin de nükleer programını daha sertleştirmesine neden oldu. 2012 yılı yine bu tırmandırma siyasetinin nükleer sorunu şekillendirmesine sahne oldu. Ekonomik ambargo kararı karşısında Hürmüz Boğazı'nın petrol geçişlerine kapatma (İran'ın petrol satışının %20'sini AB ülkeleri oluşturuyor), savaş tehdidi karşısında da uranyum zenginleştirilmesini daha üst seviyeye çıkarma ve tesislerinin yeraltında daha derinlere taşınması ve İsrail'e karşı harekete geçme tehdidi İran'ın karşı stratejileri olarak ortaya çıktı. 2012 Ocak sonunda İran, UAİK'den üst düzey bir heyeti kabul etti ancak sonuçları tahmin etmekten uzak oldu. Ayrıca nükleer programı görüşmek üzere P5+1 ile görüşmeye hazır olduğunu açıkladı. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad ülkesinin nükleer programıyla ilgili müzakerelere yeniden başlama iradesini ilk olarak 26 Şubat'ta ifade etti.²³⁵ Ancak bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınamadı. Sorun İran'ın Parçin nükleer tesislerini UAİK müfettişlerinin tam ulaşımına açmamış olmasıydı.²³⁶ UAİK'ya göre tesislerde nükleer başlık denemeleri yapılıyordu. Tahran yönetimi UAİK ile tam ve şeffaf bir işbirliği çağrısı yapılırsa da bu çağrı İran tarafından hemen bir karşılık bulmamıştı. İran UAİK müfettişlerinin Parçin nükleer tesislerini ziyaretine izin verdiğini açıklasa da 2012 boyunca söz konusu tesisin ziyaret edilmesine yönelik bir anlaşma sağlanamadı.²³⁷ İran'ın uluslararası denetçilerden önce tesisteki nükleer denemelerin kalıntılarına ilişkin temizlik yapıldığı şeklinde haberler çıkmış olsa da İran bu haberleri yalanladı.²³⁸

²³⁵ The New York Times, 27 Ocak 2012.

²³⁶ "U.N Nuclear Watchdog Can't Break Impasse with Iran", Global Security Newswire, 22 February 2012

²³⁷ Parisa Hafezi and Fredrik Dahl, "Iran to allow IAEA visit Parchin military site: ISNA", Reuters, 6 March 2012; "Statement on IAEA-Iran Talks," IAEA Press Statements, 14 December 2012.

²³⁸ David Albright and Paul Brannan, "New Satellite Image Shows Activity at Parchin Site in Iran", Institute for Science and International Security, 8 May 2012, www.isis-online.org.

3.8.3 DİPLOMATİK GÖRÜŞMELER: İSTANBUL, BAĞDAT VE MOSKOVA

Mart 2012’de AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Ashton sorunun taraflarını yönelik görüşmelerin yeniden başlaması için bir çağrıda bulunmuştu.²³⁹ 14 Nisan’da P5+1 ülkeleri İran ile görüşmelere yeniden başlamak için İstanbul’da bir araya geldi. Her iki taraf da görüşmeler sonunda yaptıkları basın toplantılarında sorunu tırmandırmaya yönelik açıklamalar yapmaktan kaçınılması gerektiğini ifade ettiler ve görüşmelerin oldukça yapıcı olduğunu açıkladılar. P5+1 ülkeleri İran’ın uranyum zenginleştirme işlemini %20 ile sınırlandırması ve özellikle askeri amaçlı nükleer faaliyetler için kullanıldığından şüphelendikleri tesislerin şeffaf bir şekilde denetçilere açılması müzakerenin hedefleri arasında yer alsa da bu yönde İran’dan kesin taahhütler istenmedi. Bu isteğin olumlu sonuçlar verecek bir sürece sokulması ise İran’ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması bağlamında yükümlülüklerini yerine getireceğine olan beklentiydi. Bunun yanı sıra İran’ın barışçıl amaçlı nükleer enerjiye ulaşmasının ve kullanmasının hakkı olduğu belirtildi. Ancak görüşmelerde İran’ın elindeki zenginleştirilmiş uranyumun üçüncül bir ülkeye güvenli bir şekilde transferi bundan sonraki yapılacak olan ikinci tur görüşmelerin ana gövdesini oluşturacaktı. Ancak böyle bir şey de Batının yakıt halinde %20 zenginleştirilmiş uranyumu İran’a gönderebileceği biliniyordu.²⁴⁰ Bu toplantı daha çok iki taraf arasında güven tazelemek için başlangıç niteliğindediydi. Ashton’a göre görüşmelerdeki amaç iki tarafın iyi niyetli olduklarını göstermek için yapılmıştı. Önemli olarak uluslararası toplumun güvenini kazanmaktı.²⁴¹

²³⁹ Justyna Pawlak, “Big Powers accept Iran offer of nuclear talks-EU’s Ashton,” Reuters, 6 March 2012.

²⁴⁰ “İstanbul’da nükleer zirve parçalı bulutlu”, Milliyet, 15 Nisan 2012

²⁴¹ “Ashton: Müzakereler yapıcı ve yararlı olmuştur”, İRNA, 14 Nisan 2012

İstanbul toplantısından birkaç gün önce dini lider Hamaney'in, "*Nükleer silahların üretilmesi, bulundurulması ve kullanılması haramdır*" fetvası sürece olumlu bir katkı da yapmış ve güven sorununun çözülmesine yönelik önemli bir girişim olarak değerlendirilmişti. Tahran yönetimi görüşmelerin tekrar başlayabilmesi için uranyum zenginleştirme işleminin %5 seviyelerine indirilmesinin tartışılabilirliğini ifade ederek beklenen güven tazeleme sürecine olumlu bir katkı yaptı. İran'ın pozisyonunda önceki müzakere süreçleriyle karşılaştırıldığında sürekliliğin olduğu toplantı sonucunda ortaya çıktı.²⁴²

İstanbul zirvesiyle müzakerelerin tekrar başlayabileceğine dair önemli bir adım atılmış olsa da asıl müzakereler Bağdat'ta yapılacak ikinci toplantıya bırakılmıştı.²⁴³ Toplantının gerçekleşmiş olması yine de İran'da ekonomi üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkardı, İran riyali dolar karşısında yeniden değer kazanmaya başladı.²⁴⁴ İstanbul görüşmeleri İran basınında ve kamuoyunda bir başarı şeklinde yorumlandı ve önceki görüşmelerle karşılaştırıldığında İran'ın nükleer enerji hakkının altını çizmesi bakımından oldukça farklı bir sonuç ortaya koyduğu iddia edilmişti.²⁴⁵

23 Mayıs'ta Bağdat "Yeşil Bölge" de İran ile P5+1 ülkelerinin temsilcileri görüşmelerin ikinci turu için bir araya geldiler. İstanbul toplantısıyla karşılaştırıldığında Bağdat'ta yapılan ikinci tur görüşmelerde daha somut öneriler üzerinde konuşuldu. P5+1 Grubu görüşmeler sırasında İran'a uranyum zenginleştirme işlemini durdurması karşılığında BM yaptırım süreçlerinin durduracaklarına ve yeni yaptırım kararlarının alınmayacağına dair güvence verse de somut bir anlaşma metni ortaya çıkmadı.

²⁴² "Ali Akbar Salehi, "Iran: We do not want nuclear weapons", The Washington Post, 12 April 2012.

²⁴³ Muhammad Sahimi, "Diplomats: First Round of Nuclear Talks 'Positive', 'Constructive'", Frontline, Tehran Bureau, 14 April 2012.

²⁴⁴ Chris Khan, "Oil prices fall on easing tensions over Iran", Associated Press, 16 April 2012.

²⁴⁵ İranlı farklı yetkililerle İstanbul toplantısının ardından yapılan mülakatlarda bu durum açıkça anlaşılıyor. Mülakatlar için bkz., "The P5+1, Iran and the Perils of Nuclear Brinkmanship", Policy Briefing, Middle East Briefing, No 34, International Crisis Group, <http://www.crisisgroup.org/-/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/b034-the-p5-plus-1-Iran-and-the-perils-of-nuclear-brinkmanship>

Taraflar üçüncü tur görüşmeler için 18-19 Haziran tarihlerinde Moskova’da bir araya geldiler. Görüşmeler 1 Temmuz’da uygulanmaya başlayacak olan kapsamlı ekonomik yaptırımlar öncesi oldukça önemli olmasına rağmen gerek İran gerekse P5+1 ülkeleri bir önceki toplantıda ileri sürdükleri şartları aynı şekilde tekrarlayarak pozisyonlarını sürdürdüler. Tahran, yaptırımdan vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürerken, P5+1 ise zenginleştirme programının durması talebini tekrarladı. Dışişleri Bakanı Celili İran’ın taviz vermeyeceğini, sürecin sonuçlanmayacağını işaretini vermiş, görüşmelerin başarılı sonuçlanması için dört temel şart olduğunu; “*güven oluşturma, işbirliğinin şeffaflaştırılması, kitle imha silahlarına karşı olmak ve barışçı nükleer konularda işbirliği. Olumlu adımlar elbette İran’ın nükleer hakkı ve uranyum zenginleştirme hakkını da içermektedir.*”²⁴⁶ Moskova toplantısında tarafların önerileri öncekilerden farklı olmasa da daha net olarak ortaya çıkmıştı. P5+1 Grubu için müzakere stratejisi oldukça açıktı: *durdur* (uranyum zenginleştirme), *kapat* (Fordov santrali) ve *gönder* (zenginleştirilmiş uranyum stoklarının). Bu formüle göre, İran öncelikle olarak uranyum zenginleştirme işlemine durması gerekiyor, ardından Fordov nükleer santralini kapatması ve son olarak var olan zenginleştirilmiş uranyumu güvenli bir şekilde ülke dışına çıkarması gerekiyordu.

²⁴⁶“Celili: Moskova görüşmeleri daha şeffaf, daha ciddi daha gerçekçi geçti”, İRNA, 20 Haziran 2012.

Taraflar

P5+1 Grubu	İran
Talepler	Talepler
-Uranyum zenginleştirme işleminin durdurulması,	-İran'ın Uranyum zenginleştirme hakkının tanınması,
-Fordow nükleer santralının kapatılması,	-Ekonomik yaptırımlardan vazgeçilmesi,
-Halen %20 aşamasına ulaşan zenginleştirilmiş uranyumun güvenli bir şekilde İran dışına çıkartılması	-Sivil nükleer enerji alanında işbirliği yapılması ve nükleer emniyetin sağlanması,
Öneriler (Yukarıdakilerin kabul edilmesi halinde)	
-Ekonomik yaptırımların durdurulması	-Uranyum'un %20 üretimi kapsayacak şekilde güven- inşası için önlemlerin alınması
-Tahran araştırma reaktörüne yakıt sağlanması	-Uyuşturucu ile mücadele, Suriye ve Bahreyn gibi bölgesel ama nükleer olmayan konularda işbirliği
-Nükleer enerji güvenliği için işbirliği yapılması	

Taraflar arasında yapılan görüşmelerde Moskova zirvesinde de bir sonuç çıkmayınca teknik şartlar üzerinde anlaşmaya varmak için oluşturulacak yüksek düzeyli teknik heyet toplantısı da ertelenmiş oldu. 1 Temmuz'da AB'nin Ocak ayında onayladığı İran'a yönelik ham petrol alımı ve yeni petrol anlaşmaların yapılmasına yönelik ambargo süreci de başlatılmıştı. AB'nin söz konusu ambargo kararını uygulamaya koymasının amacı, İran'ı nükleer programında AB'nin pozisyonuna çekmek ve petrolden elde edilecek gelirlerin azaltılmasıyla nükleer araştırmaların finansmanının engellenmesiydi. İran ambargoyu her zamanki tavrıyla karşılayarak, ambargo kararının sadece petrol gelirlerinin %14'nü oluşturan Avrupa ülkelerini (Avrupa pazarındaki payı ise sadece %6'dır)²⁴⁷ kapsadığı için İran'ı etkilemeyeceğini, bunun İran halkına yönelik psikolojik savaşın bir parçası olduğunu iddia etti.²⁴⁸

²⁴⁷ Hakan DEMİR, Basra Körfezi Petrolü, İran ve Yaptırımlar, ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3295>

²⁴⁸ "EU Sanction on Iran come into Force", <http://www.euronews.com/2012/07/01/eu-sanctions-on-iran-come-into-force/>

24 Ağustos'ta UAEK İran'ın nükleer tesislerinde şartsız denetim yapma izni vermemesi nedeniyle görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığını ilan etmiş ve devam eden aylarda İran ile P5+1 Grubu arasında üst düzey başka bir görüşme gerçekleşmedi. UAEK'nın 16 Kasım'da yayınladığı raporda 2012 yılında gerek İran ile kurum arasında ilişkilerde gerekse genel olarak nükleer sorunun çözümüne yönelik yapısal adımlar atılmadığı açıklandı. Bir bütün olarak bakıldığında 2012 yılında nükleer sorun tıpkı diğer yıllarda olduğu gibi çözümsüz bir şekilde 2013 yılına bırakıldı.

3.8.4 İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKASI

Nükleer politikası kuşkusu İran'ın dış politikasındaki hareket kabiliyetini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Klasik denge stratejisiyle pragmatik bir dış politika anlayışına sahip Tahran bu sınırları bölgesel siyasetinde telafi ederek aşmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Arap Baharı yeni fırsatlar sunduğu kadar bazı sınırlamalar da ortaya çıkarmaktadır. Arap Baharı sürecinde İran'ın ikili bir devrim söylemi ve politikası olduğu anlaşılmaktadır. Bir taraftan Mısır ve Tunus gibi ülkelere değişimi destekleyip bu ülkelere yeni açılım strateji bağlamında yaklaşmayı denerken, diğer taraftan özellikle Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi ülkelere Şii nüfusun demokratik taleplerine yönelik baskılardan dolayı bu ülkelerin rejimlerinin karşısında yer almıştır.

Suriye 2012 yılı boyunca yaşanan ağırlaşmış ortamda Baas rejiminin arkasındaki desteğini hiç çekmemiş bu nedenle Suriye'de krizin giderek derinleşmesi İran'ın bölgesel stratejisinde nükleer sorunun yarattığı benzer bir daralmaya neden olmuştur. Bir taraftan “yeni İslami devrimler” söylemi eşliğinde Arap Baharı'nda demokrasi, insan hakları ve adalet gibi devrimin toplumsal dinamiklerinin *üstünü örterek* devrimi yalnızca Amerika ve İsrail ile ilişkilerin sonucu oluşan anti-hegemonik bir harekete indirgeyen İran, diğer taraftan ise Suriye konusunda aynı anti-Amerikancı söylemini rejimin yanında yer alarak hem iç hem dış politikasında işlemektedir. Bu durum yeni Tahran açısından yeni arayışları ve açılımları beraberinde getirmektedir.

3.8.5 İRANLA ARTAN SORUNLAR

Ortadoğu bölgesinde özellikle Suriye çevresinde yaşanan çatışmalar bütün bölgeyi saracak bir mezhep savaşı riskini artırıyor ve böyle bir riski ortadan kaldıracabilecek adımları atma kapasitesine ve sorumluluğuna sahip olan iki ülke Türkiye ve İran'dır. Ankara ve Tahran ortak hareket edebilseler hem bölgenin yıkıcı bir mezhep savaşına sürüklenmesini engelleyebilirler hem de Ortadoğu'da yaşanan sorunlara, bölge dışı aktörlerin karışmasına gerek kalmadan bölgesel çözümler üretebilirler.

Ancak bölgesel çözümün en etkili aktörleri olabilecek olan Türkiye ile İran'ın 2012 yılında giderek böyle bir konumdan uzaklaştıkları ve daha fazla Suriye sorununun içerisine çekilip taraf oldukları görülmüştür. Özellikle İran'ın Hizbullah'ı da devreye sokmak suretiyle bütün imkanlarıyla Esad Yönetimi'ne destek vermesi, Suriye politikasını Esad'ın devrilmesi üzerine kurgulayan Türkiye'yi çok rahatsız etmiştir. Aynı şekilde, Türkiye'nin muhaliflere destek veren politikası da Tahran tarafından eleştirilmiştir.

İki ülke yönetimlerinde dış politika açısından sorumluluk makamında bulunan Cumhurbaşkanı, Başbakan veya Dışişleri Bakanı düzeyindeki yetkililerin birbirlerine karşı eleştirilerinde temkinli davrandıkları ve aralarındaki sorunları tamir edilemez bir düzeye taşımaktan kaçındıkları görülmüştür. Ancak dış politika sorumluluğuna sahip olmayan bazı yetkililerin çok sert açıklamaları da 2012 yılında Türk-İran ilişkilerine damgasını vurmuştur. Bu çerçevede, İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızade'nin "Türkiye'deki füze savunma sistemlerinin Siyonist rejimin emniyetini temine yönelik" olduğu yönündeki açıklaması,²⁴⁹ İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkanı Alaeddin Burucerdî'nin "Türkiye'nin son dönemlerde bölgede istikrarı sağlama yolundan saptığı" yönündeki sözleri,²⁵⁰

²⁴⁹ Muhammad Sahimi, "Diplomats: First Round of Nuclear Talks 'Positive', 'Constructive'", Frontline, Tehran Bureau, 14 April 2012.

²⁵⁰ Chris Khan, "Oil prices fall on easing tensions over Iran", Associated Press, 16 April 2012.

aynı komisyonun Başkanvekili Muhammed Kevseri'nin İstanbul'daki Suriye'nin Dostları konferansı'nı "Suriye'nin düşmanları" olarak adlandırarak, Türkiye'yi "emperyalizmin taşeronu" olmakla suçlaması,²⁵¹ yine aynı komisyonun sözcüsü Hüseyin Nakavi'nin Türkiye'ye konuşlandırılan "Patriot füzelerinin Suriye sınırına yerleştirilmesinin bu ülkeye karşı savaş ilanı anlamına geldiğini ve bunun bölgesel bir savaşla sonuçlanacağını" iddia etmesi,²⁵² İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi'nin Suriye konusunda "bu şekilde hareket etmeleri durumunda bir sonraki seferde sıranın Türkiye ve diğer ülkelere geleceği" şeklindeki açıklamaları,²⁵³ Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın Tahran'ın Suriye konusundaki politikasını kastederek "hem İslam Cumhuriyetisin, hem bunlara seyirci kalıp destek veriyorsun! 25 bin insanın ölmesine İran'ın sessiz kalmasını yakıştıramadım" şeklindeki²⁵⁴ ve İran'ın PJAK ile savaşı ve Türkiye ile istihbarat paylaşımını durdurduğuna yönelik açıklamaları²⁵⁵ ve İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin'in "İran'ın PKK terör örgütüne destek verdiğini biliyoruz" şeklindeki açıklamaları örnek olarak gösterilebilir.

²⁵¹ İranlı farklı yetkililerle İstanbul toplantısının ardından yapılan mülakatlarda bu durum açıkça anlaşılıyor. Mülakatlar için bkz., "The P5+1, Iran and the Perils of Nuclear Brinkmanship", Policy Briefing, Middle East Briefing, No 34, International Crisis Group, <http://www.crisisgroup.org/-/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/b034-the-p5-plus-1-İran-and-the-perils-of-nuclear-brinkmanship>

²⁵² Marcus George, "Iran says ready to resolve nuclear issues", Reuters, 16 April 2012.

²⁵³ "Obama praises Japan for limiting imports of Iranian oil", Platts, 1 May 2012. "U.S. wants to wean India off Iran's oil", United Press International, 7 May 2012.

²⁵⁴ Julian Borger, "Six-nation group tries to defuse tensions over Iran nuclear programme", The Guardian, 23 May 2012; Jay Solomon, "Iran, U.S. agree only to resume their talks next month", The Wall Street Journal, 24 May 2012.

²⁵⁵ "Celili: İran'a baskı yöntemi sonuçsuz kalmıştır", İRNA, 25 Mayıs 2012

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler bu açıklamalarla zaman zaman gerginleşse de, liderler arasında görüşmeler devam etmiş ve bu görüşmelerde her iki ülke liderleri birbirlerine karşı çok olumlu açıklamalarda bulunmayı sürdürmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "İsrail'in İran'a dönük askeri hareketi karşısında ilk duracak ülkelerden biri de biz oluruz" açıklaması,²⁵⁶ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "Türkiye devleti ve milletinin İran'ın nükleer çalışmalarını desteklediği ve gelecekte de bu politikaya devam edecekleri" şeklindeki ifadeleri²⁵⁷ ve İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın "İran-Türkiye ilişkileri siyasi, ekonomik ve kültürel alanların ötesinde inanç ve kardeşlik üzerine kuruludur"²⁵⁸ şeklindeki açıklamaları örnek olarak gösterilebilir.

2012 yılında da 2011'de olduğu gibi, İran'ın PKK'yı desteklediğine dair çok sayıda haber yapılmış, ancak Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı düzeyindeki devletin dış politika konusunda söz söyleme yetkisine sahip olan yetkilileri ise PKK konusunda İran'ı doğrudan suçlamaktan kaçınmışlar, İranlı muhataplarıyla yaptıkları görüşmelerde Türkiye'nin bu örgütle mücadelesinde Tahran'ın desteğini beklediklerini ve İran'ın kendi sınırlarını daha iyi korumasının bu çerçevede önemli bir katkı olacağını ifade etmişlerdir.

Türkiye'nin dış politika karar vericileri düzeyinde İran'la yaşanan sorunların belirli bir düzeyin üzerine çıkmasını engelleme ve bu ülkeyle diyalog yollarını sürekli açık tutma çabalarına karşılık, Suriye çerçevesinde yaşanan gerginliğin artması ve İran'daki sertlik yanlısı bazı politikacı ve bürokratlardan gelen suçlamalarla özellikle yılın ikinci yarısından itibaren PKK-İran bağlantılarına dair haberler yoğunlaşmıştır.

²⁵⁶ "Celili: İran'a baskı yöntemi sonuçsuz kalmıştır", İRNA, 25 Mayıs 2012

²⁵⁷ "Fransa: İran'a yatırımlar sertleştirilsin", BBC Türkçe, 20 Haziran 2012.

²⁵⁸ "Celili: Moskova görüşmeleri daha şeffaf, daha ciddi daha gerçekçi geçti", İRNA, 20 Haziran 2012.

Bu haberler Temmuz'da PKK'nın Şemdinli saldırısı, Ağustos ayında PKK tarafından gerçekleştirilen Gaziantep saldırısı ve Eylül ayında Türkiye'de yakalanan "İranlı casuslar" üzerine yoğunlaşmış, "Türkiye'nin demokratik açılımından rahatsız olan ve Türkiye'den çekilecek PKK teröristlerinin kendi ülkesini hedef alacağından korkan İran'ın PKK'nın Türkiye'den çekilmesini engelleme çabalarına" dair iddialara kadar uzanmıştır.²⁵⁹

Türkiye'nin 2012 yılında İran'la ilişkilerinde gerginlik yaşadığı bir başka konu Suriye sınırına yerleştirilmesi kararlaştırılan Patriot füzeleri olmuştur. İran'ın aslında savunma amaçlı olduğu bilinen Patriot füze sistemlerinin Türkiye-Suriye sınırına yerleştirilmesinden rahatsızlık duymasının iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlk olarak Tahran'daki karar vericiler, bu füze savunma sistemlerinin sınıra yerleştirilmesini Suriye'ye yönelecek kapsamlı bir saldırının habercisi olarak görüyorlardı. Türkiye'nin de içinde olacağını düşündükleri böyle bir muhtemel saldırı sonrasında Suriye füzelerinin Türkiye'yi hedef almasına karşı bu tedbirin alındığı düşüncesindeydiler. Suriye'deki iç savaşa giderek artan bir şekilde Esad Yönetimi yanında dahil oldukları için Esad'ın devrilmesini hedefleyen muhtemel bir saldırıya karşı çıkmanın bir gereği olarak Türkiye'ye bu füze sistemlerinin yerleştirilmesine karşı çıkıyorlardı. İkinci olarak, yerleştirilecek bu füze savunma sistemlerinin İsrail'in güvenliğine hizmet etmek gayesiyle yerleştirildiğine inanan İranlı politikacı sayısı az değildi. Malatya-Kürecik'e yerleştirilen NATO erken uyarı radar sistemiyle birlikte, bu hava savunma sisteminin, İsrail'den İran'ı hedef alacak muhtemel bir saldırı sonrasında, Türkiye'de devre dışı bırakılarak, İran'ın İsrail'e karşılık vermesini engelleyecek şekilde kullanılacağına inanıyorlardı.

²⁵⁹ "Progress in Moscow: Iran says no with PowerPoint", The Guardian, 18 June 2012.

Patriot füzelerinin Türkiye'ye konuşlandırılması konusunda İran tarafından yapılan sert eleştiriler karşısında Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Patriot füze sistemlerinin savunma silahları olduklarına ve saldırı amacı taşımayan ülkelerin bu füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesinden endişe duymalarına gerek olmadığına tekrar dikkat çektikten sonra, İran'ın *"kendi halkını katleden, Türkiye'ye karşı sınır ihlalleri yapan ve bölge barışını tehdit eden" Suriye yönetimine artık "dur" deme vaktinin geldiğini ifade etmiştir: "Bizim İran'dan beklentimiz, savunma nitelikli olan böyle bir sistemin gelmesi konusunda açıklamalar yapmak değil, Suriye rejimine çok açık ve net mesaj vererek Suriye'deki zulmün durmasını temin etmek üzere etki gücünü kullanmasıdır."*²⁶⁰

3.8.6 EKONOMİK İLİŞKİLER

İran'a Karşı ABD Kaynaklı Yaptırımların Türk-İran Ticaretini Kötü Etkilemesi;

İran'a karşı ABD kaynaklı yaptırımların Türk-İran ticaretini kötü etkilediğini de belirtmek önemlidir. Örneğin, ABD Terörizm ve Finansal İstihbarat Bakanı David Cohen, Erdoğan'ın 27 Ocak'taki İran ziyaretinden önce, P5+1 Avrupa Birliği ve İran tarafından üzerinde anlaşmaya varılan Ortak Eylem Planının uygulanması konusunda Dışişleri Bakanlığı ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya geldi. Cohen, "İran iş yapmaya açık değil... İran'la ilgili işlerin beklemesi gerekiyor. İran'ın iş yapmaya açık olacağı günler de gelebilir ama henüz o gün gelmemiştir" şeklinde konuştu.

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Tahran ziyareti süresince iki taraf üst düzey bir işbirliği konseyinin kurulmasına dair anlaşma imzalamıştır. İki gün süren ziyaretinde Erdoğan, Ruhani, Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı İshak Cihangiri ve dini lider Ayetullah Ali Hamaney ile görüşmüştür.

²⁶⁰ "EU Sanction on Iran come into Force", <http://www.euronews.com/2012/07/01/eu-sanctions-on-iran-come-into-force/>

İran Dışişleri Bakanlığı'nın Uluslararası Enstitüsünde bir konuşma da yapmıştır. Bakanlık sözcüsü Merziye Efkam bu ziyareti Türkiye İran bağlarını geliştirmek için “çok önemli” bir ziyaret olarak nitelendirmiştir. Sözcü, enerji ihtiyacı olan Türkiye'nin Batı ile nükleer anlaşmaların İslam Cumhuriyetinin enerji sektöründeki yaptırımları tedricen kaldırılmasının ardından Tahrandan petrol ve doğalgaz ithalatını arttırmayı planladığını söylemiştir. Diğer taraftan Türkiye doğal gaz fiyatlarını düşürmeyi de başarmıştır.²⁶¹

3.9 TÜRKİYE-İRAN EKONOMİ VE POLİTİKA - 2013

3.9.1 EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından alınan ve Resmi Gazete'nin 25 Temmuz 2013 sayısında yer alan karara göre;²⁶²

İran doğalgazını Türkiye üzerinden Almanya'ya taşıyacak 1720 km'lik bu dev boru hattı için Bakanlar Kurulu kararında ifade edilen kamulaştırma bölgelerine Ağrı'dan başlanacaktır.²⁶³ Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Yozgat, Kırşehir ve Kırıkkale üzerinden başkent Ankara'ya varmış olacaktır. Bu noktadan Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Çanakkale'den geçerek denizaltından Tekirdağ çıkmış olacak hemen ertesinde Edirne'de sona erecektir. Senede 16 milyar dolar değerinde 35 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip olacak hattın yapımı için 4 milyar dolar harcanması öngörülmektedir.

²⁶¹ Turkey,İran to establish high level cooperation council during Erdoğan's Tehran visit, Hurriyet Daily News, January 29.2014<<http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-iran-to-establish-high-level-cooperation-council-during-erdogans-tehran-visit.aspx>)

²⁶²“İran Kaynaklı Doğal Gazın Türkiye Toprakları Üzerinden Boru Hattı ile Almanya'ya Kadar İletilmesi Amacıyla Yapılacak Doğal Gaz Boru Hattının Gececeği Güzergahta Yer Alan Taşınmazların Hazine Adına Tescil Edilmek Üzere Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Tarafından Acele Kamulaştırılması Hakkında Karar”, Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, Sayı: 28718 (Mükerrer), 25 Temmuz 2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130725M1-26.htm>, (Erişim Tarihi: 14 Mart 2014).

²⁶³ Derya Yaşar, “İran doğalgazı Türkiye üzerinden taşınacak”, *Rusya'nın Sesi*, 11 Kasım 2013, http://www.rsfmradio.com/radio_broadcast/100990066/124268546.html, (Erişim Tarihi: 14 Mart 2014).

Türkiye ile İran arasında Cenevre’de Şubat 2014’de gerçekleştirilmeye başlanan tahkim görüşmelerinde Ankara ve Tahran arasındaki gaz pazarlığı sürerken BOTAŞ İran’dan Türkiye’ye ihraç ettiği doğalgazda yüzde 32,5 indirim istemiştir. Türkiye 8 Ağustos 1996’da İran’dan senede 10 milyar metreküp doğal gaz alımı konusunda 25 yıl süreli Doğalgaz Alım Satım Anlaşması’na imza koymuştu.²⁶⁴ Anlaşma çerçevesinde kapsamında 10 Aralık 2001 tarihinden bu yana ithal edilen gaz miktarı yaklaşık 65,9 milyar metreküptür. Tedarik edilen gazın fiyatı ise petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İlk davasını 2003 yılında Milletlerarası Ticaret Odası (ICC) nezdinde NIGC şirketine karşı açan BOTAŞ, tahkim sonucunda anlaşmadaki fiyatta indirim elde etmiştir. Bu çerçevede İran Milli enerji şirketi NIGC’den geçmiş döneme ait olmak üzere takriben 971 milyon dolar tahsil edilmiştir. Mevcut anlaşmalar bağlamında İran gazında tekrar indirim yapılmasını isteyen BOTAŞ, eksik tedarik ve yüksek fiyattan dolayı sözleşme çerçevesindeki hakkından yararlanarak 2012 senesinde tekrar bir tahkim davası açmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, *“İran’la olan ticaretimizden çok memnunuz, ancak bu fiyatlardan memnun olduğumuz anlamına gelmiyor. Biz uluslararası tahkime bu fiyatların yüksek olduğunu ve eksik miktarları da dâhil ederek ayrı bir dava açtık. Şu ana kadar İran’la bizi tatmin edecek ve olumlu bulabileceğimiz bir fiyat şu ana kadar gelmedi. Türkiye’deki fiyatlarla ve uluslararası fiyatlarla hiç bağdaşmamaktadır. Ben inanıyorum ki Türkiye yüksek bulunduğu miktarın farkını İran devletinden alacaktır”* ifadeleri kullandı.

²⁶⁴ “Ankara’dan yeni hamle! Gazda %32 indirim istedik”, Türkiye Gazetesi, 13 Mart 2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/140743.aspx>, (Erişim Tarihi: 15 Mart 2014).

DOĞALGAZ FİYATLARI VE ALINAN İNDİRİMLER			
	2012	2013	İndirim Oranı %
Rusya-Batı Hatı	446	429	3,81
Rusya-Mavi Akım	445	428	3,82
İtalya-Mavi Akım**	445	428	3,82
İran	530	507	4,34
Azerbaycan	354	349	1,41

*Bin m³ /Dolar ** Eni 2012 yılı için Ekim-Aralık, 2013 yılı için Ocak- Mart fiyat dönemi baz alınmıştır.

Kaynak: <http://enerjienstitusu.com/medya/turkiye-dogalgaz-ithalati-fiyatlari-fiyati.jpg>

İkili enerji ilişkilerinde Türkiye'nin kendi talep açmazından dolayı, resim daha karmaşıktır. 2011 senesinde Türkiye, petrolünün %51'ini İran'dan ithal etmiştir. Bu 2010 senesindeki %26'luk oranla karşılaştırıldığında büyük bir artıştır. İran'ın finansal sektörü ve petrol ihracatları Tahran'a karşı son yaptırımlarda özellikle hedef tahtasına oturtulmuştur. Türkiye'nin enerji bürokrasisi durumu memnuniyetle karşılamamıştır çünkü böyle büyük miktardaki petrolünün yerine alternatif tedarik kaynakları bulmak hem temel hem de maliyetli bir meydan okuma olacaktır.²⁶⁵ Kürt Bölgesel Yönetimi ve/veya Irak sıklıkla alternatif kaynaklar olarak ifade edilmektedir fakat bunların hiçbiri politik karmaşıklıklara karşı bağışık değildir ve her ikisi de altyapısal engellerden zarar görmektedir. Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın Mart 2012'nin sonunda yaptığı açıklamaya göre Türkiye, kaynak çeşitlendirmesi bağlamında İran'dan yaptığı ithalatları %20 oranında azaltacak ve bu arada BOTAŞ, spot piyasada Libya ve Suudi Arabistan'dan petrol almayı planlamaktaydı, fakat bu tamamen İran'dan yapılan ithalatlardaki azaltmayı karşılamayabilecekti.

²⁶⁵ Tuncay Babalı, "The Role of Energy in Turkey's Relations with Russia and Iran", ss. 8-9. http://csis.org/files/attachments/120529_Babali_Turkey_Energy.pdf, ss. 6-7, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2014).

Sonuçta, Ankara'nın tıpkı Tokyo'nun elde etmiş olduğu gibi, İran'dan petrol ithalatının toplam miktarı kadar olmasa da, kesinlikle önemli miktarlar için muafiyete ihtiyacı vardır. Resim daha da karmaşık hale getiren durum, özel sektörün elindeki TÜPRAŞ rafinerisinin, Eylül 2012 sonuna kadar İran petrolünü alması konusunda sözleşmeden kaynaklanan bir yükümlülüğü vardır. Özellikle uluslararası olarak kabul edilmiş bir Birleşmiş Milletler kararının yokluğunda Türk hükümetinin özel bir şirkete bu sözleşmeyi askıya alması konusunda baskı yapması olası değildir. Böyle bir davranış, böyle bir ertelemenin ya da iptalin yasal ve sözleşmeden kaynaklanan sonuçlarının kimin tarafından üstlenileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Sonuçta, İran ile olan mevcut sözleşmesi çerçevesinde devam etmek TÜPRAŞ'ın kararına kalacak bir durumdur.

3.9.1.1 AB'NİN, İRAN'DAN DOĞALGAZ İTHALATI PLANLARI

Moskova ile ilişkileri gerilen, Tahran ile arasındaki buzlar ise erimeye başlayan Avrupa Birliği, sessizce İran'dan doğalgaz alım planları yapıyor. İran'a yönelik yaptırımların kalkması ve gereken altyapı yatırımlarının yapılması halinde Avrupa'ya doğalgaz satışı için en uygun rota, Türkiye olacak.

Reuters'a açıklamaları, Avrupa Komisyonu'ndan alınan bilgilere göre, İran'a yönelik yaptırımların henüz kaldırılmamasına ve yeterli altyapının henüz bulunmamasına rağmen Tahran'dan doğalgaz alımına yönelik planların hazırlandığını bildirmişlerdir. Rus doğalgaz kaynaklarına bağımlılığımızı azaltmaya yardımcı olacak orta vadeli önlemlerde İran, önceliklerimiz arasında en tepeye yakın. İran doğalgazı Avrupa'ya oldukça kolay bir şekilde gelebilir ve siyaseten de Tahran ile Batı arasında bir yakınlaşma olduğu açıktır. Rusya, yılda 80 milyar dolarlık ihracatıyla şu anda Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının üçte birini karşılıyor ve kıtanın en büyük doğalgaz tedarikçisi konumunda bulunmaktadır. Ancak AB'nin Ukrayna'daki kriz sebebiyle Moskova'ya yaptırımlar getirmesi doğalgaz kaynaklarının çeşitlendirilmesini de daha acil duruma getirmiştir.²⁶⁶

²⁶⁶ <http://enerjienstitusu.com/2014/09/26/ab-irandandogalgaz-ithalati-planliyor/> Erişim Tarihi:01.10.2014

Batı'nın yaptırımlarının halen yürürlükte olduğu İran, Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci rezervlerine sahip ve nükleer programına ilişkin müzakerelerin başarıyla sonuçlanması halinde bir alternatif olarak gündeme gelebilir.

Avrupa Parlamentosu'nun hazırladığı bir belgede, 'Doğalgaz üretiminde yüksek potansiyel, enerji sektöründe devam eden reformlar ve Batı ile ilişkilerinde devam eden normalleşme, İran'ı Rusya'ya karşı makul bir alternatif haline getirmektedir' deniliyor. Buna karşın belgede, yaptırımların halen yürürlükte olması ve altyapı ihtiyacının henüz karşılanmamış olması sebebiyle İran'ın kısa vadede alternatif bir enerji tedarikçisi olmadığı belirtiliyor.²⁶⁷

İran da Batı'ya doğalgaz satmaya istekli görünüyor. İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na katılmak için bulunduğu New York'ta Avusturyalı mevkidaşı Heinz Fischer ile görüşmesinde 'İran, Avrupa için güvenli bir enerji merkezi olabilir' dedi.

ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin'den oluşan P5+1 grubu ve İran, Tahran'a yönelik yaptırımların yürürlükten kalkmasını sağlayacak kalıcı bir 'nükleer anlaşmaya' varmaya çalışıyor. Ancak tarafların, anlaşma için 24 Kasım olarak belirlenen tarihi yakalama ihtimali giderek azalıyor. İran'ın Avrupa'ya doğalgaz satması için en uygun rota ise, halihazırda komşusundan doğalgaz alan Türkiye olacak. Ancak iki ülke arasındaki doğalgaz hattı, Avrupa'ya ihracat için yeterince büyük değil.

Reuters'in aktardığına göre bağımsız fizibilite çalışmaları, yaptırımların gevşetilmesi ve yatırımlara yakın zamanda başlanması halinde İran'ın Türkiye ve Avrupa'ya 2020'den itibaren yılda 10 ile 20 milyar metreküp doğalgaz satabileceğini gösteriyor.²⁶⁸

²⁶⁷ Ibid., enerjienstitusu.com/2014/09/26

²⁶⁸ Ibid., enerjienstitusu.com/2014/09/26

3.9.1.2 TÜRKİYE-İRAN TERCİHLİ TİCARET ANLAŞMASI

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 28-29 Ocak 2014 tarihlerinde Tahran'a gerçekleştirdiği ziyarette, Türkiye ile İran arasında 10 yıldır müzakereleri süren Tercihli Ticaret Anlaşmasını, iki ülke Başbakanları huzurunda Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci ile İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanı Muhammed Rıza Nematzade imzalanmıştır.

Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması ile, Türkiye'nin bazı tarım ürünlerinde İran'a tarife indirimini vermesi ve buna karşılık İran'ın ise, bazı sanayi ürünlerinde Türkiye'ye tarife indirimini sağlaması kararlaştırılmıştır. İran'ın, Tercihli Ticaret Anlaşması ile Türkiye'ye tarife indirimini sağlayacağı ürünler arasında; temizlik ürünleri, ilaç, kozmetik, plastik malzemeler, orman ürünleri, tekstil, hazır giyim, ev tekstili, mobilya, çelik ürünleri, demir ve demir dışı metaller, buzdolabı, bulaşık makineleri gibi beyaz eşya ürünleri, klimalar ve elektrik-elektronik ürünleri gibi birçok ürün yer almaktadır. Söz konusu ürünlerde 2012 yılında Türkiye'nin dünyaya ihracatı 38,9 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiş olup; bu meblağ, Türkiye'nin aynı yıl gerçekleştirdiği toplam ihracatın %25,5'ine tekabül etmektedir.

Ayrıca, Tercihli Ticaret Anlaşması kapsamında İran'ın Türkiye'ye tarife indirimini yapmayı kabul ettiği sanayi ürünlerinde 2012 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatı yaklaşık 830 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte bu ürünlerde ihracatımızın, 3 yıl sonunda iki katına çıkacağı beklenmektedir. Diğer taraftan, söz konusu Tercihli Ticaret Anlaşması kapsamında İran'a taviz verilen tarım ürünlerinin İran'dan yapılan toplam tarım ürünleri ithalatı içindeki payı %57 seviyesinde olmuştur.

Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması; ülkemizin Serbest Ticaret Anlaşmaları dışında ticaretin artırılmasına yönelik yaptığı ilk anlaşmadır. Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması, yeni dönemde, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırmaktadır. Her iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğini güçlendirecektir. Anlaşma kapsamında, her iki ülke, birbirlerine sağlamış oldukları

tavizleri daha da genişletmek üzere çalışmayı da taahhüt etmiştir. Ayrıca Türkiye ve İran haber ajansları arasındaki işbirliği anlaşması da imzalanmıştır.²⁶⁹

3.9.2 İRAN-ABD YAKINLAŞMASI VE PERDE ARKASI

Ruhani'nin göreve gelmesiyle İran'ın nükleer politikasında da kısmen yumuşama görüldü. İran'ın nükleer faaliyetlerinden vazgeçmesi mümkün değildi ancak nükleer politikadan dolayı başta ABD olmak üzere Batı Dünyasından ağır ekonomik yaptırımlara maruz kalması İran'ın Batı dünyasıyla uzlaşma yoluna yönelmesinin perde arkasındaki asıl sebebi denilebilir. İran, artık yaptırımların hafiflemesi yönünde ısrarcı ve bunu diplomatik anlamda uzlaşma içeren bir dil kullanarak yapmaktadır.

ABD'de halen bazı senatörlerin İran'a karşı yaptırımların daha da sertleşmesine yönelik söylemleri devam etmektedir. Üstelik ABD'nin kadim ortağı İsrail'in söylemleri de yine, aynı doğrultuda devam etmekte olup, Başbakan Netanyahu'nun Ruhani'yi "koyun postuna bürünmüş kurt" olarak tanımlaması, aslında İran'ın bu ılımlı söylemlerinin henüz başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını gösteriyor.²⁷⁰ Bu söylemlerin bir diğer sebebi de elbette genel olarak Orta Doğu'ya hâkim olan siyasi durum ve güç dengeleridir.

²⁶⁹ <http://www.musavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID=17644&ulke=IR&dil=TR>

²⁷⁰ <http://www.gazetebilkent.com/2013/10/03/iran-abd-yakinlasmasi-ve-perde-arkasi/>

4. SONUÇ

Avrasya bölgesinin iki büyük ve önemli gücü olan Türkiye ve İran buldukları bölgede iki komşu, en köklü devlet geleneğine sahip, aynı zamanda tarihsel olarak rekabet içinde olan, ancak dönem dönem içinde bulunulan uluslararası konjonktüre bağlı olarak kimi zaman yakın işbirlikleri kurulabilmiş kimi zamanda bu iki ülke arasında ciddi rekabetler vuku bulmuştur. Her iki ülke, bazı konularda dünyadaki yaklaşımların tersine pragmatik bir birliktelik sergilerken, bu birliktelik ilkesel olmaktan çok dönemsel ‘çıkar’ ilişkilerine dayanmaktadır.

Türkiye’de 3 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, dış politikada kendine özgü politikalar izlemeye çalışmıştır. “Komşularla sıfır sorun” temelinde dış politikasını yürütmeye çalışan AK Parti, bu dönemde ikili ilişkiler çerçevesinde en çok önem verdiği ülkelerden birisi de İran İslam Cumhuriyeti’dir. Siyaset, güvenlik ve ekonomi alanlarında yakın ilişkiler geliştiren bu iki ülkenin arasına özellikle 2003 Irak savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin kendi topraklarına NATO füze kalkanını konuşlandırmayı kabul etmesinden dolayı biraz soğukluk girmiştir.

2004 yılında İran açısından birazda olsa gelişme kaydedilmiş AB üçlüsü ve İran, Cenova’da nükleer müzakerelere ilişkin ilk defa bir araya gelmişlerdir. Bu İran açısından bir gelişme kaydetmiştir. Ancak 2005 yılında AB üçlüsü ile müzakerelerin sonuçsuz kalması sonucu İran uranyum zenginleştirme işlemine yeniden karar vermiştir. Ancak ABD’leri İran’ın bu gelişime sıcak bakmaması ve ABD’nin İran’a karşı Türkiye’yi yanına almak isteği sonuçsuz kalmıştır. Türkiye ise dış politika anlayışı çerçevesinde çok önem verdiği ülkelerden biri olan İran’ı kaybetmek istemediği için arabuluculuk görevini üstlenmiştir.

2006 yılı nükleer problem dolayısıyla oldukça yoğun geçmiştir. Ancak Tahran yönetimi söz konusu sorunun dış politikasında tek odak noktası haline gelmesine izin vermemiş, özellikle uluslararası sistemde Amerika’nın tek taraflılığına alternatif sunan ülkelerle güçlü ve sağlam ilişkiler içine girerek kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. İran’ın nükleer problem yüzünden Avrupa ile sık sık karşı karşıya

kalması denge politikasına zarar vermiştir. 2006 yılı içerisinde de başta ABD olmak üzere, bölge içerisinde ve dışarıdan bir takım güçler Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkilemeye çalışmışlar, bunu yaparken de kendi çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarları arasında çatışmalara neden olmuşlardır. Türkiye doğalgaz konusunda İran ile daha fazla anlaşma yapmak istese de ABD'nin getirdiği kısıtlamalar yüzünden Türkiye'nin istediği düzeyde ticari anlaşmalar yapılamadı.

2007 yılı genelinde İran'ın nükleer programı adına bir süreç geçirmiştir. 2007 yılı bir önceki yıllara nazaran müzakere süreçlerinin İran ile taraflar arasında normal bir şekilde seyreden diplomasi trafiğinin ötesine geçmiştir. En önemli sebeplerinden biri İran'ın nükleer programından dolayı bölgesinde yalnızlaştırılmaya çalışılması ve diplomasi mücadelesine dönüşmesidir. Nükleer sorunu bir enerji meselesi olarak görerek bunu Amerika'ya karşı bir direnç aracı olarak kullanmak isteyenler ile sorunu güvenlik meselesi olarak görüp İran'a mümkün olduğunca baskı yapılmasını isteyenler arasındaki güç mücadelesi dönemi olmuştur.

2007 yılında Türkiye'nin İran'dan doğalgaz ve elektrik almasının yanı sıra Türk şirketlerinin İran'da doğalgaz ve elektrik üretimi yapmasını da kapsayan anlaşmalar ekonomik ilişkileri geliştirmiş, ayrıca dış ticaret hacminin gelecek yıllarda daha da artırılmasının yolunu hazırlamıştır. İşbirliğinin kendisini açık bir şekilde hissettirdiği bir başka alan da güvenlik olmuştur. PKK'nın giderek artan bir şekilde İran'ın da düşmanı haline gelmesi ve ABD'nin bu konuda iki ülkeyi de rahatsız eden politikaları Türkiye ile İran'ın PKK/PJAK karşısında işbirliği yapmasını sağlamıştır.

2008 yılı İran için nükleer krizin, tarafların 'ön şart' öne sürmeleri nedeniyle bir çözümsüzlük noktasına gelmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım ve ambargo kararı, sorunun çözümü konusunda herhangi bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Nükleer program artık İran için bir milli dava haline gelmiş ve iç siyasal dengelerin temel referans noktalarından birisi olmuştur. Nükleer sorunun bu denli çok boyutlu yapısı, İran'ın bölgesel ve bölge-dışı diplomatik girişimlerini de doğrudan etkilemiştir.

2008 yılı Türkiye ile İran arasında yeni adımların atıldığı ve önceki yıllarda kararlaştırılan işbirliği projelerinin olgunlaştırıldığı bir yıl olarak kendini

göstermiştir. Bu işbirliğinin, önceki yıllarda olduğu gibi, özellikle güvenlik ve ekonomi alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Türkiye ve İran'ın PKK/PJAK terörüne karşı işbirliği, imzalanan yeni anlaşmalar ve ortak güvenlik komisyonu toplantılarıyla artırılmıştır. Türkiye dışarıdan ve ideolojik gerekçelerle içeriden gelen bütün tepki ve engelleme çabalarına rağmen 2008 yılında da İran'la ilişkilerinde iyi niyet yolunu tercih etmiş ve her iki ülkenin ve Ortadoğu'nun çıkarlarına uygun olacak şekilde İran'la işbirliğini temel alan politikasını yürütmüştür.

2009 yılında nükleer müzakerelerde kalıcı bir çözüm için kesin adımlar atılamamış, ancak öteki yıllara nazaran nükleer müzakereler farklı bir boyuta taşınarak bundan sonraki süreci belirleyicisi olmuştur. 2009 yılı diğer yıllarla birlikte değerlendirildiğinde İran'a yönelik bir ambargo kararı çıkmamıştır. İran için 2009 yılı bir 'derinleşme yılı' olduğunu söyleyebiliriz.

2009 yılında da Türkiye'nin önemli komşusu olan İran'la ilişkileri giderek artan bir şekilde dünyanın ilgisini çekmiştir. İran'ın nükleer programından dolayı ABD ve İsrail başta olmak üzere birçok ülke tarafından bir tehdit olarak ilan edilmiştir. İran'la bu ülkeler arasındaki sorunun barışçı yollardan çözümü konusunda Türkiye'nin 2009 yılında belirgin bir şekilde çabalarını artırması görülmektedir. Türkiye'nin bu çabalarının, İran nükleer sorununun askeri güç kullanımı yoluyla çözülmesine odaklanmış bazı çevreleri rahatsız etmiştir.

2010 yılı İran'ın bölgesel bir güç olabilmesinin ve bazı dış politika heveslerini gerçekleştirmesinin önünde önemli engeller olduğunu farketmiştir. Nükleer program konusundaki kararlılıklarını devam ettirmişler ancak istediklerini elde edememişlerdir. Askeri olarak da önce ABD sonra da Batılı devletler tarafından çevrenemeye başlanmış, Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler İran'ın çevrenemmesini önleyememiştir. Buna rağmen İran bütün engellemelere rağmen nükleer programından vazgeçmeyerek hem kararlılığını hem de etkinliğini ispatlamıştır.

2010 yılında Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler açısından en önemli gelişmeler, İran'ın nükleer çalışmaları dolayısıyla bu ülkeyle ABD ve diğer Batılı ülkeler arasında yaşanan sorunun giderilmesi konusunda Türkiye'nin Brezilya ile ortak

girişimleri çerçevesinde yaşanmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme konusunda kaydettiği her yeni gelişme ABD ve diğer Batılı ülkelerin bu ülkeye karşı baskısını artırmasına rağmen Türkiye'nin çözüm konusundaki arabuluculuk girişimleri devam etmiştir.

2011 yılındaki gelişmeler büyük ölçüde 2010'dakilere paralel bir seyir izlemiştir. Arap Baharı'nın İran'ın bölgesel politikalarına etkisinin karmaşık olduğu bir yıl olmuştur. ABD başta olmak üzere Batılı devletler İran'ı çevreleme politikasını sürdürmeye devam etmişlerdir. Füze kalkanı projesi ile birlikte dolaylı da olsa Türkiye'de bu çevrelemeye katılmıştır. Füze kalkanı projesi ile birlikte ABD'nin Ortadoğu ülkelerine silah satışı İran'ın bölgede pek de kabul görmeyen bir devlet haline geldiğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

2011 senesinde Türkiye-İran ilişkilerinde Arap Baharı bağlamında Suriye ekseninde cereyan eden hadiselerden ötürü biraz soğukluk girmiştir. Her iki ülkede birbirlerine ağır ithamlarda bulunmuşlardır.

2012 yılında 5+1 ülkeleri ile İran arasında Cenevre'de varılan ön anlaşma çok önemli bir mutabakat olmasına rağmen bu anlaşmayı İran-ABD ilişkilerinin tamamen düzeldiği söylenemez. ABD'nin Ortadoğu politikasını değiştirdiğine dair atılan bir adım bütüncül ve kalıcı bir değişim anlamına gelmemektedir. Her ne kadar bölgesel durum ve uluslararası şartlar büyük bir değişimi ihtimaller arasına sokmuşsa da biraz beklemek gerekmektedir.

İran ile ABD arasında 2012 yılında yaşanan olaylar İran'ın nükleer programı ile ilgili görüşmeler ve 5+1 ülkeleriyle sağlanan bir ön anlaşmadan ibarettir. Çok yönlü ilişkinin kendi özel şartları vardır ve bunun gerçekleşmesi zamana, tarafların buna gerçekten niyet etmesine, küresel ve bölgesel şartların uygunluğuna bağlıdır. Nükleer program konusunda olumlu bir sonuca varılması İran ve ABD ilişkilerinin yeni bir aşamaya geçmesi için uygun zemin sağlayacaktır.

ABD ve İsrail karşıtlığını ülkenin iç ve dış siyasetinin odak noktası yapan İran, yeni kurduğu rejiminin temel prensipleri dışarıya ihraç etmeye dönük bir politika

izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde de büyük gerginlikler yaşanmıştır. İran'ın nükleer programını sürdürme konusundaki ısrarı, Batı ve İsrail'in arasında sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Ancak Türkiye, İran'ın hep yanında olmuş, telkinlerde bulunmuş, arabuluculuk yapmıştır.

İran, bölgesel politikalar bağlamında Türkiye için kritik öneme sahiptir. Ayrıca petrol ve doğal gaz bağlamında çok büyük oranda dışarıya bağımlı olan Türkiye için her zaman akılda tutulması ve önem verilmesi gereken bir ülkedir. İran'ın sahip olduğu muazzam petrol ve doğalgaz kaynakları onu, enerji güvenliğine ehemmiyet veren Batı ülkeleri ve Uzakdoğu ülkeleri tarafından yakından takip edilmesi gereken ülkeler arasına sokmaktadır.

Türkiye'nin İran ile arasında özellikle enerji alanında geliştirilen yakın ilişkiler bu çerçeveden bakıldığında Batı ülkeleri için kritik bir konum arz etmektedir. Ancak unutulmaması gereken İran'ın Batılı ülkeler nükleer programı konusunda vardığı anlaşmaya ne kadar uyacağı ve Batılı ülkelerin İran'a verdikleri sözleri ne kadar tutacaklarıdır. İran'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarının geliştirilmeye gereksinimi vardır. Bu kadar kaynakların geliştirilip uluslararası piyasalara sunulması petrol ve doğalgaz piyasasında dengeleri temelden sarsacak gelişmelere neden olacaktır. Türkiye ve İran arasında 2013 yılında varılan İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi projesi bu açıdan kritik öneme sahiptir. İki ülke arasında gaz alımı ve fiyat konusunda yaşanan ve de uluslararası tahkime taşınan konunun çözüme kavuşturulması iki ülkenin de bu konularda iyi niyetli adımlar atmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü hem Ankara hem de Tahran enerji güvenliği bağlamında Avrupa'nın yeni yıldızları olmaya adaydır. İki başkentte yer alan karar alıcıların bu konuda alacağı ortak stratejik kararlar iki ülkeyi doğrudan etkileyeceği gibi enerji güvenliği kavramına hayati derecede ehemmiyet veren Avrupa açısından da çok önemli sonuçlara yol açacaktır. Kırım'da yaşanan son olayların olası neticelerini göz önünde bulundurduğumuzda bu iki ülkenin enerji alanında geliştirmekte oldukları ve geliştirecekleri ilişkilerin ne kadar önem arz ettiği daha iyi anlaşılabilir.

5. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, 2012

Ahmet Davudoğlu, Stratejik Derinlik, Küre Yayıncılık, İstanbul, 2001

Ayşegül Dora Güney, İran'da Devrim, İstanbul, Haziran Yayınları, 1979

Bülent Keneş, İran: Tehdit mi, Fırsat mı? , İstanbul, Timaş Yayınları, 2012

"İran yönetimine teşekkür ediyorum", Hürriyet, 18 Mayıs 2010.

Kemal İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2007, İstanbul, SETA Yayınları, 2009

Michael G. Roskin, Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, s.691

Murat Yeşiltaş, İran 2007, İstanbul, SETA Yayınları, 2009

Saideh Lotfian, "Irans Middle East Policies under President Khatami", The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 10, No 4 1998-99. p. 423:Refet Yinanç-Hakan Taşdemir, Gökhan Çetinsaya (Editörler), "İran ve Güvenlik Algılamaları", Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002

Sanam Vakıl, "Iran: Balancing East against West", The Washington Quarterly,

Sanam Vakıl, "İran: Balancing...", Autumn 2006.

Ömer Budak, Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri, Ankara 2006

John J. Maersheimer ve Stephan M. Walt, 2009

Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009", Türk Dış Politikası Yıllığı, SETA Yayınları, 2009

Kemal İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2007, İstanbul, 2009

Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu...", İstanbul

Tayyar Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007

"The National Security Strategy of the United States of America", The White House, March 16, 2006

MAKALELER

“Ağır Sularda: İran’ın Nükleer Programı, Savaş Riski ve Türkiye ve Türkiye’den Dersler”, **Orta Doğu ve Avrupa Raporu**, No 116 - 23 Şubat 2012,

Akbar E. Torbat, “Impacts of the US Trade and Financial Sanctions on Iran,” <http://som1.csudh.edu/depts/adjunct/atorbat/Article%20Jan2005/Torbat%20j.14679701.2005.00671.x.pdf>, s.425

Ali Nihat Özcan, “İran’ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili bir Manivela: PKK”, **Avrasya Dosyası**, C:5, No:3, 1999, s.327.

Arif Keskin, “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, cilt 10, sayı 1, Ankara 2004, s 60.

Arif Keskin, “Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, sayı 53, Ankara 2004, s23
BBC Türkçe, ‘İran’ın petrol geliri yüzde 45 düştü’, 08.01.2013, (http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/01/130108_iran_oil.shtml) , (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2014).

Babalı, “The Role of Energy in Turkey’s Relations with Russia and Iran”, s. 7

Bayram Sinkaya, “Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits”, **Insight Turkey**, Vol. 14, Number 2, (2012), ss. 137-138.

Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran”, (<http://www.bulentaras.com/fp/files/495.pdf>), (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2014), s. 498.

Bülent Aras, “İran’ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, cilt 3, sayı 3, Ankara 1996, s. 168

Cenk Pala, Hasan Kanbolat, “Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu”, **Stratejik Analiz**, sayı 62, Ankara 2005, s 18.

Chen Kane, “Nuclear Decision-Making in Iran:A Rare Glimpse”, **Brandies University Crown Center for Middle East Studies**, n.5, Mayıs 2006, s.3.

Dingli Shen, “Iran’s Nuclear Ambitions Test China’s Wisdom”, **The Washington Quarterly**, Spring 2006, s.55-56.

David Albright and Paul Brannan, “New Satellite Image Shows Activity at Parchin Site in İran”, Institute for Science and International Security, 8 May 2012, www.isis-online.org.

Ekinci, “11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, s. 130.

Emre İşeri, “Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları”, **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2012, C43

Gawdat Baghat, p. 312; BAGHAT, Gawdat. (2006), “Nuclear Proliferation: The Islamic republic of Iran”, **Iranian Studies**, 39:3, London: Routledge Pub.

Energy Information Administration, Country Analysis Briefs:İran, 21.11.2011, s. 1, (<http://www.eia.gov/emeu/cabs/Iran/pdf.pdf>), (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2014)

France threatens to refer Iran nuclear issue to UN Security Council”, France 3 TV, 2 November 2005
“İsrail: İran BM’den atılsın”, BBC Turkish, 27 Ekim 2005.

“Güvenlik Konseyi’nden İran’a kınama”, BBC Turkish, 28 Ekim 2005.

Gökçe Ogan, “Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri” Stratejik Analiz, Ankara 2002,cilt II, sayı 22, s 3.

Hasan Yousefi, “VitalTour”, Iran Daily, 16 January 2005.

“Initial EU reaction on Ahmadinejad’s election”, IRNA, 25 June 2005; “Putin congratulates Iran president-elect on election”, IRNA, 25 June 2005.

“İran ve Türkiye Arasında Güvenlik Toplantısı Düzenlendi”, IRNA Türkçe Haber Servisi, 03 Ağustos 2005.

“Iran: Nuclear Program is Irreversible,”
<http://www.cnn.com/2006/WORLD/meast/04/23/iran.nuclear/>, Erişim: 23 Ağustos 2014

İran Ülke Profili, Mart 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Iran.pdf> (Erişim tarihi 21 Nisan 2013) 2006 yılında İran’daki işsizlik oranının %11 civarındaydı. Bkz: Lionel Beehner, What Sanct ons Mean for Iran’s Economy?, 5 Mayıs 2006, <http://www.cfr.org/publication/10590/>

İran Ülke Profili, Mart 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Iran.pdf> (Erişim tarihi 21 Ağustos 2014)

“Iran Sanctions: A Consultative Discussion with U.S. State Department”, January 2011, http://www.hfw.com/_data/assets/pdf_file/0016/13066/Client-Brief-CISADA-İran-Sanctions-A4-4pp-January-2011.pdf

“İsrail haritadan silinsin”, BBC Turkish, 27 Ekim 2005; “Ahmedinecad: İsrail’i tanıyanlar İslam ümmetinin gazabında yanacaklar”, IRNA, 27 Ekim 2005.

John Calabrese, “Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship”, British Journal of Middle Eastern Studies, C:25, No:1, 1998

Josh Rogin, “ Iran sanctions amendment emerges from conference largely intact”, The Cable, 13 December 2011.

Karabekir Akkoyunlu, “Turkey’s Iranian Conundrum: A Delicate Balancing Act”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu, Mehmet Karlı (der.), Another Empire? A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party, (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2012), ss. 265-266.

Kerim Balcı,“ABD’nin Asya’daki Yeni Müttefik”, Aksiyon Haber Dergisi, Cilt:10, sayı: 589,2006, İstanbul, s. 24.

Mahjoob Zweiri, “Revisiting the Iranian Nuclear Dilemma: A Study of 2002-2009 Developments”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2010, C:2, No: 2, ss. 35-51.

Mehmet Saray, Türk- İran İlişkileri, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999, s. 113.

Michael B.Bishku, “Turkey and Iran During the Cold War,” Journal of Third World Studies, C:16, No:1, Bahar 1999, s.13.

Mustafa Kutlay, “Economy as the ‘Practical Hand’of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation,” Insight Turkey, C: 13, No: 1, 2011, ss. 67-88. Altay Atlı, “Businessmen as

Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy", Insight Turkey, C. 13, No:1, 2011, ss. 109-128

"NATO's leaders decided to develop a Missile Defence capability to protect NATO's populations and territories in Europe against ballistic missile attacks", "Allied leaders agree on NATO Missile Defence system", 20 Kasım 2010, http://www.nato.int/cps/en/SID-8AE01662-7E2FDAE0/natolive/news_68439.htm

NTVMSNBC, "EIA: İran'ın petrol üretimi yüzde 15 düşer", 11.04.2012, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25339136/>), (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2014)

Nihat Ali Özcan-Emre Bayır, "Orta Doğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", Stratejik Analiz, sayı 22, Ankara 2002, s 45.

Official Journal of the European Union, "Council Regulation (EC) No 423/2007" http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/august/tradoc_146397.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014)

Parisa Hafezi and Fredrik Dahl, "Iran to allow IAEA visit Parchin military site: ISNA", Reuters, 6 March 2012; "Statement on IAEA-Iran Talks," IAEA Press Statements, 14 December 2012.

"Petrol Zengini İran Benzini Karneye Bağladı, Halk Sokağa Döküldü," Referans, 28 Haziran 2007, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=71733&KOS_KOD=7&ForArsiv1

Pınar Arıkan Sinkaya, "İran ile P5+1 Ülkeleri Arasında Yeniden Başlayan Nükleer Müzakereler", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3418>

"President exchanges views with Supreme Leader ahead of his African tour", IRNA, 10 January 2005, "Khatami hopes Africa will take strides towards progress", IRNA, 11 January 2005.

Ramazan Gözen, "Turgut Özal and Turkish Foreign Policy: Style and Vision", Foreign Policy, C: 20, No: 3-4, 1996, s.70.

Rethinking Iran", Washington Post, 28 June 2005; Mustafa El-Labbad, "Apyrrhic victory", Al Ahram Weekly, No 749, 30 June 06 July 2005; "US casts doubt on new leader's legitimacy", Iran Almanac, 28 June 2005; Khaled Dawoud, "Considering Iran", Al Ahram Weekly, No 750, 07-13 July 2005.

Robert Tait, "Turkey pulls out of deal to buy Iranian gas under pressure from US", Guardian, 15 Ağustos 2008.

Robin Wright, Iran's New Revolution, <http://www.foreignaffairs.com/articles/55624/robin-wright/irans-new-revolution> (Erişim: 01.07.2014)

Simone Tagliapietra, "Turkey as a Regional Natural Gas Hub: Myth or Reality? An Analysis of the Regional Gas Market Outlook, Beyond the Mainstream Rhetoric", Fondazione ENI Enrico Mattei Nota Di Lavoro, Şubat 2014, <http://www.feem.it/userfiles/attach/2014114155224NDL2014-002.pdf>, ss. 17-18, (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2014)

Svante E Cornell, "Iran and the Caucasus", Middle East Policy Council: Journal Middle East Policy, Cilt 5, Haziran 1998, http://www.mepc.org/journal_vol5/9801_cornell.asp

Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek", SETA İran Dosyası, Rapor n.ST2-706, Temmuz 2006, s.49-50.

The World Bank: World Development Indicators database. World Bank 01 July 2011. <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP-PPP.pdf>

T.C. Ekonomi Bakanlığı, (<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=326AA810-D8D3-8566-4520F1426BA2974A>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2011 Yılı Sektör Raporu, Ankara, 2012, s.32.

T.C.Resmi Gazete, Tarih: 25.02.2005, Sayı: 25738,

TRT Haber, “Avustralya, İran’a yaptırımını genişletiyor”, 10.01.2013, (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/avustralya-irana-yaptirimi-genisletiyor-70321.html>), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014)

“Turkey favors continuation of dialogue with Iran”, AFP, 19 Ocak 2005.

Turkey’s Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place”, Turkish Studies, C:12, No:4, 2011, ss. 603-617.

Tuncay Babalı, “The Role of Energy in Turkey’s Relations with Russia and Iran”, Center for Strategic and International Studies, Paper Prepared for International Workshop, “The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic and Energy Dimensions”, 29 Mayıs 2012, http://csis.org/files/attachments/120529_Babali_Turkey_Energy.pdf, ss. 6-7, (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2014).

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri veri tabanı, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretb2=&report=IHT0153.RDF&p_kod=3&p_ulk e1=616&p_fasil1=&p_yil1=2010&p_kod1=4&p_dil=1&desformat=html&ENVID=disticaretEnv

“Unavoidable attack on İran looms, says Israeli minister”, Guardian, 6 Haziran 2008; Michael Hirsh, “Target:İran?”, Newsweek, 7 Mayıs 2008; Sheera Frenkel, “Israel ‘prepared to attack’İran nuclear plants”, Times Online, 4 Aralık 2008.

“UNO verschaerfen Sanktionen gegen den Iran”, Stern, 9 Haziran 2010.

U.S. Department of the Treasury, “Fact Sheet: Implementation of National Defense Authorization Act Sanctions on Iran”, 6 February 2012.

U.N Nuclear Watchdog Can’t Break Impasse with Iran”, Global Security Newswire, 22 February 2012

U.S. Energy Information Administration, “Country Analysis Brief – Iran”, 28 Mart 2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/iran.pdf>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2014).

Yusuf Türkoğlu, “2011 Yılı Hedef Ülke İran: Pazar Fırsatları, Potansiyel İşbirliği Alanları”, Ortadoğu Analiz, Aralık 2010, s.75.

Yoree Koh, “Japan Imposes New Iran Sanctions”, The Wall Street Journal, 08.12.2011, (<http://online.wsj.com/article/SB10001424052970203501304577087183253856636.html>), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014):4, No: 42, s. 59.

Ziya Öniş, “Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique,” Insight Turkey, C:13, No:1, 2011, s. 55.

HABER SERVİS VE SİTELERİ

“Ahmedinecad: İran’ın nükleer programı sürecektir”, BBC Turkish, 27 Haziran 2005

“Ahmedinecad Erdoğan ile görüştü”, IRNA Türkçe Haber Servisi, 15 Eylül 2005.

Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2007

Kemal Yurteri, “Ankara’da İran Raporu”, Milliyet Haber Sitesi, www.milliyet.com.tr. (Erişim tarihi: 04.08.2014)

Sami Kohen, “ABD ile Stratejik Farklılık”, Milliyet Haber Sitesi, www.milliyet.com.tr. (Erişim tarihi: 21.08.2014)

Saeed Kamali Dehghan and Julian Borger, “Iran’s currency hits all-time low as westem sanctions take their toll”, The Guardian, 1 October 2012

“Erdoğan: Türkiye-İran arasında çok ciddi anlaşmalara imza atılmıştır”, IRNA, 4 Kasım 2009.

“Türkiye ve Brezilya, İran nükleer programının diplomatik çözümüne şans vermesini istedi”, IRNA, 20 Mayıs 2010.

Obama: Türkiye, İran konusunda destek olacak”, BBC Türkçe, 7 Aralık 2009.

The New York Times, 27 Ocak 2012.

“Turkey, Iran reach Accord to carry gas to Europe”, AFP, 15 Temmuz 2007.

“Turkey signs power deal with Iran despite US pressure”, AFP, 20 Kasım 2007.

“Türkiye-İran sınırında serbest sanayi bölgesi”, Fars Haber Ajansı, 20 Ekim 2009.

İNTERNET SİTESİ

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011513_makale8.pdf

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 15.05.2014.

<http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-2012-yilini-da-tarihi-rekorla-tamamladi-1518-milyar-dolar-buyukeksi-ihracatciya-guvenin-turk-mali-damgasini-tum-dunyaya-vuralim.html>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

(<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=gundem&kat=CF702B04D8D3856645209E35C619A72C&icerik=DAA37A7B-BD87-5AF8-0C7850CC9864731C>), (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2014)

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://www.serka.org.tr/downloads/iran.pdf>

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/06/120626_southkorea_iranoil.shtml), (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2014).

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://www.deik.org.tr> (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)

http://w3.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?id=3421

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa

<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0671.pdf>

<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=17&Yil=2008&Ay=3>

<http://www.botas.gov.tr/index.asp>

<http://www.crisisgroup.org//media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-form-turkey-turkish> Saeed Kamali Dehghan, “Sanctions on Iran: ‘ordinary people are the target’”, The Guardian, 10 August 2012

http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=2011&a=4>

<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=2011&a=5>

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretb2=&report=IHT0153.RDF&p_kod=3&p_ulk e1=616&p_fasil1=&p_yil=2010&p_kod1=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=disticaretEnv

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm>, (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2014).

GAZETELER

Milliyet

Hürriyet

Yeni Şafak

Vatan

Sabah

Radikal

Zaman

Radikal

Gazete Habertürk

Star